

BÜKY ORSOLYA
A SZELLEM LOVAGJAI.
A MAGYAR CORVIN-LÁNC, A MAGYAR CORVIN-KOSZORÚ
ÉS A MAGYAR CORVIN-DÍSZJELVÉNY KITÜNTETÉS TÖRTÉNETE

Büky Orsolya

A SZELLEM LOVAGJAI

A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú
és a Magyar Corvin-díszjelvény kitüntetés története

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2015

Lektorálta
Ujváry Gábor

Sorozatszerkesztő
Ujváry Gábor

Szerkesztő
Ujváry Gábor

© Büky Orsolya, 2015
© VERITAS Történetkutató Intézet, 2015
© Magyar Napló, 2015

ISBN 978-615-5465-60-4

„A tudomány, művészet nem szolgálhat senkinek”
Kodály Zoltán

TARTALOM

A FELEJTÉS TUDOMÁNYA	9
A FELEJTÉS HOMÁLYA	25
A CORVIN KITÜNTETÉS GENEZISE	29
A KORMÁNYZÓ KULTURÁLIS ÉRTÉKPREFERENCIÁI	35
Összegzés	39
A MECÉNÁS GRÓF	
Klebelsberg és a képzőművészet	41
Klebelsberg és a zene	53
Klebelsberg és a kettőszakadt irodalom	56
Klebelsberg és a tudósok	64
Összegzés	68
AKI MEGKAPTA, ÉS AKI NEM	71
ELŐJÁTÉK SZEGEDEN	79
AZ ÜNNEPÉLYES ÁTADÁSTÓL A CSENDES BUKÁSIG	83
AZ UTÓD	87
Harc a művészbékéért	89
A versenyt futó egyetemek	104
A Corvin Testület élén	111

A FELEJTÉS TUDOMÁNYA

1956. november 6-án délután a Margitsziget irányából egy szovjet tüzérségi gránát eltalálta a Magyar Országos Levéltár Bécsi kapu-téri épületét. A becsapódó lövedék hatalmas tüzet okozott, mely az oltás lehetőségének hiányában napokig tombolt, és szörnyű pusztítást vitt véghez a Levéltár állományaiban.¹ Számtalan értékes levéltári anyag mellett azon a napon megsemmisült a Vallás és Közoktatási Minisztérium III/a Művészeti Ügyosztályának teljes iratanyaga is, mely a két világháború közötti kultusz kormányzatok művészeti és kulturális ügyekkel kapcsolatos dokumentációit őrizte.² A Művészeti Ügyosztály foglalkozott az 1930. október 11-én Horthy Miklós kormányzó által, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter elgondolása nyomán alapított Magyar Corvin-lánc, Magyar Corvin-koszorú, és Magyar Corvin-díszjelvény kitüntetésekkel kapcsolatos hivatali adminisztrációval is. E munkát az Ügyosztály részben megosztotta a Kormányzó Kabinetirodájával, mely a Kormányzó polgári vonatkozású ügyeinek adminisztratív intézője volt.³ Bár a Kabinetiroda iratanyaga ugyancsak töredékesen maradt fenn, a kitüntetés alapszabályának 9. paragrafusából tudható, hogy a Corvin-láncok, -koszorúk, és -díszjelvények nyilvántartásának és őrzésének feladata a Kabinetirodára hárult. Mivel az alapszabály értelmében a tulajdonos halála után a kitüntetést vissza kellett szolgáltatni, az ezzel kapcsolatos ügyintézés szintén a Kabinetiroda végezte.⁴ A Kabinetiroda őrizte a Kormányzó félhivatalos iratait is, melyek között a kitüntetés adományozásával kapcsolatban mindössze egy, a Vallás és Közoktatási Minisztériumtól 1931-ben átküldött, a Corvin Testület tagjainak neveit tartalmazó alfabetikus névsor, valamint egy Molnár Ferencről származó köszönőlevél maradt fenn, melyet az író 1935-ös Corvin-koszorúval való kitüntetése alkalmából küldött a Kormányzónak.⁵

¹ Borsa Iván: Az Országos Levéltár épületei 1874–1974 Levéltári Közlemények, 50., 1979, 23–50.

² Vallás- és Közoktatási Minisztériumi Levéltár (1867) 1916–1945 (1949): Repertórium I. Budapest, 1963, 4–5.

³ A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény alapszabályai. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1930, 9. §.

⁴ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár III. személyi fondok/67. Korányi Sándor 96. doboz 8. t. Elismervény Korányi Sándor 1944. április 12-i halála után a Kabinetirodának visszaszolgáltatót Corvin-lánc kitüntetéséről.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL, OL) K 589 Horthy Miklós félhivatalos iratai, 2. csomó, Mikrofilmtár, 8933. tekeres „Főméltóságod e gesztusa nekem sokkal, sokkal többet jelent, mint amit egy rendjellel való kitüntetés másoknak jelenteni szokott. Jelent sok mindenért tökéletes vigasztalást, és jelenti szerény életmunkámban a legelső és legmagasabb magyar atyai bátorítást.” Molnár Ferenc Horthy Miklósnak, Nizza 1935. április 20.

Úgy tűnt a tűz pusztítása végleg pontot tett az 1945 után a feledés homályába vesző Corvin kitüntetések történetére. A Magyar Corvin-lánc, -koszorú és -díszjelvény kitüntetés a Nemzetvédelmi Kereszttel, a Tűzkereszttel vagy a Felvidéki, Erdélyi, valamint Délvidéki Emlékérmekkel ellentétben hivatalosan ugyan nem tiltották be soha, de létezéséről többé nem esett szó, s talán legmélyebben maguk a kitüntetettek hallgattak róla.⁶ A Magyar Corvin-lánc, -koszorú, és -díszjelvény Klebelsberg fogalmazta, és a Kormányzó által jóváhagyott alapszabályának 1. paragrafusa értelmében ugyanis a kitüntetés a mindenkori vallás és közoktatási miniszter előterjesztésére adományozta a Kormányzó azok számára, akik megítélésük szerint a magyar tudomány, irodalom, és művészet terén, valamint a magyar művelődés fellendítése körül kimagasló érdemeket szereztek. A két világháború között a Magyar Corvin-lánc és -koszorú kitüntetés birtokosai tehát, akik egyúttal a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú kitüntetetteiből álló testületet is alkották, személyükkel és életművükkel legitimálni voltak hivatottak a kurzus kultúrpolitikáját.⁷

A Corvin-lánc, melyet egy időben tizenkét személy birtokolhatott 1930 és 1944 között huszonhárom alkalommal került adományozásra. Az első 1931. február 23-i átadáson tíz személy kapta meg a kitüntetését. Berzeviczy Albert kultúrpolitikus, Dohnányi Ernő zeneszerző, zongoraművész, Herczeg Ferenc író, Hubay Jenő zeneszerző, hegedűművész, báró Korányi Sándor orvosprofesszor, Ravasz László református püspök, Zala György szobrászművész, Teleki Pál földrajztudós, politikus, valamint Wlassics Gyula kultúrpolitikus, jogtudós. A tízedik kitüntetett az elismerés szülőatyja Klebelsberg Kuno volt maga.

Végigtekintve a névsoron jól látható, hogy a Magyar Corvin-lánc kitüntetését csak olyan személy kaphatta meg, akinek egész életműve harmonizált a korszak kultúrpolitikájának konzervatív elvárásaival. A dualizmuskori Magyarország két volt kultuszminiszterét, Berzeviczy Albertet a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Corvin Mátyás Irodalmi Társaság, a Tisza István Kör elnökeként, a Magyar Külpolitikai Társaság és az Interparlamentális Unió magyar csoportjának al-elnökeként, Wlassics Gyulát pedig a Felsőház valamint a Közigazgatási Bíróság elnökeként érte a kitüntetés. Mivel Klebelsberg tudománypolitikai koncepciójában

⁶ A Nemzetvédelmi Kereszt jelvény, valamint a felvidéki, erdélyi és délvidéki emlékérmek viselésének megtiltása 1945. július 4. 4840/1945.ME sz. r., MK július 20. 81. szám. G. Vass István: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékai: 1944. december 23. –1947. május 31. A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11. Budapest, 2003, 53. A tűzkereszt jelvények viselésének és adományozásának eltiltása. 1946. szeptember 20. 140/17. 10 964/1946.ME. sz. r., MK szeptember 25. Uo. 221.

⁷ A Magyar Corvin-díszjelvény külföldi állampolgárok kitüntetésére szolgált akik, természetesen, nem voltak tagjai a Corvin Testületnek.

a belső reformoktól idegenkedő Magyar Tudományos Akadémia helyett a nemzetközi tudományos élet eredményeire nyitottabb egyetemek és tudományos intézetek álltak a középpontban, az Akadémia pénzügyi csődjének 1922-es állami szanálása, majd az 1923. évtől történő éves támogatása látszólag a hálára kötelezett, de az új áramlatokat és eredményeket passzívan figyelő útitárs szerepét osztotta ki az intézményre.⁸ Berzeviczy azonban függetlenül attól, hogy sem az Akadémia elnökeként, sem a Felsőház tagjaként nem volt részese az állami kultúrpolitika irányító apparátusának, közéleti működésének egyéb színterein annál aktívabb tevékenységet fejtett ki.⁹ Wlassics pedig, aki kultuszminiszterként felismerve a népoktatás jelentőségét több mint 1000 új állami népiskolát állított fel, és többek között kiépítette a budapesti egyetemi klinikák új tömbjét, felépítette a kolozsvári egyetem épületeit és klinikáit, bevezette a műegyetemi doktorátust, elkészítette a jogi oktatás reformját, valamint azt is elérte, hogy minisztersége idején felemeljék a kultusztárca költségvetését, sok tekintetben Klebelsberg előfutárának is tekinthető.¹⁰

Hubay Jenő a Zeneművészeti Főiskola igazgatója, aki 1884-től vezette a hegedűtanszakot, a későromantikus iskola európai hírvű képviselőjeként idegenül nézte a 20. századi új zenei irányzatok törekvéseit, ám Klebelsberg, aki maga sem kedvelte a modern zenét, mégsem őt, hanem riválisát Dohnányi Ernőt favorizálta. Hubayt azonban, aki jó kapcsolatot ápolt Horthyval, és aki szakmai kívánságait, sérelmeit legtöbb

⁸ Lackó Miklós: Akadémia és szellemi élet az 1920-as években. In: A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok. 1890–1945. Szerk: Lackó Miklós, Budapest, 1994, MTA Történettudományi Intézet 58. Klebelsberg tudománypolitikai törekvéseiről: T Kiss Tamás: A kulturális intézmények állami rendszere Magyarországon az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kuno kultúrát szervező tevékenysége. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997. T Kiss Tamás: Állami Művelődéspolitikai az 1920-as években Magyar Művelődési Intézet, Salgótarján, 1998. Ujváry Gábor: Harmincharmadik nemzedék. Ráció, Budapest, 2010.

⁹ „Az állami kultúrpolitika hivatalos irányításából kikapcsolódva, a társadalmi kultúrpolitika irányításában vállalt a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és más egyesületek elnökeként vezető szerepet”. Berzeviczy Albert ravatalánál. In: Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 628. Berzeviczy jellegzetes alakját Kosztolányi Dezső is megörökítette: „Az elnök öregember volt. Nagyon öreg volt és nagyon fáradt. Nyilván ezért nevezték mindenütt «a közművelődés fáradhatatlan harcosá»-nak. «A közművelődés éber óré»-nek is nevezték s nem vásott gúnyból és nem alaptalanul. Ez a nagyműveltségű, széles látókörű férfiú háta mögött egy hosszú pályával reggeltől-estig serénykedett, szerepelt a közélet terén. Már kora délelőtt megnyitott egy rendkívüli közgyűlést, délből összehívott valami előkészítő albizottságot, délután egy politikai tanácskozást vezetett és este valami díszvacsorán köszöntötte föl az ünnepeket. Általában mindenütt elnökölt, mindenütt csöngetett, mindenütt bevezető, vagy zárszót mondott. Közben meg is jelent mindenütt, ahol kellett és neve sohase hiányzott a jelenvoltak névsorából. Csoda-e, hogy az évek terhetől tetézve elbágyadt ennyi lázas és hasznos tevékenységtől?” Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. 12. fejezet. Szépirodalmi, Budapest, 1981, 178.

¹⁰ Mann Miklós: Wlassics Gyula. ELTE Neveléstudományi Tanszék, Budapest, 1994. Felkai László: Wlassics Gyula a kultuszminiszter 1852–1937. Microtoll Kft., Budapest, 2003.

esetben Klebelsberget és a hivatalos utat megkerülve a Kormányzóval közölte először, nem lehetett kihagyni.¹¹ Ez a tény az oka annak, hogy a Corvin-lánc kitüntetettek sorába két zeneművész is bekerült.

Zala György a századvég legsikeresebb, legtöbbet foglalkoztatott szobrásza – akinek az 1896. évi VIII. törvénycikkben elrendelt Ezredéves emlékműve, mely szakrális térként mintegy összekötő ívet képez a Trianon előtti és az utáni Magyarország között, csak az 1920-as évek második felére készült el – Benczúr Gyula és Stróbl Alajos halála után személyében egyedül jelenítette meg a Klebelsberg számára oly felemelő, a magyarság ezeréves nagyságát reprezentáló és művészeti alkotásokban reprodukálni kívánt milleniumi korszakát.¹²

Herczeg Ferenc, csakúgy, mint Berzeviczy, Wlassics, Hubay vagy Zala szintén a dualizmus kora konzervatív liberális szellemének képviselője volt, aki Tisza István barátjaként, politikai segítőtársaként, a Tisza alapította *Magyar Figyelő* szerkesztőjeként és nem utolsó sorban sikeres íróként, színpadi szerzőként jelentős közéleti szereplője volt a Trianon előtti Magyarországnak. Személyük egyrészt a Trianon előtti és utáni Magyarország közötti folytonosságot reprezentálta, mivel támogatásuk rendszerlegitimáló tényező volt Klebelsberg, Bethlen és Horthy számára, másrészt fontos szempont volt az a tény is, hogy magas koruk, valamint konzervatív liberális gyökereik ellenére valamilyen formában mindegyikük beilleszkedett a konzervatív, keresztény, nemzeti ideológia kialakuló keretei közé.

Korányi Sándor belgyógyász – akinek máig érvényes felfedezése, a fagyáspont-csökkenés fizikai módszerének klinikai vizsgálóeljárássá való fejlesztése, melynek segítségével a veseelégtelenség kórlényege is felderíthetővé vált – társaihoz hasonlóan a dualizmuskori Magyarországon kezdte pályafutását, ám abban mindenképpen különbözött tőlük, hogy ő maga a klebelsbergi tudománypolitikának nemcsak támogatója, hanem aktív résztvevője, alakítója is volt.¹³ Korányi baráti kapcsolatban állt a Kormányzóval is. Korányi Frigyes, Szatmár megye főorvosa, Sándor apja, a nagykállói Bónis családból nősült és e házassággal bekerült a környékbeli birtokos nemesek közösségébe.¹⁴ Harmadik gyermekének, az 1866-ban született Sándornak Horthy anyja, Horthy Istvánné, Halassy Pauline volt a keresztanyja, és a kapcsolat Horthy Mik-

¹¹ OSZK Kt. Fond 73/5. Hubay Jenő fogalmazványtöredékei Horthy Miklós kormányzóhoz. é. n

¹² Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Budapest, 1954, 31. Kovalovszky Márta: Bronzba öntött halhatatlanság. In: A historizmus művészete Magyarországon. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1993, 93–97.

¹³ Korányi Sándor: Jó úton halad e tudománypolitikánk. Magyar Szemle, 1928, III. kötet, 4. szám, 300–311. Korányi Sándor: Budapest vagy Szeged? Pesti Napló, 1927. október 2. 33.

¹⁴ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár III. Személyi Fondok 67. Korányi Sándor, 96. doboz, 8. t. Korányi Frigyes és Horthy István levelezése.

lós és Korányi Sándor között egész pályafutásuk alatt szoros maradt. Korányi Sándor volt a Kormányzó kezelőorvosa, és a Felsőház 1927-es megalakulásakor Korányi nem a Pázmány Péter Tudományegyetem (melynek orvosi kara nem őt, hanem Hoór Károly szemészprofesszort jelölte), hanem a Kormányzó delegáltjaként kerülhetett be a Felsőházba.¹⁵

Ravasz László református püspök személye azért is figyelemre méltó, mivel a későbbiekben sok találgatásra adott alkalmat az a tény, hogy Magyarország bevett felekezeteinek vezetői közül miért ő, és nem a számában és jelentőségében nagyobb katolikus felekezet vezetője, Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek kapta meg elsőnek a Corvin-láncot.¹⁶

Ravasz László baráti kapcsolatban volt Bethlen Istvánnal, mely elsősorban erdélyi, református gyökereiknek volt köszönhető, és e kapcsolat Ravasznak a Dunamelléki Egyházkerület püspökévé választása és Budapestre kerülése után, mely egybeesett Bethlen miniszterelnöki konszolidációs politikájának kezdetével, még tovább mélyült.¹⁷ A 1927-ben Bethlen által alapította *Magyar Szemle* folyóirat, és az ahhoz kapcsolódó Magyar Szemle Társaság, melynek Bethlen elnöke és 1933-tól Ravasz alelnöke volt, közös feladatkörrel is bővítette kapcsolatuk kereteit.¹⁸ A püspök a Kormányzóval is jó viszonyt ápolt, aki ugyan nem volt gyakorló református, de a nagyobb ünnepeken, karácsonykor, nagypénteken mindig megjelent Ravasz gyülekezetében, a Kálvin téri református templomban.¹⁹ Serédi mellőzésének azonban mégsem a református Bethlen és Horthy esetleges felekezeti elfogultsága volt az oka, hanem elsősorban a hercegprímás megválasztása idején a Vatikánnal folytatott kötélhúzás, mely a Kormányzót felettébb kellemetlen módon emlékeztette közjogi szerepének bizonyos rendezetlenségére, továbbá Serédinek elődjéhez, Csernoch Jánoshoz képest

¹⁵ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár III. Személyi Fondok 67. Korányi Sándor, 96. doboz, 8. t. Bethlen István miniszterelnök hivatalos értesítése Korányi Sándornak a kinevezéséről, 1927. január 27.

¹⁶ Ráday Levéltár A/1.c. Püspöki Levéltár, Elnöki iratok „Ha nem gondolsz is rá, nekem meg szabad mondanom: milyen nagy ember vagy Te és milyen nagy az érdemed, ha ma Magyarországon kénytelenek voltak nyakadba akasztani ezt a láncot.” Kapy Béla dunántúli evangélikus püspök levele Ravasz Lászlónak, Győr, 1930. október 27. Ravasz László: Emlékezéseim. Református Zsinati Iroda, Budapest, 1992, 202–206.

¹⁷ Ravasz, 1992, 155–157. Hatos Pál: „Mikor Magyarország Erdély volt”. Ravasz László erdélyiségének rétegei. Kommentár, 2014, 4.

¹⁸ OSZK Kt. Fond 7/1718. Szekfű Gyula Ravasz Lászlónak, 1928. szeptember 13. Szekfű Bethlen megbízásából kérte fel Ravaszt a Magyar Szemle Kincestár könyvsorozata protestantizmus kötetének megírására. Uo. Szekfű Gyula Ravasz Lászlónak, 1932. december 3. Bethlen kívánságára volt az is, hogy a Magyar Szemle Társaság az alelnöki pozícióra Ravaszt válassza meg.

¹⁹ Ravasz elmondása szerint a Kormányzó nála vett életében *először* úrvacsorát, és azt sem tudta, hogy karddal az oldalán nem járulhat az úrasztal elé. Ravasz, 1992, 158–160.

rendkívül merev, dogmatikus egyházvezetési módszere, valamint a királykérdésben teljes mértékben intranszigens álláspontja.²⁰

Teleki Pál a rendkívül kínos frank-ügyet követően 1926-ban már nem jelöltette magát képviselőnek, hanem a közgazdasági kar tanácsa által a Felsőházba választotta be. Klebelsberggel kifejezetten feszült volt a kapcsolata, a Kormányzó viszont, akit Teleki tízéves országlása alkalmából a közgazdasági kar díszdoktorának javasolt, minden bizonnyal hálája jeléül tüntette ki őt a Corvin-lánccal.²¹

A Corvin-koszorú kitüntetettjei a kulturális és tudományos élet némileg szélesebb spektrumát képviselték, bár e névsorból is feltűnően hiányoznak a modern magyar irodalom és képzőművészet képviselőinek nevei. Kivétel ez alól a zeneszerző Bartók Béla és Kodály Zoltán, ők azonban nem a konzervatív kultúrpolitika rokonszenvenek, hanem a magyar kultúra értékeit a határon túl is népszerűsíteni kívánó Klebelsberg által figyelmen kívül nem hagyható külföldi sikereiknek, elismertségüknek köszönhetően kitüntetésüket. Megtalálhatjuk azonban a hatvankét kitüntetett között (Szabolcska Mihály és Kandó Kálmán az adományozás és az átadás között elhunyt, helyükre Klebelsberg Dudits Andor festőművész, és Kenéz Béla statisztikus delegálta) mindazokat, akik a klebelsbergi kultúrpolitika tudományos, és művészeti elgondolásainak, terveinek megvalósítói, vagy kegyeltjei voltak. Természetesen találunk a névsorban olyan személyeket is, mint például Bajor Gizit, akik elsősorban a Kormányzónak és nem Klebelsbergnek köszönhetően a megtiszteltetést.²²

A névsor egyébként világosan feltérképezi a klebelsbergi kultúrpolitika fő irányait is. A hatvankét kitüntetett körében a humán és a társadalomtudományok képviselői erőteljesen felülreprezentálva jelennek meg. Hat történész, öt irodalomtörténész, két filozófus, két művészettörténész, két nyelvész, két statisztikus, egy jogász, egy közgazdász, és egy teológus szerepel közöttük.²³

²⁰ Barcza György: *Diplomata emlékeim 1911–1945. I–II.* Európa, Budapest, 1994, 214–226. 289–293. Salacz Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború közötti Magyarországon.* Argumentum, Budapest, 2002, 123–157.

²¹ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Osiris, Budapest, 2005, 328–330. 334.

²² Bajor Gizi szoros, baráti kapcsolatban volt Horthy Istvánnal és állítólag a Kormányzóval is. Vallomások a holtak házából. Ujsszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írt feljegyzései. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Corvina, Budapest, 2007, 19.

²³ Angyal Dávid történész, Csánky Dezső történész, Császár Elemér irodalomtörténész, Domanovszky Sándor történész, Ereky István jogtudós, Gombocz Zoltán nyelvész, Hekler Antal művészettörténész, Heller Farkas közgazdász, Hóman Bálint történész, Horváth János irodalomtörténész, Károlyi Árpád történész, Kornis Gyula filozófus, Kovács Alajos statisztikus, Melich János nyelvész, Négyesy László irodalomtörténész, Pauler Ákos filozófus, Petrovics Elek művészettörténész, Schütz Antal piarista szerzetes, Szekfű Gyula történész, Thienemann Tivadar irodalomtörténész, Voinovich Géza irodalomtörténész, Kenéz Béla statisztikus.

Másik népes csoport a képzőművészek, építészek társasága, akik összesen tizen-négyen vannak: öt festő, öt építész, és négy szobrász, mindegyikük Klebelsberg képzőművészeti és építészeti elképzeléseinek megvalósítója.²⁴

Klebelsberg, aki oly sokszor kifejtette a modern természettudományok prioritásáról szóló elméletét, tíz természettudóst tüntetett ki: hat orvost, két kémikust, egy matematikust, egy állatorvost, és csak egy műszaki tudományokat képviselő személyt, Kandó Kálmánt, aki a kitüntetés átadását sem érte meg.²⁵

A színészek, operaénekesek, zeneszerzők csoportjába nyolc személy található: három színész, két operaénekes, és három zeneszerző.²⁶

Legsoványabb az írok csoportja hét taggal, akik között a költöket nem Babits, vagy Kosztolányi, hanem Szabolcska Mihály a rímfaragó református lelkész képviselte, Tormay Cecilenek pedig, aki az 1921-ben megjelent *Bujdosó könyv* óta nem igen írt semmit, elsősorban a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségében, valamint a *Napkelet* folyóirat szerkesztésében kifejtett erőfeszítéseit honorálták a megtiszteltetéssel.²⁷

Klebelsberg utóda, Hóman Bálint a kitüntetések odaítélésekor láthatóan nagyobb egyensúlyt kívánt tartani a különböző kulturális ágazatok képviselői között, bár 1940-ben, amikor Erdély visszacsatolása után egyszerre huszonegy erdélyi tudóst, írot, művészt tüntettek ki Corvin-lánccal és -koszorúval a névsorban a humán tudományokat húsz személy képviselte. E ténynek azonban oka lehetett az is, hogy míg egy író vagy festő lehetett önálló egzisztencia, addig a legtöbb esetben a tudósok állami szolgálatban álltak, és mint ilyenek, megélhetésük biztosítása érdekében 1920 után nagyobb számban kényszerülhettek az anyaországba költözni.

Magyarország második világháborút követő szovjet érdekszférába kerülése viszont új helyzetet teremtett a kulturális életben is. A politikai rendszerváltozás, mely összekapcsolódott az egyetemi és tudományos élet modernizációjával, tökéletesen

²⁴ Balló Ede festőművész, Dudits Andor festőművész, Foerk Ernő építész, Glatz Oszkár festőművész, Hüttl Dezső építész, Iványi-Grünwald Béla festőművész, Karlovsky Bertalan festőművész, Kertész K. Róbert építész, Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászművész, Kismarty-Lechner Jenő építész, Pásztor János szobrászművész, Szentgyörgyi István szobrászművész, Sidló Ferenc szobrászművész, Wälder Gyula építész.

²⁵ Bakay Lajos orvos, sebész, Fejér Lipót matematikus, Grósz Emil orvos, szemész, Herczog Ferenc orvos, belgyógyász, Hutýra Ferenc állatorvos, Kandó Kálmán mérnök, Lenhossék Mihály orvos, anatómus, Orsós Ferenc orvos, patológus, Sigmond Elek kémikus, Verebély Tibor orvos, sebész, Zemplén Géza kémikus.

²⁶ Bajor Gizi színművésznő, Bartók Béla zeneszerző, zongoraművész, Gál Gyula színművész, Kodály Zoltán zeneszerző, B. Sándor Erzsébet operaénekes, Márkus Emília színművésznő, Szabados Béla zeneszerző, Székelyhidy Ferenc operaénekes.

²⁷ Csathó Kálmán író, Hevesi Sándor a Nemzeti Színház igazgatója, rendező, író, Surányi Miklós író, Szabolcska Mihály költő, Tormay Cecile író, Vészi József újságíró, Zilahy Lajos író.

átrendezte a kulturális és tudományos elit-csoportok, köztük a Corvin Testület tagjainak pozícióit.²⁸ A 1930 és 1944 között Magyar Corvin-lánccal és koszorúval kitüntetett százharmincnyolc személyből tíz Corvin-lánccal és hetvenegy Corvin-koszorús élte meg az 1945-ös fordulatot. Közülük néhányan a következő politikai rezsimekben is elittagok tudtak maradni, másoknak azonban politikai felelősségre vonással, vagy tudományos, kulturális pozícióikból való eltávolításukkal kellett szembenézniük.²⁹

- ²⁸ Bíró Judit–Székely Mária: A Tudomány újjáépítése, 1945–1950. Szociológiai Szemle, 1996, 3–4. szám, 81–105. Huszár Tibor: Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989) Szociológiai Szemle, 2005, 3. szám, 21–26.
- ²⁹ Az 1945-ös fordulatot megélt Corvin-lánc kitüntetettek: Balogh Artúr jogász (1866–1952), Dohnányi Ernő zeneszerző, zongoraművész, karmester (1877–1960), Herczeg Ferenc író (1863–1954), Hóman Bálint történész, politikus (1885–1951) Hüttl Dezső építész (1870–1946), Kelemen Lajos történész–levéltáros (1877–1963), Ravasz László református püspök (1882–1975), Melich János nyelvész (1872–1963), Schütz Antal teológus (1880–1953), Rudnay Gyula festőművész (1878–1957). Az 1945-ös fordulatot megélt Corvin-koszorús kitüntetettek: Angyal Pál jogtudós (1873–1949), B. Sándor Erzsébet énekművész (1885–1962), Bajor Gizi színművésznő (1893–1951), Bakay Lajos orvos (1880–1959), Balázs András katolikus pap, kultúrpolitikus (1869–1956), Bartók Béla zeneszerző (1881–1945), Bánffy Miklósné Várady Aranka színművésznő (1886–1966), Bíró Vencel történész (1885–1963), Burghardt Rezső festőművész (1884–1963), Csánky Dénes festőművész (1885–1972), Csathó Kálmán író (1881–1964), Domanovszky Sándor történész (1877–1955), Fejér Lipót matematikus (1880–1959), Gerevich Tibor művészettörténész (1872–1954), Glatz Oszkár festőművész (1872–1958) Gyallay-Pap Domonkos író (1880–1970), Gyergyay Árpád orvos (1881–1952), György Lajos irodalomtörténész (1890–1951), Harsányi Lajos költő (1883–1959), Heller Farkas közgazdász (1877–1955), Herzog Ferenc orvos (1879–1952), Horváth János irodalomtörténész (1878–1961), báró Kemény János író (1903–1971), Kertész K. Róbert építész (1878–1962), Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászművész (1884–1975), Kismarty-Lechner Jenő építész (1878–1962), Kiss Ferenc színművész (1892–1978), Kristóf György irodalomtörténész (1878–1965), Kodály Zoltán zeneszerző (1882–1967), Kornis Gyula piarista szerzetes, filozófus, kultúrpolitikus (1885–1958), Kós Károly építész, író (1883–1977), Kovács Alajos statisztikus (1877–1963), Lehár Ferenc zeneszerző (1870–1948), Lukinich Imre történész (1880–1950), Makkai Sándor református püspök, író (1890–1951), Márkus Emília színművésznő (1860–1949), Mécs László premontrei szerzetes, költő (1895–1978), Megyer-Meyer Antal iparművész (1883–1948), Molnár Ferenc író (1878–1952), N Tasnády Ilona színművésznő (1893–1971), Németh Gyula nyelvész (1890–1976), Némethy Ella énekművész (1896–1961), Neuber Ede orvos (1882–1946), Nyíró József író (1889–1953), Orsós Ferenc patológus (1879–1962), Pakocs Károly író (1892–1966), Palló Imre operaénekes (1891–1978), Révész Imre református püspök (1889–1967), Scheffler János római katolikus megyéspüspök (1887–1952), Schimanek Emil gépészmérnök, (1872–1955) Sidló Ferenc szobrászművész (1882–1954), Székelyhidy Ferenc operaénekes (1885–1954), Szekfü Gyula történész (1883–1955), Szent-Györgyi Albert biokémikus (1893–1986) Szentpétery Imre történész (1878–1950), Szilágyi Dózsa premontrei szerzetes, tanár (1879–1949), Szily Kálmán kultúrpolitikus (1875–1958), Szopos Sándor festőművész (1881–1954), Szőnyi István festőművész (1894–1960), Tamás Lajos nyelvész (1904–1984) Tamási Áron író (1897–1966), Tasnády Ilona színművésznő (1893–1971), Tavasz Sándor teológus, filozófus (1888–1952), Thienemann Tivadar irodalomtörténész (1890–1985) Varga József vegyész (1891–1956), Vastagh György szobrászművész (1868–1946), Vladár Gábor jogász (1881–1972), Voinovich

A Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának 1947. szeptemberi javaslata nyomán a magyar törvényhozás az 1948. évi XVIII. törvény értelmében megalapította a Kossuth-díjat, mellyel „tudósokat és művészeket, az újjáépítés terén az alkotómunkában kiváló teljesítményeket elért testi és szellemi dolgozókat, munkásokat, üzemi mérnököket, gazdákat, nevelőket, orvosokat stb.” kívánt jutalmazni.³⁰ Az első ízben 1948. március 15-én kitüntetettek névsorában ott találjuk az 1930-ban Corvin-koszorút kapott Bajor Gizit, Bartók Bélát (posztumusz), Fejér Lipótot, Horváth Jánost, Kodály Zoltánt, Zemplén Gézát, valamint az 1937-ben, illetve 1942-ben szintén Corvin-koszorúval kitüntetett Németh Gyulát, Szent-Györgyi Albertet, valamint Schimanek Emilt is.³¹ Mindeközben a Corvin-lánccal kitüntetett Hóman Bálint, akinek kultuszminiszteri pozíciójából adódó javaslata nyomán többek között például Szent-Györgyi Albert annak idején a Corvin-koszorút megkapta, életfogytiglani börtönbüntetését töltötte a váci fegyházban, és könnyen lehet, hogy az 1930-ban Corvin-láncot kapott és 1945-ben a háborús bűnösök listájára került Dohnányi Ernőre hasonló sors várt volna, ha 1944 novemberében nem hagyja el az országot.³² Az elitpozíciók átrendeződésének e két szélső példája között azután számtalan, olykor ellentmondásoktól sem mentes átmenetet találjuk a különböző megoldásoknak.

Géza irodalomtörténész (1877–1952), Zathureczky Ede hegedűművész (1903–1959), Zemplén Géza vegyész (1883–1956), Zilahy Lajos író (1891–1974)

³⁰ Az állami szuverenitás gyakorlásáról szóló 1945. évi I. törvény 1. §-a értelmében az Ideiglenes Nemzetgyűlés, törvényerőre emelve a Debrecenben, 1944. december 22-én tartott ülésén hozott határozatát, a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjévé nyilvánította magát. A Nemzeti Főtanácsról szóló 1945. évi III. törvény 3. §-a értelmében a Főtanács kapott felhatalmazást címek, rendjelek, kitüntetések alapítása és adományozása. A Főtanács e jogkörével egyszer sem élt, és e jogosítvány a Nemzetgyűlési választások után megjelent 1946. évi I. törvény 14. §-nak 2. pontja értelmében a Nemzetgyűlésre, és mint adományozóra, a köztársasági elnökre szállt.

³¹ Kossuth-, Állami és Széchenyi-díjasok 1948–2008 I. kötet Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 11–21.

³² Horváth László Béla: Hóman Bálint utolsó évei. (1945–1951) *Sic Itur Ad Astra*, 1993/ 2–4. sz. Kosáry Domokos: Emlékeim Hóman Bálintról. *História*, 2003, 1. Ujváry Gábor: A politikus Hóman Bálint. In: A harmincharmadik nemzedék. Ráció, Budapest, 2010, 59–97. Dohnányi az 1945. február 9-én tartott minisztertanácson bemutatott „I. számú kimutatás a háborús bűnösökről, a fegyverszüneti egyezmény 14. §-hoz” című előterjesztésben a „Háborús bűnös, mert a háború fokozottabb mértékű folytatásában és a nyilas, fasiszta mozgalomnak segítségével szellemi tevékenységet fejtett ki.” névsorban nyolcadikként szerepel. Dálnoki Miklós Béla ideiglenes kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997, 203–204. Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő. Nap, Budapest, 2002, 272–293. Breuer János: Dohnányi meghurcoltatása. In: Dohnányi Évkönyv, 2002, MTA Zenetudományi Intézet, Dohnányi Archivum

A Corvin-koszorús Szekfű Gyula, aki az 1920-ban megjelent *Három nemzedék* című könyvével a konzervatív bethleni konszolidáció fő ideológusa lett, 1945-ben – felmérve a szovjet érdekszférába került Magyarországon kialakult helyzetet – elfogadta az Ideiglenes Nemzeti Kormány kinevezését Magyarország szovjet követi pozíciójára. 1948. augusztusi nyugállományba helyezése után országgyűlési képviselővé választották, 1953-ban, 70. születésnapja alkalmából megkapta a Munka Érdemrendet és egészen haláláig az Elnöki Tanács tagja maradt.³³

Kornis Gyula filozófust, akit 1930-ban tüntettek ki a Corvin-koszorúval, 1945. március 7-én a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő igazoló bizottság – tekintettel a két világháború között betöltött kultúrpolitikai szerepére – nyugdíjazta. E döntést Kornis fellebbezését követően a Népbíróság feddével igazoltra változtatta, sőt ezek után annak sem volt akadálya, hogy 1945 májusában újjáalakult Magyar Tudományos Akadémia elnökévé válasszák.³⁴ Szent-Györgyi Albert azonban, aki 1945–46-ban az Országos Köznevelési Tanács elnöki pozícióját is betöltötte, nem volt elégedett a természet- és a műszaki tudományok Akadémián belüli képviselőjével, és elszánt harcot folytatott az intézmény további, a tudományos élet rohamos modernizációjának megfelelő átalakításáért.³⁵ Kornis ugyan az Akadémia reformját megoldhatónak találta volna az intézmény hagyományos keretei között, mégis támogatta Szent-Györgyit, ám az átalakítással kapcsolatos egyre súlyosabb viták közepette még az év őszén jobbnak látta, ha távozik az elnöki székből. A személyét ért sorozatos támadásokat követően 1948 áprilisában lemondott akadémiai tagságáról is, ezután nyugdíjazták az egyetemen, később pedig kitelepítették.³⁶

³³ Szekfű Gyula: Forradalom után. Budapest, Cserépfalvi, 1944, 119–122. Kinevezése: MNL, OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Dálnoki Miklós Béla kormánya/Ideiglenes Nemzeti Kormány, 1945. október 15. 61. jkv. G. Vass István: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei: 1944. december 23. –1947. május 31. A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11. Budapest, 2003, 81. Felmentése: MNL, OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Dinnyés Lajos kormánya, 1948. augusztus 12. 249. jkv. G. Vass István: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei: 1947. június 1. – 1950.február 25. A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/2. Budapest, 2004, 231. Munka Érdemrenddel való kitüntetés: MNL, OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Rákosi Mátyás kormánya, 491. jkv. 1953. május 15. G. Vass István: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei: 1952. Augusztus 14. – 1955. Április 18. A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/4. Budapest, 2008, 67. Hatos Pál: Az öreg Szekfű Gyula (1945–1955). Kommentár, 2011, 2.

³⁴ Tilkovszky Loránt: A Magyar Tudományos Akadémia a felszabadulás után 1945–1948. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Akadémiai, Budapest, 1975, 349.

³⁵ Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945–1949. Magyar Tudomány, XCVI. kötet. 1989, 6. szám, 496–499.

³⁶ N Szabó József: Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946). Magyar Tudomány, 1999. augusztus 2. N Szabó József: Szent-Györgyi Albert tudományos szervező és kultúrpolitikai tevékenysége. Tiszatáj, 47. évf., 10. szám. 1993, október, 75–83. Golnhofer Erzsébet: Rendszerváltások és egyéni élettörténetek. Educatio, 2006, 3, 544.

A Corvin-koszorús Domanovszky Sándor művelődéstörténész, és Gerevich Tibor művészettörténész a Szociáldemokrata és a Kommunista Párt hangadói már 1945 tavaszán megpróbálták eltávolítani katedrájukról, ám a koalíciós kormányzás átmeneti időszakában e törekvéseket egy ideig meg lehetett akadályozni. Domanovszkynak Mályusz Elemér „fasiszta történelemhamisító” támogatása mellett elsősorban felsőházi tagságát vetették a szemére, noha az egyetem, mint a Művelődéstörténeti Tanszék vezetőjét szaktudományos munkássága alapján jelölte e pozícióra. Az Országgyűlés Felsőházáról szóló 1926. évi XXII. törvénycikk 3. pontjának 3. paragrafusa értelmében ugyamis választás alapján a Felsőház tagja lehetett minden felsőoktatási intézmény egy vagy több tagja is.³⁷ A Zeneművészeti Főiskola például, mely a törvény alapján egy személyt delegálhatott, Hubay Jenő főigazgatót választotta e tisztségre és helyetteseként Bartók Bélát jelölte meg, aki ugyan a megtiszteltetésre sohasem reflektált, de neve a fenti pozíció birtokosaként még emigrálása évében is szerepelt a *Beszélő számok* című statisztikai évkönyvben.³⁸ Domanovszkyt az első támadások idején végül a parasztpárti kriptokommunista Erdei Ferenc vette védelmébe.³⁹ Ezek után a professzor 1947-ig taníthatott, sőt Ortutay Gyula közoktatási miniszter, annak ellenére, hogy betöltötte 70-ik életévét, a minisztertanácsban javaslatot tett szolgálatban való visszatartására is.⁴⁰

Gerevich Tibort, aki a két világháború között a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Művészettörténeti és Keresztény Régészeti Intézetet vezette és egyetemi munkája mellett a római Collegium Hungaricum igazgatójaként, majd kurátoraként, valamint a MOB elnökeként működött, közismert németellenessége miatt – a hírlapi kellemetlenkedések ellenére – gond nélkül igazolták. A MOB-ban betöltött elnöki pozícióját 1948-ig megtarthatta, és 1954-ben bekövetkezett haláláig tanszékén maradhatott, ám régi befolyásának, érdekérvényesítő képességének nyoma is alig maradt.⁴¹

³⁷ Püski Levente: A magyar felsőház története 1927–1945. Napvilág, Budapest, 2000, 19.

³⁸ Zentay Dezső: Beszélő számok. Statisztikai évkönyv, Budapest, 1940. ifj. Bartók Béla: Apám életekrónikája, Zeneműkiadó, Budapest, 1981, 243.

³⁹ N Szabó, 1999, 3.

⁴⁰ Domanovszky Sándor nyugdíjazásáról. 1947. augusztus 14. 196/30. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1945. június 1.– 1950. február 25. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004, 54.

⁴¹ Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez. In: Magyar Műemlékvédelem. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet Közleményei, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2006, 7–21. Gerevich 1945 utáni egyetemi helyzetéről: „Fülep Lajost kinevezték a tanszékre, de Gerevich megmaradt, és Fülep Lajos ragaszkodott ahhoz, hogy Gerevich maradjon meg. Azelőtt is két tanszék volt, most is legyen két tanszék, hát volt egy Fülep tanszék és volt egy Gerevich tanszék, és Gerevich megmaradt 54-ig, amikor meghalt. Ha nem is voltak barátságban, nem is bántotta volna Gerevichet. Na, most Gerevich nagyon rosszul érezte magát, nem csak azért, mert valahogy kicsúszott alóla a föld, és nem is tudta feltalálni magát ebben a furcsa világban. Gyerekes húzásokat csinált, pl. nekem mutogatta, hogy

Bakay Lajos sebészprofesszort a Budapesti II. számú Sebészeti Klinika igazgatóját 1946. január 15-én a Népbíróság megfosztotta állásától, évekig munka nélkül tengődött, majd az 50-es években kizárólag, mint sebészkonziliárius és klinikopatológiai anyagok kiértékelője működhetett különböző budapesti kórházakban.⁴² Bakaynak, aki a betegek és sebesültek folyamatos ellátása érdekében az ostrom ideje alatt végig a klinikáján tartózkodott, a medikusok Csaba Bajtársi Egyesületében betöltött mentori szerepéért kellett bűnhődnie.⁴³ Mindeközben a Corvin-koszorús Zilahy Lajos, az Új Szellemi Front értelmi szerzője, Gömbös Gyula szociális demagógiájának népszerűsítője, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság elnökeként már az első pillanattól fogva bekapcsolódhatott az újjáalakult közéletbe.⁴⁴

A Corvin Testület 1945-ös fordulatot megtért tagjai közül harminc személy volt tagja a Magyar Tudományos Akadémiának.⁴⁵ Az ostrom után, 1945. március 7-én megtartott első, a fellelhető tagok jelenlétében megtartott közgyűlésen a külföldre

L'Unita van a zsebében, mert a L'Unita a legjobb napilap, szóval ez ugye nem sokat segített a dolgokon.” „A diákjaim följelentettek engem.” Zádor Annával Timár Árpád és Bardoly István beszélget. In: Zádor Anna 4, Enigma, 2008, 58. 70. Pogány Ö. Gábor többször is kísérletet tett Gerevich tanszékvezetőségének megszüntetésére, melyet Fülep Lajos 1952-es kinevezésével sikerült elérnie. Gerevich professzori rangban Fülep beosztottjaként maradhatott az egyetemen. Fülep Lajos levele Tolnay Károlynak, 1948. január 10. Fülep Lajos levelezése V. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 2001, 298. Az ELTE jellemzése és véleménye Fülep Lajos tanszékvezetővé való kinevezésével kapcsolatban. Fülep Lajos levelezése VI. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 2004, 21–22.

- ⁴² Bakay Lajos: A szélnek eresztett nemzedék. Egy agysebész életútja a Dontól a Harvardig. XX. századi Intézet, Budapest, 2004, 186.
- ⁴³ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1938. április 22. 27. kiadás. A Csaba Bajtársi Egyesület medikákból álló Horthy Miklósné leánytörzse a magas csecsemőhalandóság leküzdése érdekében, szegény sorsú budapesti szülők között csecsemőgondozással kapcsolatos felvilágosító munkát végzett.
- ⁴⁴ Lackó Miklós: Az Új Szellemi Front történetéhez. In: Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996, 117. Zilahy Lajos portréja: Kodolányi János: Elvetélt reformer. In: Visszapillantó tükör. Magvető, Budapest, 1968, 369–395. A Magyar–Szovjet Baráti Társaság megalapítása ügyében, már az 1945. február 9-i Minisztertanácsi ülésen pozitív állásfoglalás született. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei. 1944. december 23.–1947. május 31. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003, 23. MNL, OL, MTI, Könyomatos hírek, 1945. június 10. Tudósítás az ünnepélyes megalakulásról. Márai a társaság egyik összejövételéről így ír: „Szent-Györgyi beszél. Van benne valami színészes, egyensúlytalan. Zilahy, a Társaság elnöke, zavartan és hazug mosollyal ödöng a csoportok között. Az orosz tisztek rezerváltak és közömbösek.” Márai Sándor: Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946. Vörösváry, Kanada, 1991, 82.
- ⁴⁵ Balogh Artúr, Bartók Béla, Csathó Kálmán, Domanovszky Sándor, Fehér Lipót, Gerevich Tibor, Heller Farkas, Herczeg Ferenc, Horváth János, Hóman Bálint, Kenéz Béla, Kodály Zoltán, Kornis Gyula, Kovács Alajos, Lukinich Imre, Melich János, Neubauer Ede, Németh Gyula, Orsós Ferenc, Ravasz László, Révész Imre, Schütz Antal, Szekfű Gyula, Szent-György Albert, Szentpétery Imre, Tamási Áron, Thienemann Tivadar, Vladár Gábor, Voinovich Géza, Zemplén Géza

távozott és a háborús bűnösök listájára került József főherceg helyett Kornis Gyulát, az MTA legrégebben osztályelnöki pozíciót betöltő tagját választották meg az intézmény ideiglenes elnökévé.⁴⁶ A május 28-án lezajlott összes-ülésen elnöki pozíciójában véglegesített Kornis július 20-án elrendelte a Moór Gyula osztályelnök által beterjesztett javaslat nyomán elfogadott alapszabály módosítás szerinti szavazást, mely alapján József főherceg mellett kizárták az MTA tagjai közül a szintén háborús bűnösnek nyilvánított Hóman Bálintot, valamint Orsós Ferencet is.⁴⁷ Hóman az MTA II. bölcséleti, társadalmi és történelmi tudományok osztálya történettudományi alosztálya rendes tagja volt. Az osztály tagjai sorából a július 20-i összes ülésen hiányzott Domanovszky Sándor, Gerevich Tibor, Heller Farkas, Révész Imre, és Szekfü Gyula, a szavazáson ezért a Corvin koszorúsok közül csak Lukinich Imre, Szentpéteri Imre, Kenéz Béla, és Kornis Gyula vett részt. Az osztály 10:1 arányban Hóman kizárása mellett voksolt.⁴⁸

Orsós Ferenc patológus 1921 és 1936 között a debreceni egyetem orvosi karán a törvényszéki orvostan nyilvános rendes tanára, 1936-tól 1944-ig pedig a budapesti Törvényszéki Orvostani Intézet igazgatója volt. Kórbonctani munkássága mellett jelentősnek mondható patológiai megalapozottságú igazságügyi orvostani tevékenysége, többek között a vitális reakciók morfológiai vizsgálata és azok törvényszéki orvostani vonatkozásainak ismertetése, mely eredmények nemzetközi elismertségét is megalapozták.⁴⁹ Szakmai hírnevét Magyarországon elsősorban a MONE elnökeként, valamint a Felsőház tagjaként folytatott politikai szereplései tökéletesen semmivé tették, s ezen a katyni tömegsírok feltárásakor kiemelkedő kórbonctani szak tudással végzett személyazonosító munkássága sem tudott változtatni.⁵⁰ Orsóst az Akadémia politikai tevékenységére hivatkozva zárta ki tagjai sorából, ám távollétében a bíróság háborús bűnösségét a „hamis katyni jegyzőkönyv” miatt mondta ki.⁵¹ Orsós 1944 októberében elhagyta Magyarországot és Németország amerikai zónájában átadta a hatóságoknak igazságügyi orvosszakértői jegyzőkönyveit, melyekből

⁴⁶ Akadémiai Értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti: Voinovich Géza, MTA, Budapest, 1946, 6.

⁴⁷ CIV. Nagygyűlés 1945. május 28–30. Jegyzőkönyv az M. Tud. Akadémia 1945. május 28-án délután tartott nagygyűlési elegyes gyűléséről. Uo. 7. 12–13. Moór javaslatának tárgyalásáról és a szavazásról: Kivonatok jegyzőkönyvekből. Uo. 17–18.

⁴⁸ A szavazáson Alföldi András, Eckhart Ferenc, Fettich Nándor, Hajnal István, Kenéz Béla, Kornis Gyula, Lukinich Imre, Ortutay Gyula, Prohászka Lajos, Szentpéteri Imre, és Tóth Zoltán vett részt. Akadémiai Értesítő, 1946, 17–18.

⁴⁹ Sótónyi Péter: Patológiai vizsgálatok szerepe az igazságügyi orvostanban. Magyar Tudomány, 2007, 8, 1013.

⁵⁰ Mester Attila: Orsós Ferenc a katyni vizsgálóbizottság debreceni tagja. Debreceni Szemle, 2011, 19. évf., 3. szám, 309–310.

⁵¹ Akadémiai Értesítő, 1946, 18.

nemcsak az a tény nyert megerősítést, hogy az oroszok valótlanságokat állítanak Katynról, hanem hogy az NKVD 1937 és 1938 között civilek ezreit végezte ki hasonló módszerekkel az ukrajnai Vinnicjában is.⁵² Mivel Nürnbergben az oroszok Katynt mindenképpen a németek elleni vádpontok közé kívánták iktatni, hamis tanukkal próbálták meg hitelteleníteni a feltárásokban részt vett igazságügyi orvosszakértők, többek között Orsós professzor hivatalos szakvéleményeit is.⁵³ Az amerikaiak számára Orsós bizonyítékai rendkívül fontosak voltak, ezért nem adták ki őt a magyar hatóságoknak, és a professzor, mint a mainzi képzőművészeti főiskola művészeti anatómia tanára mehetett nyugdíjba 1955-ben. Az 1945 májusában felvett harminchét levelező tag között viszont ott volt Zilahy Lajos, aki a Corvin Testület tagjai közül egyedül került be 1945 után az MTA-ba.⁵⁴

Az új tagok felvételével párhuzamosan változott az intézményen belül több testületi tag pozíciója is. Kodály Zoltán, Bartók Béla, és Révész Imre levelező tagokból rendes tagokká léptek elő, Szent-Györgyi Albert a tiszteleti tagok sorába került, majd az 1946-ban Szent-Györgyi általa kezdeményezett akadémiai reformot követően Kodály Zoltán lett az MTA elnöke, alelnökké pedig Szent-Györgyit választották meg.⁵⁵

A Magyar Kommunista Pártnak a kulturális intézményeken belüli fokozatos, de egyre erőszakosabb térnyerése azonban az MTA politikai alapon történt átszervezé-

⁵² „1945 januárjában, amikor az oroszok a Törvényszéki Orvostani Intézetet elfoglalták, első dolguk az volt, hogy Orsóst és a katyni anyagot keresték. Megmutattam nekik az üres dossziét. Nevetve mondtam nekik, csak nem képzelik, hogy itt hagyta az anyagot? Elment Németországba és az összes dokumentumot magával vitte. Engem is letartóztattak és két hétig voltam vizsgálati fogságban. Tudott dolog, hogy 45-ben az oroszok mindenkit igyekeztek lefogni, megsemmisíteni, akinek Katynról valamilyen közvetlen tudomása is volt.” A bonckés Paganinije. Borenich Péter beszélgetése Dr. Tamáska Loránd igazságügyi orvosszakértővel. www.borenichpeter.hu. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1943. július 19. 19. kiadás, Orsós Ferenc beszámolója vinnicjai orvosszakértői munkájáról. Vinnicja-ról lásd még: Ihor Kamenetsky: *The Tragedy of Vinnycja: materials on Stalins policy of extermination in Ukraine during the great purge, 1936–1938*. Toronto, New York, Ukrainian Historical Association in cooperation with Bahriany Foundation and Ukrainian Research and Documentation Center, 1989.

⁵³ *Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Gerichtshof Nürnberg*. Nürnberg 1947, Bd. 17, S. 337–396. www.zeno.org

⁵⁴ „Az akadémiai tagajánlásokat olvasom, s nem tudom, nevessek e, vagy egyszerűen hajítsam a papírkosárba ezt a szégyenletes füzetet, melyben az elmúlt huszonöt esztendő notórius reakcióssai sietnek ajánlani a száműzött, s az emigrációból most győztesként hazakészülő tudósokat. Az ajánlottak zöme legalább úgy megérdemli, hogy akadémikus legyen, mint azok, akik eddig tagok voltak: nem erről van szó. De a lihegő készség, mellyel egy Kornis, Gerevich bejelenti, hogy nem tűrhetik tovább Vámbéry Rusztem, vagy a rosztovi, kommunista Bolgár távollétét. Hol éltél? Mit hittél? S ne feledd, hogy közben te is, személy szerint akadémikus voltál.” Márai, 1991, 72.

⁵⁵ *Akadémiai Értesítő*, 1946, 23–24. Tilkovszky, 1975, 349–355. Az átalakulással kapcsolatos jegyzőkönyvet lásd: *Akadémiai Értesítő*, 1946, 23–33. Kodály elnöki működéséről: Szalay Olga: *Kodály Zoltán és a Magyar Tudományos Akadémia*. Magyar Tudomány, 2007, 5, 5.

sét is magával hozta.⁵⁶ A Corvin Testület tagjai közül 1948-ban kizárták az MTA-ból az elnöki pozíciójáról már 1945 őszén lemondó Kornis Gyulát, a külföldre távozott Zilahy Lajost, és Thienemann Tivadart, miközben a szintén emigrált, de végleges távozásának tényét hosszú ideig titkoló Szent-Györgyi Albert tagságát „csak” fel függesztették.⁵⁷ Kovács Alajos statisztikust, miután a Népbíróság 1948-ban háború előtti tevékenységéért öt év börtönbüntetésre és teljes vagyonekzabzásra ítélte, az MTA törölte tagjai sorából.⁵⁸ Az 1949. október 31-én elfogadott új alapszabály megszüntette a széptudományi alosztályt és ezzel az adminisztrációs lépéssel az átalakított intézmény „megszabadult” Herczeg Ferencről, Csathó Kálmántól, Ravasz Lászlótól és Tamási Árontól.⁵⁹ Az átszervezések nyomán tanácskozó taggá minősítették át és e lépéssel gyakorlatilag megszüntették a tagságát Balogh Artúrnak, Dománovszky Sándornak, Gerevich Tibornak, Heller Farkasnak, Herczeg Ferencnek, Lukinich Imrének, Schütz Antalnak, Melich Jánosnak, és Vladár Gábornak. Rendes tagságát csak Szekfü Gyula, Horváth János, Révész Imre, Fejér Lipót, Németh Gyula, Szentpétery Imre, Zemplén Géza és Voinovich Géza őrizhette meg.⁶⁰

Révész Imre református püspököt – akit annak ellenére kényszerítettek püspöki pozíciójáról való lemondásra, hogy fő szószólója és aktív résztvevője volt az állammal történt megegyezésnek és az új rend egyházi legitimálásának – először a tanácskozó tagok közé sorolták, majd az utolsó pillanatban, különböző informálisan zajló politikai megfontolások következtében hagyták meg rendes tagságában.⁶¹ Zemplén Géza és Fejér Lipót, mint teljesen apolitikus, csak a tudományos munkájukkal foglalkozó, épp ezért „veszélytelen” tudósok maradhattak meg akadémiai pozícióikban.⁶² Horváth János 1948-ban súlyos betegen nyugdíjba ment, és minden közéleti

⁵⁶ Péteri György: Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez. Századvég, 1989, 1–2.

⁵⁷ Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács. 1948–1949, Akadémiai, Budapest, 1995, 178–179. Bay Zoltán: Az élet erősebb. Püski–Csokonai, 1990, 238.

⁵⁸ Tóth József Farkas: Egy statisztikus bevételi és kiadási naplóiból. Kovács Alajos, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal igazgatója. ArchivNet, 13. évfolyam, 2013, 1. szám

⁵⁹ Huszár, 1995, 232.

⁶⁰ Uo. 1995, 233–238.

⁶¹ Uo. 233. Gergely Jenő: Egyházak, egyházpolitika 1945–1968. História, 1990, 3. Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Kossuth, Budapest, 2008, 58. Erdős Kristóf: A Magyar Köztársaság és a Magyar Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata. In: Összekötnek az évezredek. Szerk: J. Újváry Zsuzsanna. Budapest–Pilisésaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet – Szent István Társulat, 2011. (Pázmány Történelmi Műhely, Történelmi Tanulmányok 3.) 316.

⁶² Zemplén Gézát az Akadémia politikai átalakításának előkészítése és lebonyolítása céljából létrehozott Magyar Tudományos Tanács elnökségébe is beválasztották, mely lépéssel kapcsolatban Gerő Ernő Rákosinak, Farkas Mihálynak és Kádár Jánosnak írt levelében jelzi, hiábavaló a Tanács

szerepléstől, összejövetelettől távol tartva magát, valószínűleg Szekfüvel való barátsága miatt őrizhette meg rendes tagságát. Voinovich az intézmény főtitkáráként készségesen végigasszisztálta az átalakítás folyamatát, mely során Corvin testületi tagtársainak nagy részétől megszabadultak, és mint a II. Filológiai Osztály rendes tagja hunyt el 1952-ben Budapesten.⁶³ Kodály Zoltánt viszont, aki Bartók halála és a háborús bűnösök listájára tett Dohnányi emigrációja után a magyar zenekultúra első emberévé lépett elő, és aki az Akadémia elnökeként tehetetlenül volt kénytelen végignézni az intézmény sztalinizálását, nem lehetett csak úgy félretenni. Nemzetközi ismertsége, hazai hírneve, kiterjedt, a magyar baloldali zeneszerzőkhöz is szorosan kötődő kapcsolatrendszere, és nem utolsósorban a rendkívül kényes helyzetet kitűnő diplomáciai érzékkel kezelő személyisége azt eredményezte, hogy a Corvin Testület tagjai közül egyedül ő őrizhette meg szinte maradéktalanul 1945 előtti elitpozícióját.⁶⁴

„tudományos” voltát bizonyító igyekezet az idős tudós szerepeltetésével, ha az súlyos rákbetegként semmilyen formában nem vesz részt a grémium munkájában. Idézi Huszár, 108. Fejér Lipót az elő személyi kombinációk idején a Matematikai és Természettudományok Osztálya elnökének javasolták a következő indoklással: „A II–III. osztály elnökéül javasoltak igen öreg, világhírű tudósok, [Marek József a másik B. O.] mindkettő teljesen apolitikus, feltétlenül jóindulatú és könnyen kezelhető, különösen, ha erős osztálytitkár áll mellettük.” Uo., 170.

⁶³ Az Akadémia átalakításával és az új alapszabállyal kapcsolatos 1949. október 28-án megtartott Igazgató tanácsi ülést követően Alexits György a következő szavakkal jellemezte Voinovich viselkedését Rákosi Mátyásnak írt jelentésében: „Nos, Voinovich, mint az ügy előadója és az Igazgató Tanács tárgyalásának tulajdonképpeni vezetője hazudott, csalt, hamisított a mi javunkra. Hazudott, csalt és hamisított akkor, amikor az alapszabály-módosítás lényegét teljesen meghamisítva, rőzsaszínű ködbe burkolva, csábítóan tárta az Igazgató Tanács tagjai elé, akiknek a kezében ott volt a lista, hogy ők tulajdonképpen arról határoznak hinaus mit uns.” Uo., 245.

⁶⁴ Péteri Lóránt: Zene, oktatás, tudomány, politika. Kodály és az államszocializmus művelődéspolitikája. (1948–1967). Forrás, 2007. 12. szám, 39. évf. 45–51. Kodály Zoltán 1949 utáni szerepéről még: Péteri Lóránt: Zene, tudomány, politika. (Zenetudományi Gründerzeit és államszocializmus 1951–1953) Muzsika 45, 1, 16–22. és Péteri Lóránt: Az utolsó évtized: Kodály Zoltán és a Kádár-rendszer művelődéspolitikája. Múltunk, 2006, 1, 259–285.

A FELEJTÉS HOMÁLYA

A több évtizedes kényszerű hallgatás és a kitüntetés adományozásával kapcsolatos források hiánya rendkívül megnehezítette a kitüntetés történetének feltárását és számtalan félreértésre, legendagyártásra adott és ad alkalmat. Bartók Béla, akit az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945 márciusában távollétében tagjai sorába választott, 1948-ban már nem élt, a Kossuth díjat posztumusz kapta meg.⁶⁵ Hogy a kitüntetés elfogadta, illetve személyesen átvette-e volna, nem tudhatjuk, ám azt bizonyosan tudjuk, hogy 1931. február 23-án a Magyar Corvin-lánc valamint a Magyar Corvin-koszorú kitüntetések ünnepélyes átadásán nem jelent meg. Bár a kitüntetés adományozásával kapcsolatos adminisztrációs iratok elvesztek, Móricz Zsigmond egy levélből kiderül, hogy az adományozás előtt minden szóba jövő jelöltet megkérdeztek arról, elfogadja-e a megtiszteltetést.⁶⁶ Bartók a kérdésre bizonyosan pozitív választ adott, mivel a koszorút ő, vagy esetleg egy megbízottja utóbb átvette, és az ma is látható a Bartók Múzeum kiállítási tárgyai között. A kitüntetés átadásának időpontjára Bartók már hazatért angliai turnéjáról és Budapesten tartózkodott, de nem politikai tiltakozás, vagy a Kodállal kapcsolatos állítólagos féltékenység okán maradt el az ünnepélyes aktusról.⁶⁷ A Magyar Távirati Iroda 1931. február 23-án délután részletes beszámolót közölt az aznap délelőtt a királyi várpalota Corvin-termében lezajlott ünnepegről. A beszámoló szerint Dohnányi Ernő, Hevesi Sándor, és Zilahy Lajos külföldi tartózkodása, Bartók Béla, Károlyi Árpád, Sigmond Elek és Voinovich Géza pedig betegségre hivatkozva mentette ki magát.⁶⁸

A Bartók-legenda egyik jellegzetes eleme Bartóknak a két világháború közötti Magyarország hivatalos világától való távolságtartása. A zeneszerző valóban igyekezett kibújni minden számára feleslegesnek, időrablónak, vagy értelmetlenségnek tartott kötelezettség alól, ám ennek a magatartásnak sokkal kevesebb politikai tar-

⁶⁵ „A mellékelt újsághírből megtudhatod a legújabb engemet illető pesti eseményt. Károlyi Londonból ide Vámbérinek táviratozta meg. Hogy mennyiben hiteles azt nem tudom, (az a szentelen Mór Péter ezt „pedánszágnak” nevezi a szennylapjában, hogy tudniillik nem esem hasra a Károlyi küldte magántávirat előtt). A hír közfeltűnést keltett, főleg magyar körökben, sokan gratuláltak. Hiszen, persze hogy szép gesztus, de várjunk még a lelkesedéssel, míg meg nem tudjuk, kik választottak, hogyan, miért, mi az egésznek jelentősége.” Bartók Béla levele Bartók Péternek. New York, 1945. május 4. Bartók Péter: Apám. Ford: Péteri Judit, Editio Musica, 2004, 308.

⁶⁶ Móricz Zsigmond levele Magos Olgának, 1930. november 19. Móricz Zsigmond és Magos Olga levelezése. Püski, Budapest, 1995, 131–132.

⁶⁷ ifj. Bartók Béla, 1981, 301.

⁶⁸ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvnyomat hírek, 1931. február 23.

talma volt, mint amelyet az utólagos értelmezések tulajdonítani próbálnak neki.⁶⁹ 1925. január 14-én például a MOVE által szervezett hangversenysorozatban önálló estet adott, 1925-ben pedig a Zeneművészeti Főiskola 50 éves jubileuma alkalmából elfogadta a Kormányzótól a koronás bronz érdemérmét, a Kormányzói Dicsérő Elismerést.⁷⁰

Bartók különös személyiségét, melynek jellemző vonásait több visszaemlékező (ifj. Bartók Béla, Bartók Péter, Agatha Fassett) papírra vetette már, pszichológusok is elemezték, és kutatásaikból többek között kiderül, hogy Bartók sok esetben megpróbálta elkerülni azokat a helyzeteket, melyeknek történéseit nem kontrolálhatta a saját igényei szerint.⁷¹ 1926. május 2-án így ír erről édesanyjának Pozsonyba: „Tegnapelőtt érkezett egy meghívó, mely szerint engem a Magyar Királyi Miniszterelnök és gróf Bethlen Istvánné teára meghív. Képzeld, milyen kellemes ez nekem! Épp most egy éve történt ugyanez, akkor valami ürüggyel lemondtam. Most nem tudom mitévő legyek! Kínos nekem az efféle cécó.”⁷² Fassett könyvében szintén említ egy Bartók által neki elmesélt jelenetet, melyben a zeneszerző egy arisztokrata estéjén, meglátva a házigazdákat hivatalosan köszöntő meghívottak hosszú sorát és a számára ismeretlen, kiszámíthatatlan tömeget, egy függöny mögé bújva várja ki az észrevétlen távozás lehetőségét.⁷³

Számtalan félreértés, tévedés adódott a Corvin-láncosok, és koszorúsok személyével kapcsolatban is. Zemplén Géza kémikus a Királyi József Műegyetem Szerves Kémia Tanszékének vezetője 1930-ban kapta meg a Corvin-koszorút. Rendkívül színes, súlyos ellentmondásokkal terhelt, különös személyisége Déry Tibor érdeklődését is felkeltette, aki róla mintázta meg *Felelet* című regényének főalakját, Farkas

⁶⁹ Murányi Gábor szerint a kitüntetés alkalmáról való távolmaradás politikai tiltakozásként is értelmezhető. A Corvin-lánc története. Múlt-Kor, 2012, augusztus. A Corvin-lánccal kapcsolatos félreértéseket jól jellemzi egy másik, ugyancsak Murányinak a Corvin kitüntetéséről szóló írását illusztráló képek között „a Corvin-rend ülése a Vigadóban 1931” című, az Új Idők 1931. évi 36. számában megjelent fotó átvétele, mely valójában nem a Corvin Testület összejövetelén, hanem Giovanni Oxilia ezredes, magyarországi olasz katonai attasénéak az 1920-ban Berzeviczy Albert kezdeményezésére alakult Corvin Mátyás Magyar-Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti, és Társadalmi Egyesületben tartott előadásán készült. Murányi Gábor: A Corvin-lánc története. Érdekem és érdekem. HVG, 1999. november 13. www.bibl.u-szeged.hu

⁷⁰ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvkiadás hírek, 1925. december 31. Híradás a zongoraestről. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvkiadás hírek, 1925. április 20. 10. kiadás, Híradás a kitüntetésről. Ifj. Bartók, 1981, 226.

⁷¹ Horgász Csaba: „És én szabadabb és megfoghatatlanabb vagyok minden madárnál”. Bartók Béla személyiségéről és művészi világképéről. Thalassa, 1995, 12. szám

⁷² Bartók Béla családi levelei. Zeneműkiadó, Budapest, 1981, 376–377.

⁷³ Agatha Fassett: Bartók Béla amerikai éve. Zeneműkiadó, Budapest, 1960, 163. „A szertartásoktól idegenkedő és beteg Bartók” saját édesanyja temetésén sem vett részt. Ifj. Bartók, 1981, 418.

Zénót. Farkas/Zemplén a regényben kitüntetését, a Corvin-láncot laboratóriumában egy fogásra akasztva a vécékulcs mellett tartotta. A Corvin-koszorú azonban, melyet Zemplén Géza valójában kapott, formátumánál fogva alkalmatlan volt a fogásra akasztásra, ezért a regényben a koszorú vécékulcs mellé felakasztható láncná változtatása nyilvánvalóan a bohém természetű kémikus Horthy-kurzushoz való hozzáállását szimbolizálta.⁷⁴ Déry írói csúsztatása a köztudatba is átszivárgott, és a Zemplén Gézával kapcsolatos tudományos publikációkba is bekerült.⁷⁵

Vészi József újságíró, szerkesztő, a *Budapesti Hírlap* tulajdonosa, aki Zemplén Gézával együtt 1930-ban kapta meg a Corvin-koszorút a magyar sajtó és kultúrtörténet méltatlanul elhanyagolt alakja. Személyét a Corvin források hiánya mellett irathagyatékának pusztulása is ködbe burkolja, nem csoda hát, hogy a vele foglalkozó egyetlen hosszabb összefoglalásban is tévesen Corvin-láncosként szerepel.⁷⁶

A Corvin-láncos és Corvin-koszorús kitüntetettekből álló Corvin Testület szerepét, működését még sűrűbb homály fedi. Mann Miklós Wlassics Gyuláról szóló tanulmányában a Testületet 12 tagúnak gondolja, melynek tagjai, véleménye szerint: Berzeviczy Albert, Dohnányi Ernő, Herczeg Ferenc, Hubay Jenő, Korányi Sándor, Ravasz László, Teleki Pál, Zala György, Klebelsberg Kuno, Hóman Bálint, Karlovszky Bertalan és maga Wlassics Gyula.⁷⁷ A tévedés nyilvánvalóan a Magyar Országos Levéltárban lévő Wlassics-hagyaték egy, a Corvin Testülettel összefüggő adatának félreértelmezéséből ered, és jól illusztrálja a kitüntetés történetének feltárásával kapcsolatos nehézségeket.

⁷⁴ Déry Tibor: Felelet. Szépirodalmi, Budapest, 1973, 8.

⁷⁵ Kucsman Árpád: Kémikusok a régi Eötvös Collegiumban. In: *Lustrum Ménesi út 11–13*. Typotex–Eötvös Collegium, 2011, 274.

⁷⁶ Széchenyi Ágnes: Vészi József, a műhelyteremtő és dinasztiaalapító (1858–1940). *Budapesti Negyed*, XVI. évf., 60. szám, 2008, Nyár, 245.

⁷⁷ Mann Miklós: Wlassics Gyula életműve. In: *Wlassics Gyula és kora*. Zalaegerszegi Füzetek, 8, 2002, 27.

A CORVIN KITÜNTETÉS GENEZISE

A nemzetgyűlés által elfogadott 1920. évi I. törvénycikk, mely az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szólt, csak átmeneti jelleggel rendelkezett Magyarország alkotmányjogi viszonyairól.⁷⁸ A törvénycikk *Kormányzói hatalom*-ról szóló második fejezetének 13. paragrafusában kimondta, hogy Horthy Miklós nem gyakorolhatja a főkegyúri jogot, és nem adományozhat nemességet, ám rendek, kitüntetések alapításáról és adományozásáról nem rendelkezett. Horthy ideiglenes államfői pozíciója, elsősorban a legitimista politikusok szemében, feleslegessé is tett volna minden ezzel kapcsolatos tervezést.⁷⁹ A Károly király uralkodói jogainak megszűnéséről rendelkező 1921. évi XLVII. törvénycikk életbelépésével azonban a Kormányzó már nem a királyt, hanem a királyi intézményt helyettesítette, és ezáltal tényleges államfővé vált. E ténnyel elhárulni látszott minden akadály az új rend stabilizációját, és konszolidációját is szimbolizáló kitüntetési rendszer létrehozása előtt is.

Az első és Horthy számára minden bizonnyal legfontosabb elismerés, a Vitézi Intézmény létrehozására már 1920. augusztus 10-én sor került. A különböző interpretációkban tévesen Vitézi Rendként emlegetett kitüntetés deklarált célja volt „[...] utódaiban is jutalmazni s az ország hűségében megtartani mindazokat, kik a világháborúban és a forradalmak alatt egyéni vitézségükkel s nemzeti érzésükkel kitűntek.” Mivel az alapítás idején a Kormányzó közjogi pozíciója még nem volt rendezett, az alapítás ténye nem törvény, hanem rendelet formájában jelent meg és nem rend vagy kitüntetés létrehozásáról, hanem vitézi telek adományozásáról szólt és egyben a Vitézi Szék létrehozásáról is gondoskodott.⁸⁰ A Vitézi Szék a rendelet alapján hatósági jogkört kapott, és ez által lehetősége volt az Országos Vitézi Szék szervezeti szabályzatának létrehozására. A szervezeti szabályzat pedig kimondta, hogy „az Országos Vitézi Szék, mint a magyar állam különleges célú hatósági szerve, a Vitézi Rend legfelsőbb irányítója, ellenőrzésre és döntésre hivatott előjárója”. A Vitézi Szék azután természetesen a Kormányzót választotta meg elnökének, aki

⁷⁸ Magyar Törvénytar. 1920. évi törvénycikkek. Szerk. Dr. Térfy Gyula Budapest, Franklin-Társulat, 1921, 13–14.

⁷⁹ Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Osiris, Budapest, 2001, 59. Olasz Lajos: A kormányzói jogkör. In: A magyar jobboldali hagyomány. 1900–1948. Osiris, Budapest, 2009, 107.

⁸⁰ Magyarországi Rendeletek Tára. 54. évfolyam 1920, 6.650/1920. M. E. sz. rendelete a vitézi telekről. 393–399.

a Vitézi Rend Főkapitányaként a Vitézi Szék tényleges irányítója lett.⁸¹ Az alapítás tényét néhány hónap múlva a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikk 77. paragrafusa erősítette meg.⁸² E bonyolult jogi művelettel tehát Horthynak lehetősége adódott egy olyan kitüntetés alapítására, mely egyben egy személyéhez feltétlenül hű, félkatonai szervezet létrehozását is lehetővé tette.⁸³

Az évtized végéig további négy kitüntetés alapítására került sor, melyek a Magyar Vöröskereszt Díszjelvényt és a Magyar Érdemkeresztet kivéve – ezeket polgári és katonai érdemekért egyaránt adományozhatták – szintén katonai érdemekért járó elismerések voltak.⁸⁴

A Kormányzó tehát, mint Legfelsőbb Hadúr, a hatalmának legitimációját is kifejező általa alapított kitüntetésekkel elsősorban katonai érdemeket kívánt jutalmazni, a speciálisan csak a kulturális és művészeti elit kitüntetésére szolgáló elismerés alapítására nem gondolt. Ennek ellenkezőjét sugallná a *Budapest Közlöny*ben 1930. október 25-én megjelent, október 11-én kelt „Kedves gróf Klebelsberg” kezdetű hivatalos leirat, melyben Horthy bejelentette, hogy a „mai páratlanul nehéz időkben a magyar művelődés szintjének fenntartásáért és emelésért folyó szellemi munkából kimagasló tehetséggel és rendkívüli odaadással résztvevők” számára tizenkét Corvin-láncot, hatvan Corvin-koszorút, és tizenkét Corvin-díszjelvényt alapít.⁸⁵ A kitüntetés létrehozásának ötlete azonban nem a Kormányzótól, hanem gróf Klebelsberg Kuno kultuszminisztertől származott.⁸⁶

A Habsburg-ház trónfosztása és a Corvin-lánc, -koszorú és -díszjelvény alapítása között eltelt tíz év a Kormányzó államfői szerepének speciális időszakát jelentette.

⁸¹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1920. szeptember 25. A Vitézi Szék tagjainak kinevezése.

⁸² Magyar Törvénytár. 1920. évi törvénycikkek Szerk. Dr. Téry Gyula, Budapest, Franklin-Társulat, 1921.

⁸³ A Vitézi Intézmény Kiskátéja. Kiadja az Országos Vitézi Szék, Budapest, 1922. Hellenbroth Kálmán: Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Urbányi Nyomda, Budapest, 1941. Kerepeszki Róbert: A vitézi rend 1920–1944. Attraktor, Máriabesnyő, 2013.

⁸⁴ Felszeghy Ferenc: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Társadalmi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1943, 451–465.

⁸⁵ A m. kir. vall. és közokt. min. 1930. évi 070-161 sz. rendelete. Magyarországi Rendeletek Tára 1930. 64. évf., Budapest, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 1930, 1104–1109.

⁸⁶ OSZK Kt. Analekta 10. Bu-CSek/870 „Jól tudjuk, hogy a Magyar Corvin-lánc és Magyar Corvin-koszorú adományozásának és ennek a magas erkölcsi Testületnek a megalapítási gondolata Nagyméltóságodnak a magyar kultúra fennkölt szolgálatában eltöltött 9 esztendő kultuszminiszteri tevékenységének egyik integráns cselekedete volt, és ezért a Corvin serlegavató beszédének megtartására ez alkalommal Nagyméltóságodat tartjuk hivatottnak.” Wlassics Gyula elnöknek a Corvin Testület nevében írt levele Klebelsberg Kunóhoz, 1932. február 4.

A Habsburg ház detronizációja után Bethlen István miniszterelnök által létrehozott Keresztény, Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt – melyet a közvélemény csak Egységes Pártként emlegetett – elsőprő többséggel nyerte meg az 1922 nyarán tartott képviselő-választásokat. Az Egységes Párt létrehozása és a parlamenti többség megszerzése érdekében Bethlen szakított addigi, a királykérdéssel kapcsolatos óvatos politikájával, és nyíltan a legitimista politikusok ellen fordult.⁸⁷ A választások megnyerése utáni időszakban azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a királykérdést – elsősorban külpolitikai okokból – belátható időn belül megoldani nem lehet, viszont a kérdéssel továbbra is élénken foglalkozó magyar közvélemény számára biztosítani kell, ha átmenetileg is, valami megnyugtató rendezést.⁸⁸

Ennek elérése érdekében a már 1919-ben a radikális jobboldal, elsősorban Gömbös Gyula által megteremtett Horthy-képet Bethlen István az általa vezetett konszolidációs politika igényeihez próbálta „igazítani”.⁸⁹ A szélsőséges, antiszemita erők elleni fellépéssel és a rendszer óvatos liberalizációjával párhuzamosan fokozatosan leválasztotta a Kormányzóról radikális, szegedi barátait, és a politikai életben való napi szintű, aktív részvétele helyett kormányzói szerepének reprezentatív, apolitikus felfogását kínálta fel neki.⁹⁰ Bethlen e taktikával, ahogy mondani szokás, két legyet ütött egy csapásra. Egyrészt Horthy személyének depolitizálásával szabad kezet kapott konszolidációs politikájának megvalósításához, másrészt a kormány által támogatott és pénzelt – a hiányzó nemzeti király személyét méltóképpen pótló – államfő képezés kialakításával a királykérdés egyelőre megoldhatatlan problémájától is megszabadulhatott.⁹¹ A politikai ügyek iránt egyébként sem különösebben fogékony Kormányzó, akinek szélsőjobboldali társasága, különösen a rendkívül kínos Ulain-ügy óta egyre terheesebbé vált, és akit Bethlen István gazdaságpolitikai eredményei is leszereltek, készségesen fogadta a neki felkínált reprezentációs szerepet.⁹²

⁸⁷ Gratz, 2001, 143. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991, 142.

⁸⁸ Romsics, 1991, 137.

⁸⁹ Gratz, 2001, 176–178. Turbucz Dávid: A Horthy kultusz kezdetei. Múltunk, 2009, 4. sz., 156–199.

⁹⁰ Barcza, 1994, 205–210. Romsics, 1991, 136.

⁹¹ Antal István szerint Bethlennek ez olyannyira sikerült, hogy a Kormányzó Gömbös hatalomra kerülése után járhatta be első alkalommal teljes egészében a Sándor palotát. Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása. 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Új-Palatinus Könyvesház, Budapest, 2004, 334.

⁹² A Kormányzó 1923 és 1930 között vezetett, és napi beosztását rögzítő protokolláris naplójában egyetlen olyan feljegyzés sem található, mely Horthy Miklósnak a kormányzati munka ügyeiben való tevőleges részvételét rögzítené.

Bár számtalanszor kifejtette, hogy nem diszponál a magyar trónra, természetesen nem volt ellenére, ha az személyét méltatók Hunyadi Jánoshoz, IV. Bélához, Szent Istvánhoz, vagy akár Bethlen Gáborhoz illetve Bocskai Istvánhoz hasonlították.⁹³ A kormányzói pályafutását végigkísérő történelmi párhuzamok államfői szerepének szimbolikus jelentőségéhez igazodva időről-időre változtak ugyan, de akár egy időben egyszerre is megjelenhettek, mint például Kornis Gyula Horthy Miklós Budapestre való bevonulásának huszadik évfordulójára kiadott írásában.⁹⁴ Hunyadi Mátyás alakja azonban, függetlenül a 1920-as években az olasz–magyar kapcsolatok megélénkülésével egy időben feléledő Corvin-kultusztól, a Horthy méltatásokban ritkábban szerepelt párhuzamként.⁹⁵ Személye a Horthy-kultuszban inkább a nemzeti király, a független nemzeti fejlődés archetípusaként fogható fel semmint a Kormányzó esetleges dinasztiaalapító törekvéseinek kifejezőjeként. Klebelsbergnek viszont a Corvin kitüntetések kigondolásakor Mátyás uralkodásának kulturális jelentősége lebegett a szeme előtt, ám annak nagyszabású építkezéseivel, műhelyteremtő törekvéseivel, tudósokat, művészeket támogató mecénási szerepével minden bizonynyal inkább magát azonosíthatta, mind a tudományok és a művészetek iránt kevésbé fogékony Kormányzót.

Az 1930 februárjában Horthy kormányzóvá választásának 10. évfordulóján Bethlen István előterjesztésére az 1930. évi XI. törvénycikkkel az országgyűlés rendelkezett „vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr Magyarország kormányzójává választása tizedik évfordulójának megörökítéséről”. A törvénycikk 2. paragrafusa több, Horthy Miklós nevét megörökítő, régóta nélkülözött mű és intézmény megalkotásáról szól, Duna-hídtól egészségügyi intézményeken át kertes családiház-telepig, kulturális célú alapítás azonban nem szerepelt a felsoroltak között. Klebelsberg viszont méltóképpen kívánt megemlékezni az elmúlt tíz év kultúrpolitikai eredményeiről is, melyek elsősorban nem a Kormányzónak, hanem neki és az elképzelései mögött álló Bethlen István miniszterelnöknek voltak köszönhetőek. Mivel a hivatalos alapítás a Kormányzóhoz kötődött, őt a kitüntetés adományozásának folyamatából természe-

⁹³ „Érdekes volt a két debreceni főpap beszéde: Baltazár Bethlen Gábort és Bocskait aposztrofálta, mint a lelkiismereti és nemzeti szabadság hőseit, akik nagy bibliaolvasók voltak; Lindenberger pedig Hunyadi Jánost, a katolikus kereszténység világhősét, így mind a két felekezetnek kidomborodott a jellege, s Horthy, a protestáns ember, éppúgy megkapta a magáét, mint Horthy, a Habsburg-párti Kat. Keresztény Magyarország fővezére. Nekem a lelkem repesett.” 1920. április 14. Oláh Gábor: *Naplók*. Szerkesztette: Lakner Lajos, Déri Múzeum – Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi K., Debrecen, 2002, 248–249.

⁹⁴ Kornis Gyula: A kormányzó. In: *A magyar politika hősei*. Budapest, Franklin Társulat, 1940, 388–425.

⁹⁵ Turbucz Dávid: A vezérkultusz és a nyilvánosság. Horthy Miklós „országzásának” húszéves jubileuma (1939–1940) Médiakutató, 2010, 2. sz., 101–122.

tesen nem lehetett kihagyni. A kitüntetés alapszabályának 1. paragrafusa értelmében a kitüntetendők személyére a vallás és közoktatási miniszter tett javaslatokat, melyeket a Kormányzónak joga volt megvétózni. A végső döntés ennek következtében Horthy Miklós kezébe került, aki a jelek szerint respektálta ugyan Klebelsberg kulturális kompetenciáját, ám egyidejűleg érvényesíteni óhajtotta saját elképzeléseit is.

A KORMÁNYZÓ KULTURÁLIS ÉRTÉKPREFERENCIÁI

Horthy Miklós Kabinetirodájának megmaradt iratai között található a Kormányzó protokolláris programjait tartalmazó *Napló*, mely az 1923 és 1930 közötti időszak napi eseményeit rögzíti.⁹⁶

A *Napló* átböngészése nélkül sem tévednénk nagyot, ha a Kormányzóval kapcsolatban konzervatív kulturális értékpreferenciákat feltételeznénk, az azonban már korántsem olyan nyilvánvaló, hogy ezen értékpreferenciákon belül a különféle hangsúlyok hol és milyen mélységben helyezkednek el. A Kormányzó személyét méltató korabeli vizuális vagy írott beszámolók nem győzik méltatni sokoldalú, minden tudományos és művészeti ág iránti olthatatlan érdeklődését. A filmfelvételeken Horthy kiállításokat látogat vagy nyit meg, színházi, opera, vagy hangverseny előadásokon vesz részt.⁹⁷ A *Napló*ból azonban az is kiderül, hol, melyik kiállítóhelyeken, milyen kiállításokat látott, milyen típusú színdarabok, mely operák kötötték le érdeklődését, vagy milyen előadásokra került sor a Zeneakadémián, esetleg a Vigadóban, amikor odalátogatott.

A Kormányzó éves programjának állandó elemei voltak, a nyári gödöllői és kenderesi tartózkodások, valamint a vadásziidény. Budapesthez kapcsolódó kulturális programjai ezért az október és június hónapok közötti időszakra koncentráálódtak.

A *Napló* feljegyzései szerint a Kormányzó elsősorban az operaelőadásokat preferálta. Egy hónapban átlag 4–6 alkalommal látogatott el az Operába, valamint a Városi Színházba, mely az Opera társintézményeként szintén opera illetve operett-előadásokat mutatott be. Horthyt azonban nem csak kétségtelen operaszeretete vonzotta az Andrassy úti épületbe. Az 1925-ben Klebelsberg által létrehozott új operai rendszer – párosulva az ország gazdasági fellendülésével és pénzügyi stabilitásával – ismét magasba emelte az operalátogatás kulturális és társadalmi presztízsét.⁹⁸ Az Opera az 1920-as évek második felétől a fővárosi kulturális reprezentáció legfőbb színterévé vált, ahol a jól ismert klasszikus darabok élvezete mellett, a politikai, a művészeti és a tudományos elitcsoportok adhattak találkozót egymásnak.

⁹⁶ MNL, OL K 589, Mikrofilmtár, 8936–8937. számú tekercsek, Horthy Miklós féléhivatalos iratai. *Napló* 1923–1930.

⁹⁷ Filmhíradó Online, NAVA, Horthy kormányzóvá választásának 20. évfordulója. 1940. február, Magyar Világhíradó 836/9.

⁹⁸ Tallián Tibor: A Magyar Állami Operaház és a hazai operajátszás története. In: Magyar színház-történet 1920–1949. Szerk.: Székely György, Magyar Színház-történeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1990–2001, 3–4.

A Nemzeti Színház, melynek elsőrendű feladata Klebelsberg elődje, Haller István kultuszminiszter megfogalmazása szerint a nemzeti és keresztény szellem gondos ápolása, a nemzeti irodalom örök értékeinek megbecsülés, és a magyar történelem iránti érdeklődés ébrentartása volt, a hozzá tartozó Kamara Színházzal együtt ugyancsak sűrűn látogatta a Kormányzó.⁹⁹ Egy hónapban átlag 2–6 alkalommal jelent meg a két színház nézőterén, és voltak olyan darabok, melyeket, egymást követően két, három alkalommal is megtekintett.

1924 januárjában kétszer látta a forradalmak után reneszánszát élő népszínművek egyikét, Szigeti József *A vén bakancsos és a huszár* című darabját, 1927-ben pedig rövid időn belül háromszor nézte meg Csathó Kálmán százas szériát is elért, egy a könnyelmű életvitelük következtében tönkrement, panziót nyitó úri család életét bemutató *Te csak pipálj Ladányi* című művét.

1927 novemberében kétszer látta Hegedüs Lóránt *Kossuth* című darabját, mely Herczeg Ferenc 1925-ben bemutatott Széchenyi–Kossuth vitáját feldolgozó *A Hid* című történelmi példázatához hasonlóan kritikusan interpretálta Kossuth forradalmi politikáját.

Herczeg Ferenc folyamatosan műsoron lévő darabjait – *Gyurkovics lányok*, *Dolovai nábob lánya*, *Ocskay brigadéros*, *A Hid*, *Bizánc*, *Kéz kezét mos*, *Nevadai ezredes*, *Szendrei Júlia* – újra és újra megtekintette, és látogatásai számából ítélve minden bizonnyal nagyon kedvelte a Herczeg utódaként is emlegetett Zilahy Lajost, akinek 1923 és 1930 között hét darabját mutatta be a Nemzeti. E darabok jó részében – *Haza járó lélek*, *Süt a nap*, *Zenebohócok*, *Leona*, *Tábornok* – Bajor Gizi játszotta a főszerepet, akinek színészi játékát és érdekes, vonzó egyéniségét egyaránt nagyra becsülte a Kormányzó.

A *Süt a nap* című Zilahy darabban Sámson Mihály szegény parasztember feleszeret faluja lelkészének leányába, akit a társadalmi különbség és önnön szegénysége miatt nem vehet feleségül. Ám egy váratlan fordulat, Sámson vitézzé avatása és a vitézi birtokkal előrelépése a kisbirtokos gazdálkodók körébe lehetővé teszi a fiatalok boldog egybekelését. E szívének oly kedves történetet Horthy 1930-ig négyszer, Zilahy egy másik, az első világháború idején, a fronton játszódó, több mint száz előadást megért művét, a szintén Bajor főszereplésével adott *Tábornokot* háromszor tekintette meg.

Nem igen érdeklődött azonban a Nemzeti műsorrendjében folyamatosan jelen lévő klasszikus darabok iránt. Hét év alatt a *Napló* mindössze kilenc, hat Shakespeare és

⁹⁹ Székely György: A Nemzeti Színház. In: Magyar Színháztörténet 1920–1949. Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1990–2001, 1. A Kormányzó a Nemzeti Színház hivatalos patrónusa is volt. Magyar Bálint: A Nemzeti Színház története a két világháború között 1917–1944. Szépirodalmi, Budapest, 1977, 79.

három Molière előadásról tesz említést. Madách Imre *Ember tragédiáját* pedig, mely Hevesi Sándor felújításában minden évadban több százas szériát ért meg a Nemzeti Színházban, Horthy csak egyszer látta, az 1923. január 22-én tartott hivatalos bemutató alkalmával.

A magánszínházak repertoárját szintén figyelemmel kísérte, és a nagy szériában adott sikerdarabok közül jó néhányat megtekintett, ám kizárólag csak egy alkalommal.¹⁰⁰ Nem mutatott érdeklődést a korszak nagy sikerű színpadi szerzőjének, Molnár Ferencnek darabjai iránt sem. Hét év alatt két művét, *A játék a kastélybant*, valamint az *Olympia*-t látta egyszer-egyszer. Móricz Zsigmond színpadi munkái közül csak az 1928-ban a Nemzeti Színházban bemutatott *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című darabot nézte meg, igaz, azt kétszer is, minden bizonnyal a történet névnapi mulatozásba, cigányozásba csomagolt hangulatos életképei miatt.

Rendszeresen járt az Operett Színházba és a legtöbb magánszínház repertoárjában szereplő könnyű, zenés darabot is megtekintette.¹⁰¹ A klasszikus zenét azonban nem kedvelte a Kormányzó. A Zeneakadémián vagy a Vigadóban kizárólag olyan komolyzenei esteken jelent meg, melyek valamely protokolláris kötelezettséggel függtek össze, viszont rendszeresen látogatta a magyar nóta esteket, főleg Balázs Árpád és Murgács Kálmán előadásait.¹⁰²

A korszak három legnagyobb zeneszerzőjének – Dohnányi, Bartók, és Kodály – munkásságát egyáltalán nem kísérte figyelemmel. Dohnányi Ernővel szemben, akit 1919 utáni méltatlan mellőzöttségéből Klebelsberg igyekezett kiszabadítani, Hubay Jenőt, a Zeneakadémia 19. század végi romantikus iskoláját képviselő főigazgatóját preferálta, igaz az ő koncertjeire sem ment el, ha nem volt feltétlenül szükséges.¹⁰³ Kodály Zoltán *Háry Jánosát* és a *Székelyfönöt* látta egy-egy alkalommal, mivel azokat az Opera tűzte műsorára. Bartók szerzői estjein soha nem fordult meg, és kifejezetten rossz néven vette, hogy a rádió rendszeresen játszotta a zeneszerző

¹⁰⁰ Fodor László darabját, a *Dr. Szabó Juci* című vígjátékot a Magyar Színház 1926-ban nyolc hónap leforgása alatt százszor mutatta be, a Kormányzó viszont csak egyszer látta.

¹⁰¹ „Bécset nem ok nélkül nevezték a dalok városának. Elsőrangú zenét élvezhattunk ott, klasszikust meg könnyebbet is egyaránt. Az utóbbi vonatkozásában főleg Lehár Ferenc operettjeire gondolok. Pályafutását ennek nagyszerű kibontakozása során, állandóan különös érdeklődéssel kísértem. Lehár ugyanis három éven át, mint tengerészkapitány működött, és gyakran megfordult az én polai legénylakásomban, ahol új szerzeményeit adta elő, vagy kísért, ha énekeltem.” Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa, Budapest, 1990, 71.

¹⁰² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvmatos hírek, 1937. május. 3. 22. kiadás. A kormányzó által a királyi várpalotában Schuschnigg osztrák kancellár tiszteletére adott díszében Pertis János cigányzenekara muzsikált.

¹⁰³ Hubay Jenő rendszeres vendége volt a Horthy teáknak, és koncertjei vagy házi hangversenyei előtt legtöbb esetben személyesen invitálta meg a Kormányzót.

műveit.¹⁰⁴ A Napló tanúsága szerint 1923. november 19-én azonban a protokolláris kényszer miatt nem kerülhette el, hogy egyetlen estén meghallgassa a három művészt. Pest, Buda és Óbuda Budapest fővárossá való egyesítésének ötvenedik évfordulóján a főváros ünnepi hangversenyt rendezett, melyen a Filharmóniai Társaság Dohnányi Ernő vezényletével a három zeneszerző egy-egy, az alkalomra komponált művét mutatta be. Dohnányi nem igazán eredeti, de bravúrosan megoldott, romantikus *Ünnepi Nyitánya* a későbbiekben nem futott be nagyobb pályát, ám Kodály *Psalmus Hungaricus*a, (melynek az előadáson óriási és nem várt sikere volt, s amely Kodály hatalmas zeneszerzői nagyságára először ébresztette rá a nagyközönséget), valamint Bartók *Táncszvitje* maradandó alkotásoknak bizonyultak.¹⁰⁵ Az estének azonban nemcsak zenetörténeti jelentősége volt. A három művész számára ugyanis, akiket 1919 őszén a hivatalos szervek támogatásával Hubay Jenő megpróbált végleg kiszorítani a magyar zenei életből, a felkérés egyben a politikai rehabilitációt is jelentette.¹⁰⁶

A képzőművészettel a klasszikus zenénél intenzívebb kapcsolatban volt a Kormányzó, aki bécsi éveiben maga is festegetett és Bécsben Ferenc József arcképét is elkészítette.¹⁰⁷ Megválasztása után egyre-másra készültek róla, valamint feleségéről is a festmény és szoborportrék, s bár e művek jelentős része csak fényképekről ismert, elveszett vagy lappang, a *Napló*ból tudható kik voltak azok a festők, akik ebben az időszakban lehetőséget kaptak arra, hogy megörökítsék őt. Dudits Andor, Karlovsky Bertalan, Kukán György, vagy Zala György egytől egyig a nemzeti, roman-

¹⁰⁴ „Nos, a Kormányzó igen leszidta a Rádió műsorát, hogy mindig Bartók és Kodály dolgaival áll elő, még május elsején is a gyermekkórus az ő dalaikat énekelte kora reggel. Undorodom a zenéjüktől, mondta. Benn a vállalatnál, a zenei osztályon valósággal örömmámorba úsztak e legautentikusabb és fellebbezhetetlen kijelentések hallatán. Fessler Tóni a kvietált huszárcapitány és zenei osztályvezető boldogan nyögte, hogy csak erre várt, Koncz az adminisztratív igazgató örvendve kiáltotta, hogy mindig tudta: a Kormányzó jó magyar ember.” 1941. május 4. Ortutay Gyula: *Napló* 1. 1938-1954. Alexandra, Budapest, 2009, 240.

¹⁰⁵ Bónis Ferenc: *Történelmi hangverseny Budapesten, anno 1923*. Hitel, 2009. május 19.

¹⁰⁶ OSZK Kt. Fond 73/1. Hubay Jenő, vegyes fogalmazványok, feljegyzések, töredékek. „Én azt a szellemi irányzatot, mely által a Főiskola naggyá lett, s oly lényeges szolgálatot tett a hazai kultúrának, továbbra is fenn kívánom tartani. Ő [Kodály B. O.] a destruktív irányzatot akarta meghonosítani és ezért azonosította magát Dohnányi reformterveivel. De hazafiúi fogalmaink, nézeteink és érzelmeink is annyira szétágazóak, hogy ezen a téren, tehát politikai téren sem tudnánk egymáshoz közeledni. Így tehát a mi nézeteink és gondolkodásunk oly eltérő, oly óriási különbség van felfogásunkban úgy művészi, mint emberi téren, hogy egész összhangban egy intézetben nem működhetünk.” Hubay Jenő feljegyzése Kodály Zoltánnal folytatott beszélgetéséről. 1921. szeptember 6. Ugyanerről Kodály Zoltán: *Fegyelmi eljárás*. In: *Közélet, vallomások, zeneélet*. Szépirodalmi, Budapest, 1989, 68–87. Bartók Béla levele özv. Bartók Bélánénak, 1919. nov. 28. Bartók Béla levelei, szerk.: Demény János, Zeneműkiadó, Budapest, 1976, 255–256.

¹⁰⁷ Horthy, 1990, 63–64.

tikus iskola képviselői voltak, akiknek konzervatív, akadémikus alkotásaival minden bizonnyal teljes mértékig azonosulni tudott a modell, akinek kiállítás látogatási szokásai is alátámasztják konzervatív művészeti értékpreferenciáit. A Kormányzó ugyanis rendszeresen csak a Magyar Országos Képzőművészeti Társulat székhelyét, a Múcsarnokot látogatta, melynek idény és tematikus tárlatain –ezeket a legtöbb esetben ő is nyitotta meg – a maga ízlésének megfelelő alkotásokkal találkozhatott.

A Kormányzó olvasási szokásairól keveset tudunk. Állítólag elsősorban a történeti és hadtörténeti szakmunkák álltak hozzá közel. Budapesti és kenderesi otthonában is nagy könyvtárral rendelkezett, de számtalan protokolláris és magánprogramja minden bizonnyal kevés időt engedett számára a könyvek rendszeres, elmélyült tanulmányozásához.¹⁰⁸

ÖSSZEGZÉS

A *Napló*ból kirajzolódó kép alapján megállapítható, hogy Horthy Miklóst lenyűgözte az operaelőadások látványos és grandiózus világa, valamint az Opera által nyújtott reprezentációs alkalmak sokfélesége. Határtalanul, szinte a mai, napi televíziózásnak megfelelő mértékben vonzották a színházban rejlő szórakozási lehetőségek, elsősorban is a saját környezetéből ismerős élethelyzeteket és problémákat feldolgozó darabok, valamint a magyar nóta, melynek ősi, igazi magyar voltáról minden bizonnyal ugyanúgy meg volt győződve, mint mindazok, akik a Bartok és Kodály által felfedezett népdaloktól abban az időben idegenkedve húzódtak el. Konzervatív képzőművészeti ízlését pedig a *Napló* bejegyzésein túl budavári otthonának különböző enteriőrjeit bemutató korabeli fotók is bizonyítják.

¹⁰⁸ Milotay István állítása szerint, aki az Új Magyarország képviseletében Gömbös Gyula javaslatára készített interjút a Kormányzóval, Horthy nem tudta, hogy a szigetvári hős és a költő hadvezér két különböző személy, és a Hunyadiak politikai és hadászati szerepével kapcsolatban is teljesen tájékozatlannak mutatkozott. Olvasási szokásairól Milotay faggatózására pedig a következőt válaszolta: „Ebből a tantárgyból, attól tartok csak szekundára tudok felelni. De azt hiszem a múltból Jókai, a jelenből Herczeg Ferenc a legjobbak. A feleségem sokat olvassa most is Herczeget, aki kitűnő úriember is, de én, sajnos, nem igen érek rá ilyen szórakozásra.” Milotay István: *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt.* Gede Testvérek, Budapest, 2001, 105–106.

A MECÉNÁS GRÓF

KLEBELSBERG ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET

Klebensberg személyes irathagyatéka a második világháború után szinte teljesen megsemmisült, kulturális irányultságai azonban kultuszminiszteri tevékenysége nyomán könnyedén rekonstruálhatóak. Művészetpolitikai koncepciója majdnem teljesen egészében lefedte saját kulturális értékpreferenciáit, melyeket csak bizonyos kétségtelen és kényszerítő külföldi sikerek és vízhangok esetében volt kénytelen egyes művészekkel, vagy művészeti törekvésekkel kapcsolatban revideálni.

A gróf ifjúsága egybeesett a millenniumi készülődés éveivel, és mint fiatal miniszterelnökségi tisztviselő egy ideig a millenáris művek pénzügy kérdéseinek referense is volt. E diadalmas korszak monumentális műalkotásai, melyek a magyarság ezeréves fennállását voltak hivatva hirdetni örökre rabul ejtették a lelkét, és kultuszminiszterként is a millennium eklektikus historizmusából kiindulva képzelte alakítani a trianoni Magyarország művészetpolitikáját.¹⁰⁹ A dualizmus óta napirenden lévő magyar kultúrfölény-koncepció klebensbergi interpretációja szerint ugyanis fegyverek helyett a kultúra feladata megtartani és ismét nagygyá tenni a trianoni döntéssel megcsonkított hazát. A művészetnek ugyanolyan nemzeti hivatása van, s ugyanolyan hatékonyan szolgálhatja a nemzeti felemelkedés ügyét, akár az államférfiak vagy a tudósok erőfeszítései.¹¹⁰ Ez a kultuszminiszter által nemzeti, élő magyar művészetnek nevezett kultúra azonban számára a festészetben lezárult a történeti témájú historizáló alkotásoknál, az építészetben megrekedt az elmúlt korok építészeti stílusainak másolgatásánál, s ahogy Farkas Zoltán fogalmazott, Klebensberg a megbízott szakembertől az kívánta, hogy „[...] legyen román, gót, barokk vagy klasszicista, csak éppen valahogyan mai építész ne merészkedjék lenni.”¹¹¹

Klebensberget méltatói – művészetpártolói és megrendelői szerepéről szólva – előszeretettel hasonlították reneszánsz fejedelmekhez, főpapokhoz, és a Magyar Corvin-lánc, -koszorú és -díszjelvény kitüntetések megálmodó gróf minden bizonnyal hasonlóképpen gondolt magára.¹¹² Ám amíg az elmúlt korok művészei saját koruk-

¹⁰⁹ „Tisztviselői éle szakaszában a millenáris emlékművek körül kifejtett tevékenysége már szorosan odakapcsolta a képzőművészeti alkotások területéhez, ahova belső hajlamai amúgy is vonzották.” Kertész K. Róbert: Gróf Klebensberg Kuno az alkotó. Franklin-Társulat, Budapest, 1937, 18.

¹¹⁰ A nemzeti gondolat a művészetben. Nemzeti Ujság, 1928. november 18.

¹¹¹ Farkas Zoltán: Klebensberg Kuno képzőművészeti politikája. Nyugat, 1933. március 1. XXVI. évf., 5. szám, 321–324.

¹¹² „Minden téren ő volt a nagy kezdeményező. Ő irányította tudósok kutatásait, ő állapította meg

nak megfelelő formavilágban alkothattak, addig Klebelsberg azt várta építészeitől, hogy az adott város építészeti hangulatához igazodva barokk vagy klasszicista épületeket tervezzenek, függetlenül az épület funkciójából adódó szerkezeti és formai követelményektől.¹¹³ Így születtek meg például Wälder Gyula neobarokk stílusú iskolái, Hüttl Dezső neoreneszánsz és neobarokk középületei, Kismarty-Lechner Jenő klasszicizáló alkotásai vagy Rerrich Béla szegedi templomtere az egyetemi épületekkel, a püspöki palotával és a Nemzeti Emlékcsarnokkal, mely tervezésében a kultuszminiszter személyesen is részt vett.¹¹⁴

A festőktől azt kívánta, hogy műveik témaválasztásával „napjaink nagy magyar alapérzését, a nemzeti gondolatot” tükrözzék vissza. A gróf elképzelése szerint ugyanis a „speciálisan nemzeti” tartalmak kifejezésére a történelmi témájú képek mellett legfeljebb a tájképek alkalmasak, a „nemzeti gondolat” szempontjából irreleváns témaválasztású modernista képek pedig csak „tengődő, csenevész dolgok, melyeket állami eszközökkel életben tartani nem lehet”.¹¹⁵

A Magyar Országos Levéltár szekkciklusa, melyet Klebelsberg a művészeti élet második vonalába tartozó Benczúr tanítvány Dudits Andorral festtetett meg – oly módon, hogy az egyes szekkek témáit előre megszabta a számára –, jó képet ad a miniszter festészeti elgondolásairól.¹¹⁶ A szekkciklus egyes képei ugyanis mintegy vizuális történelemkönyvként a magyar történelem és a magyar szellemi élet fejlődésének fontosabb eseményeit vannak hivatva megörökíteni. A gróf eredetileg

az elvégzendő feladatokat, ő határozta meg a művészek munkásságát. Mint igazi mecénás válogatta ki kedvenc művészeit, akiket elárasztott a nagyszerű feladatok tömegével”. Ybl Ervin: Gróf Klebelsberg Kuno Emlékkiállítás a Múcsarnokban. Előszó a tárgymutatóhoz. Magyar Iparművészet, 1933, 36. évf., 3-4. szám, 44–53.

¹¹³ „A kultusztárca új építkezéseinél mindenhol respektálja azoknak a városoknak a szellemét, ahol dolgozik és igyekszik harmonikusan beleilleszkedni a milióbe. Így Egerben rokokó-stílusban építünk, Esztergomban a Bazilikára való tekintettel neoklasszikus irányban, a soproni evangélikus teológiai fakultás építésével megbízott Sándy professzort pedig külön is megkértem, hogy maradjon a soproni gyönyörű helyi építészeti motívumok világában. Talán így sikerülni fog vidéki városaink képét harmonikusabbá tenni.” A magyar művészet, mint nemzeti erőforrás. Pesti Napló, 1928. július 29.

¹¹⁴ „A szegedi templomtér árkádjaiban mellszobrokon és reliefeken szeretném megörökíteni a magyar tudományosság úttörőit és kiválóságait.” A művészet Nem Nem Sohája. Nemzeti Ujság, 1929. február 24.

¹¹⁵ A magyar művészet huszonegyedik órája. Pesti Napló, 1928. november 4.

¹¹⁶ „Az eseményekből aránylag keveset örökítettünk meg, úgyhogy azok, ha nem is történelmi könyveink lapjain, de a köztudatban feledésbe mennek. Ennek a hiánynak a pótlására igyekeztem a várbeli Országos Levéltár csarnokaiból kulturális panteont csinálni olyanképpen, hogy Dudits mesterrel a freskók tárgyait úgy választottuk meg, hogy szellemi életünk fejlődésének jellemző mozzanatait mutassák be.” A művészet Nem Nem Sohája. Nemzeti Ujság, 1929. február 24. A levéltár feljárójának szekkein Klebelsberg önmagát is megörökíttette Khuen-Héderváry Károly társaságában, akinek miniszterelnöksége idején kezdődött el a levéltár építése. Duditsról: Lyka Károly: Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig. Magyar művészet 1896–1914. Corvina, 1983, 110.

a bécsi Collegium Hungaricum falképeit is Duditscsal kívánta elkészíttetni, és az volt a terve, hogy Würzburgba küldi a festőt az ottani érseki palota Tiepolo-freskóinak tanulmányozására, mivel a bécsi falképeket a würzburgiakhoz hasonló stílusban képzelte el.¹¹⁷

Dudits Andor az 1921-ben a Szinyei Merse Pál Társasággal, és az általuk képviselt szellemiséggel szemben létrehozott Benczúr Társaság elnöke volt. Bécs, München és Benczúr Gyula mesteriskolája után a történeti és egyházi témájú festmények, falképek mestereként a festészetben megjelenő új törekvéseket figyelmen kívül hagyva ragaszkodott a benczúri tanításhoz: „Tanuljanak csak a fiatalok a régi mesterektől, az nem nyomja el az egyéniséget. Aki pusztulásra való úgyis elpusztul. S ha az ember tud, és nincs is egyénisége, legalább jó középszerű dolgokat csinál, s az is valami.”¹¹⁸ Ez a hitvallás szöges ellentétben állt a Szinyei Merse Pál Társaság elképzeléseivel, akik éppen azért vállalták fel tehetséges fiatal művészek önálló törekvéseinek támogatását, hogy ne ismétlődhessék meg Szinyei esete, akit a közöny és az értetlenség hosszú évtizedekre kiűtött az alkotómunkából.¹¹⁹ Klebelsberg művészetről alkotott elképzeléseiből természetesen a Benczúr Társaság hitvallása állt közelebb, és Duditsnak az Országház számára a század elején festett nagyszabású történelmi képei is arról győzték meg, hogy megtalálta a legmegfelelőbb személyt a magyar akadémikus történelmi festészet felélesztéséhez.¹²⁰ Dudits a Magyar Országos Levéltár szekkóinak festése közben (a munka évekig tartott) – Klebelsberg javaslatára – megkapta a magyar királyi főtanácsosi címet és kinevezték a Képzőművészeti Főiskola rendes tanárává, annak érdekében, hogy a kultuszminiszter szerint a „Székely-Lotz iskola elapadásával” megszűnt falképfestészettel kapcsolatos technikai tudását a jövő nemzedékének átadhassa.¹²¹ A Benczúr Társaság kiállításait Klebelsberg fokozott figyelemmel tüntette ki, ünnepi üléseiken is részt vett, és fiatal

¹¹⁷ OSZK Kt. Levelestár Klebelsberg Kuno levele Károlyi Árpádhhoz, 1925. április 23.

¹¹⁸ Bernáth Mária: Stílustendenciák a millenáris kiállítás festészeti anyagában. In: A historizmus története Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Zádor Anna, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1993, 150.

¹¹⁹ Jeszenszky Sándor: A Szinyei Merse Pál Társaság szervezete és célja. A Szinyei Merse Pál Társaság első kiállítása a Nemzeti Szalonban. A Szinyei Merse Pál Társaság Kiadványa, 1922, 6–7.

¹²⁰ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1923. május 11. Dudits Andor „Eskü a vérmezőn” című alkotása nyerte meg a Védő Ligák Szövetsége által 1920-ban a kiírt, a Nemzeti Hadsereg felkészülését a magyar alkotmányra témában hirdetett pályázatát. A festményt 1923. május 13-án adta át a Szövetség nevében Zadravec István tábori püspök a kormányt képviselő Klebelsberg Kunonak. A festmény sikere is minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a levéltári falképek elkészítését a kultuszminiszter Duditsra bízta.

¹²¹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1925. február 12. Tudósítások kormányfőtanácsosi kinevezéséről. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1925. március 18. Tudósítás a tanári kinevezéséről.

tehetségeik számára külföldi ösztöndíj alapítása érdekében 1000 aranykoronát is adományozott.¹²²

A kultuszminiszter kánonja – Munkácsy Mihály, Pál László, Székely Bertalan, Lotz Károly, Benczúr Gyula, Stróbl Alajos, Zala György, Ybl Miklós, Steindl Imre, Schulek és ezek követői – nem is bővült volna érdemben soha, ha 1925-ban váratlan fordulat nem történik. A londoni International Society meghívást intézett a Szinyei Merse Pál Társasághoz és meginvitálta őket a Royal Academy az évi nemzetközi kiállítására. A Társaság állami támogatás nélkül, saját költségén küldte ki alkotásait, melyeknek Londonban óriási sikere lett, olyannyira, hogy Belgium kultuszminisztere átkérte a magyar anyagot Brüsszelbe is.¹²³ Budapesten a műcsarnoki művészet anakronisztikus, 19. század végi művészeti elveket és irányzatokat dédelgető képviselői tajtékoztak ugyan a dühtől, de Klebelsberg – felmérve a külföldön elért magyar siker jelentőségét – revideálta addigi véleményét és a következő nyilatkozatot tette a nemzetgyűlésben: „Legyen szabad rámutatnom a Szinyei Merse Pál Társaság londoni sikerére, amely kell, hogy minden magyar embert büszkeséggel töltsön el. Éppen ezért a külföldi kiállításokra a legnagyobb gondot fordítom.”¹²⁴ Nyilvánvaló, hogy a kultuszminiszter továbbra is a későromantika és a historizmus stílusirányzataihoz vonzódott, és továbbra is többre becsülte Karlovszky Bertalan vagy Dudits Andor képeit Vaszary Jánosénál, azt azonban jól érzékelt, hogy a nemzetközi művészeti világ régen túllépett már az efféle rekvizitumokon, melyekkel hiába is próbálná elérni a magyar kultúra számára oly hön áhított nemzetközi elismerését.¹²⁵

A Szinyei Merse Pál Társaság 1926. január 24-én, Budapesten megnyíló kiállítását Klebelsberg már a megnyitást megelőző napon megtekintette a kormány több tagjának kíséretében, majd a *Magyar Művészet* februári számában Ybl Ervinnel,

¹²² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1924. november 17. Tudósítás a Benczúr Társaság ünnepi üléséről és az aznap esti Benczúr-bankettéről.

¹²³ Magyar Művészet, 1. évf., 1925, 7. szám, 433. Lyka, 1983, 14.

¹²⁴ Magyar Művészet, 1. évf., 1925, 7. szám, 434.

¹²⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1926. január 28. Klebelsberg a Szinyei Merse Pál Társaság meghívását ugyan nem tudta megakadályozni, de a London után Bradfordban is bemutatott festmények ottani megnyitójára elküldte Rubido-Zichy Iván londoni magyar követet, aki a magyar kormány nevében a következőket tette hozzá a bradfordi polgármester Joseph Stringer megnyitóbeszédéhez, melyben az a kiállítás anyagát az egész magyar nemzetet reprezentáló művészként értékelte. „Ennek a művészetnek a gyökerei a hazai földdel vannak összenöve, melyből a helyi kolorit táplálékát veszi. Talán ez a magyarázata annak a körülménynek, hogy a nemzetközi mértékkel is igazi nagyszámba menő magyar festők híre még nem próbált meg átkelni a csatornán. Elegendő megnevezni például Munkácsyt, a magyar néptípusok megteremtőjét, Zichy Mihályt vagy Benczúr Gyulát a magyar történelem illusztrátorait, Paál Lászlót, a magyar ősz melankolikus költőjét vagy Szinyei Merse Pált, a magyar atmoszféra plein-air varázslóját. Sajnos, hogy a jelenlegi kiállítás csak kortársakra korlátozódik, ennél fogva ezzel a korlátozással számolnunk kell.”

a VKM Művészeti Osztályának titkárával, aki mellel a Szinyei Társaság tagja is volt, íratott egy részletes, elemző tanulmányt *Szinyei Merse Pál és a magyar tájképfestészet* címmel. Ebben az írásban Klebelsberg kedvenc eszméjéhez híven bizonyította be Ybllel, hogy Szinyei és az őt követők közül Rudnay Gyula és Iványi-Grünwald Béla tájképei a „legigazibb és legmagyarabb” alkotások a modern magyar piktúra történetében.¹²⁶ E modernitás felkarolása érdekében a két művészt bírta meg néhány évvel később a debreceni egyetem aulájába szánt falképek elkészítésével. A témákat persze ez esetben is előírta nekik, a török hódoltság, a verbunkos, Csokonai és a Hortobágy műalkotásba álmodását adva fel leckének számukra.¹²⁷ Sőt a gróf tovább is ment. 1926-ban lejárt az a szerződés, melyet 30 évvel korábban kötött az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a Műcsarnok bérletéről a Fővárossal. A kultuszminiszter a szubvencionálás leállításával megakadályozta a szerződés régi feltételekkel való meghosszabbítását, és ezzel rákényszerítette az OMKT-t arra, hogy kiállítási monopóliumát feladva, saját zsűrizési jogokkal egyetemben beengedje a Műcsarnok tárlataira a többi képzőművészeti társaságok képviselőit is.¹²⁸ Azt azonban, hogy kultuszminiszter e lépést mennyire kedve és ízlése ellenére tette meg, jól illusztrálja az a tény, hogy bár a nemzetgyűlésben több esetben is megvédte a méltatlan támadásoktól a Szinyei Merse Pál Társaság két tagját, Csók Istvánt és Vaszary Jánost, akik a Képzőművészeti Főiskola reformista tanárai voltak, mégis minden tiltakozásuk és a Főiskola autonómiája ellenére 1928-ban kinevezte középük a konzervatív akadémiai stílus fő képviselőjét, a már nyugdíjas korú Karlovsky Bertalant.¹²⁹

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a Szinyei Merse Pál Társaság London és Bradford után Belgiumban is bemutatott festményei Brüsszelben akkora sikert

¹²⁶ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1926. január 23. Ybl tanulmánya: Magyar Művészet, 2. évf. 2. szám, 1926. február, 4–14.

¹²⁷ „De megkértem a modernek közül Iványi Grünwald Bélát és Rudnay Gyulát, hogy a debreceni egyetem aulája számára fessenek egy-egy jelenetet a török hódoltság korából, a verbunkosról, Csokonairól és a Hortobágyról. A modern irányokat így népies és történeti kompozíciók elé állítjuk és remélem, hogy ezek a mestereink a nemzeti gondolat és a modern festészet összekapcsolásban olyan szerencsések lesznek, mint ahogyan a reformkor irodalma össze tudta kapcsolni a nemzeti gondolatot és irodalmat.” A nemzeti gondolat a művészetben. Nemzeti Ujság, 1928. november 18.

¹²⁸ Regős Andrea: A Műcsarnok első évtizedei. In: A Műcsarnok. Szerkesztette: Keserü Katalin, Nagy Gabriella, Beke László, Műcsarnok, Budapest, 1996, 41–65. „A Műcsarnokot, amely az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak volt a székhelye, általában a konzervatív, akadémikus, a világtól elmaradt művészek eldorádójának tekintették. Itt osztogatták a nagydíjakat, az állam ennek kiállításain szemelte ki az aranyérmes érdemlő alkotásokat, ide vonzódott tehát a kiállítók többsége, a mesterségbeli tömeg, a féltehetségek és szokványművészek hada.” Lyka, 1983, 25.

¹²⁹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1928. június 31. 13. kiadás.

arattak, hogy a belga király a kiállító művészek közül Csók Istvánnak a Belga Korona Rend tiszti keresztjét, Glatz Oszkárnak, Iványi Grünwald Bélának, Rudnay Gyulának és Vaszary Jánosnak pedig a Lipót Rend lovagkeresztjét adományozta.¹³⁰

A kultuszminiszter kétarcú művészeti politikája azonban nem csak a Szinyei Merse Pál Társaság kényszerítő külföldi sikereinek következménye volt. Klebelsberg 1922 nyári pozícióba kerülésre a Képzőművészeti Főiskolán már lezajlott a Lyka Károly és Réti István nevével fémjelzett szervezeti reform. A reform mindenekelőtt megszüntette a képzőművészeti oktatást végző intézmények szervezeti különállását, és a mesteriskolának, a női festőiskolának valamint a mintarajziskolának, melyeknek főiskolai egyesítése 1908-ban csak adminisztratív szinten történt meg, a gyakorlatban is közös kereteket teremtett. Az új rendszerben a rajztanár- és a művészjelöltek a felvételi vizsgát követő két évben a gyakorlati és az elméleti tárgyakat egységes tanrendben sajátították el, s ezzel a tanár és a művészképzés azonos szemléleti alapra kerülhetett, melynek lényege az elavult akadémikus realizmus helyett a nagybányai plein air naturalizmus bevezetése volt. Lykaék a Főiskola vezetését is átszervezték. Az intézmény irányítását igazgató helyett rektori tanács végezte, melynek elnökét két évenként újraválasztották. Lyka Károly óraadói minőségbe meghívta a tanári karba Glatz Oszkárt, Rudnay Gyulát, Csók Istvánt, valamint Vaszary Jánost, és a szabad tanárválasztás bevezetésével lehetővé tette, hogy a művészhallgatók képességeik, ízlésük szerint választhassanak mestert.¹³¹

Lyka visszaemlékezéseiben rendkívül szűkszavúan szól kinevezése körülményeiről, annyit jelez csak, hogy a felkérés, melyet Haller István kultuszminisztertől kapott, váratlanul érte, mivel úgy hallotta, hogy Haller „maradi gondolkodású”.¹³² A keresztényszocialista Haller valóban nem sokat értett a képzőművészethez, ám a Főiskola reformja nem is az ő, hanem államtitkára Pekár Gyula szívügye volt. Pekár, akinek neve az irodalmi köztudatban elválaszthatatlanul összeforr a törtető dilettantizmussal, és aki államtitkári működése idején a legkíméletlenebb módon üldözte azokat a művésztársait, akik véleménye szerint a forradalmak idején valamilyen formában exponálták magukat, képzőművészeti ízlését tekintve a Lyka Károly által évtizedek óta fāradhatatlanul propagált modern irányzat hívének mutatkozott.¹³³

¹³⁰ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, 1926. július 24. 2. kiadás.

¹³¹ Révész Emese: Reformok évtizede a Képzőművészeti Főiskolán 1920–1932. In: Reformok évtizede. Képzőművészeti Főiskola 1920–1932. Szerk. Kopócsy Anna, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2013, 65–94.

¹³² Lyka, 1984, 101.

¹³³ Pekár Mednyánszky László és Malonyai Dezső baráti köréhez tartozott. Lázár Béla: Pekár Gyula. Írói arckép. Petőfi Társaság, Budapest, 1939. Pekár tette lehetővé a főiskolai reform egyik fontos oktatási helyszínének, a miskolci nyári művésztelepnek létrehozását is. Dobrik István: Miskolc képzőművészete 1918–1948. In: Miskolci művészek. Miskolc, Miskolci Galéria, Herman Ottó

Lyka és társai, Gerő Ödön, Elek Artúr, Fülep Lajos tollából a művészeti és irodalmi lapokban megjelent írások ugyanis nem kis mértékben járultak hozzá egy színvonalasabb művészeti ízlés kialakulásához a konzervatívabb társadalmi rétegek köreiből is. Lyka beszámolója szerint például Herczeg Ferenc, aki ismeretségük elején ragaszkodott ahhoz, hogy könyvét Innocent Ferenc „édeskés, semmitmondó” rajzai illusztrálják, melyeket bekeretezve dolgozószobájának falára is kiakasztott, miközben egy Csók Istvántól kapott festményt az előszobájába száműzött, idővel revideálta művészeti felfogását és a képek helyet cseréltek a lakásában.¹³⁴ A későbbiekben Herczeg, akiről Réti István egy kitűnő portrét készített, maga is vásárolt festményeket modern művészekről.¹³⁵

Múzeum, 2006. „Meg vagyok róla győződve, hogyha sikerrel keressük mi volt a miénk a múltban, megkapjuk, mi lesz miénk a jövőben. Elvégre is a magyarosság, nem bizonyos formák kizárólagos utánzásától függ. Állandó belső érzés, énünk része, aminek meg kell nyilatkoznia akár mihez nyúlunk, legyen az zenélőszerszám, rajztábla, vagy gyalupad. Minderre egy beszélgetés vezetett rá, amit Pekár államtitkárral folytattam. Én már hívévé lettem az ő gondolatainak, most igyekszem hívévé tenni másokat is.” Groh István: Magyarország a történelmi stílusokban. Magyar Iparművészet, 25. évf., 1922, 1. sz., 21. „Két alkalommal voltam bátor az igen t. kormánynak figyelmébe ajánlani a képzőművészeti főiskolai tanárok memorandumának történetét. Itt t. i. az az eset áll fenn, hogy két irány küzdött, egymással, az úgynevezett modern irányzat, amelynek jelenlegi vezetője Lyka Károly igazgató úr, aki az irányt tanáraival együtt képviseli, szemben a magyar Képzőművészeti Társulatba tömörült összes régi nagy művészekkel, Karlovsky Bertalan, Zala György és a híres többi művészekkel, Benczúr Gyula tanítványaival egyetemben. Most mi történt? Itt egy nagyon rövid epizódot mondok el. Lyka Károly kinevezetése alkalmával nagyon nagy tevékenységet fejtett ki Pekár Gyula t. képviselőtársam, az akkori államtitkár is. Castagnetto, a most meghalt olasz követ elhatározta, hogy magát Budapesten lefesteti és elvitte Pekár Gyula az olasz követet Karlovsky Bertalan világhírű művészünkhez és arra kérte őt, fesse le Castagnetto herceget, megfelelő tiszteletdíj mellett. Karlovsky Bertalan azzal a szellemes kifogással vágott elébe Pekárnak, hogy kedves barátom, néked a művészed Lyka Károly és Csók István, ha az igen tisztelt herceg urat le akarod festetni, minthogy őket te hoztad tanárnak a főiskolára, méltóztassál elvinni hozzájuk, fessék le ők a portróját, mert hiszen te őket ajánlottad be főiskolai tanárnak, nem engem, és az én felfogásomat meg sem kérdezted.” Kiss Menyhért felszólalása. A nemzetgyűlés 218. ülése, 1924. január 8. Nemzetgyűlési napló, 1922. XIX. kötet. 1924. január 8. – 1924. január 25.

¹³⁴ Lyka Károly: Vándorlásaim a művészet körül. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Budapest, 1970, 294.

¹³⁵ „A hűvösvölgyi ház még karácsonykor sem volt beköltözhető állapotban, és mivel a váci lakásnak új lakója akadt, én néhány hétre szállodába kényszerültem. [...] A hurcolkodásnak volt egy jellemző epizódja [...] volt néhány festményem, melyeket különösen féltettem, ezeket Vácon átadtam a főpakkernek és külön jutalmat ígértem, ha sértetlenül Budapestre viszi. Sötét éjjel lett [...] és a feleségemmel gyalog nekiindultunk a vasútra, hogy mi is Budapestre menjünk. A szűk utcán koromsötét volt, és én belebotlottam valami gyanús tárgyba. Gyufát gyújtottam, és azt láttam, hogy felrúgtam a Rippl Rónaimat, azt az elragadó Gyöngyszínű blúzos nőt, aki Cseresznyés István szomszéd kerítésének támaszkodott. A főpakker egyszerűen otffelejtette.” Herczeg Ferenc: A gótikus ház. Szépirodalmi, Budapest, 1985, 459–460.

A művészeti ízlés átalakulásában a művészeti írók, kritikusok mellett fontos szerepe volt a főváros példaszerű művészeti mecénatúrája mellett a nagybányaiak baráti köréhez tartozó Majovszky Pálnak, aki 1913 és 1917 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a művészeti ügyosztályt vezette, Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának, és Meller Simonnak, a Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya vezetőjének is, akik hivatali pozícióikból adódó befolyásukkal hathatósan támogathatták a modern művészeti törekvések képviselőit. Ennek a részben hivatalos, részben informális síkon zajló és társadalmi befolyásában, súlyában egyre jelentősebb fejlődésnek egyik fontos eredménye volt a Képzőművészeti Főiskola reformja is.¹³⁶

A Szinyei Merse Pál Társaság 1920-as megalakulása a szervezeti kereteit is megteremtette a csoportosulásnak, mely Klebelsberg színrelépésekor már társadalmi súlyát tekintve is megkerülhetetlen faktorává vált a magyar művészeti életnek.¹³⁷ Ám a konzervatív művészeket tömörítő Országos Magyar Képzőművészeti Társulat valamint a Magyar Képzőművészek Egyesülete minden erejét latba vetette a Szinyei Merse Pál Társaság hatásának ellensúlyozása érdekében, és annak ellenére, hogy a kulturális intézmények kulcspozícióiban nem az ők emberei ültek, befolyásos civil támogatóikon túl rendelkeztek egy fontos ütőkártyával is: a Kormányzó személyével.

Horthy, akit pozíciója évtizedekig különböző külföldi állomáshelyekhez, majd Ferenc József szárnységédeként Bécshez kötött, a kormányzói székbe kerülése előtt sohasem tartózkodott huzamosabb ideig Budapesten.¹³⁸ A magyar művészeti élet fejlődését egyáltalán nem kísérte figyelemmel és nem ismert jóformán senkit sem azok közül, akik az elmúlt évtizedek művészeti forrongásainak főszereplői voltak.¹³⁹

¹³⁶ Erdei Gyöngyi: Mozaikok a budapesti mecénatúra fénykorából. In: Budapesti Negyed, 32–33, 2001, 2–3. Szívós Erika: Budapest, mint képzőművészeti központ a XIX.–XX. század fordulóján. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 32, 2005, 129–130. Ignotus levele Hatvany Lajoshoz, 1910. jan. 6. Levelek Hatvany Lajoshoz, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 87.

¹³⁷ A Szinyei Merse Pál Társaság tagjai az 1922-ik évben. A Szinyei Merse Pál Társaság Kiadványa, 1922, 8–10. „Majovszky Pálnak [...] Lyka Károly nagyon közeli barátja volt. Lyka akkor a Képzőművészeti Főiskola rektora volt, vagy valami vezetője, és a Réti volt a rektor, ezt már nem tudom, és a magyar művészetért, első sorban Nagybányaért éltek haltak s ez által ezek a művészek valamilyen módon ebbe a körbe tartoztak. Akik ennek a körnek a révén kiállításához, publikációhoz, vagy valamihez akartak jutni, nagyon keresték e két, szervezőként is fontos embernek, Lykának és Majovszkynak a barátságát.” Enigma 55, Zádor Anna 2, 2005, 127.

¹³⁸ „Leszerelésünk után megkaptam az előírt három havi szabadságomat.[...] Első estémet Budapesten a Nemzeti Színházban töltöttem. Az első sorban ültem, kifogástalan hallásom volt, mégis alig értettem meg valamit. Három éven át alig egy-két esetben hallottam magyar szót.” Horthy, 1990, 33.

¹³⁹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, 1922. február 20. „A Kormányzó és neje a személyes megismerkedés céljából ma délután teára látta vendégül a magyar író és művészvilág több kitűnőségét.”

Konzervatív művészeti ízlése és a művészeti élet berkein belül zajló személyes harcokkal kapcsolatos tökéletes tájékozatlansága viszont alkalmassá tette őt a Zala György szobrászművész vezetésével akcióba lendült elégedetlenkedő művészek megértő támogatására.¹⁴⁰ A változó intenzitással és sikerrel, de permanensen folyó harcban a konzervatív tábor fegyvertárában az esztétikai érvek mellett fontos szerepe volt a politikai denunciálásnak is, mivel azonban a Lyka Károly kinevezését kérő miniszteri indoklásban Lyka szakmai hozzáértése mellett „lángoló hazafisága” is szerepelt, a bajon egyelőre a konzervatív művészekkel szimpatizáló Kormányzó sem segíthetett.¹⁴¹

Klebensberg tehát pozícióba kerülésekor a művészeti életben már különböző érdekek és indulatok nyomán kialakult frontvonalakat talált, melyek kezelése vagy megváltoztatása nem volt könnyű feladat. A kultuszminiszter első lépésként menesztette elődei, Haller és Vass kultuszminiszterek politikai államtitkárát, Pekár Gyulát – utódja Petri Pál lett – a Művészeti Ügyosztály élére pedig Kertész K. Róbert építészt nevezte ki, aki addig a VKM Műszaki Ügyosztályának vezetője volt.¹⁴² A további szerkezeti átalakítások során Klebensberg takarékosági okokra hivatkozva meg-

¹⁴⁰ „Az összes neves magyar művészek Székely tanítványai. Azóta nem fejlődött az intézet semmit, legfeljebb csak visszafelé és most teljes felfordultságban van. Székely Bertalan volt a legnagyobb tudósa a magyar művészeti pedagógiának. Ezt a pedagógiát kell ott folytatni. Meg kell tanítani az ifjúságot a művészet mesterségére, hogy a gondolatait és érzéseit szabatosan és öntudatosan tudja kifejezni. Eltévelyedett nézetek, hamis tézisek azok, hogy a fiatal tehetséget nem szabad befolyásolni, mert elveszti eredetiségét, mert amióta a világ képzőművészetet ismer, azt látja, hogy a talentumokat nem lehet eltéríteni egyéniségüktől, s amennyi talentum van egy fiatalemberben, annyira fog az fejlődni, ha megtanulja a művészet mesterségét, ha rajzolni, festeni tanul és nem perverzkedik a vásznon és az anyaggal.” Zala György nyilatkozatát idézi Kiss Menyhért, Nemzetgyűlési napló, 1922. XII. kötet, 1923. május 23. – 1923. június 19. 116. Horthy, 1990, 61–62.

¹⁴¹ MNL, OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. július 24. Az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola igazgatói teendőinek ellátásával Lyka Károly tanár megbízása. „Van-e tudomása a miniszter úrnak arról a bolsevik állapotról, amelyet a képzőművészeti főiskola minden tanári kvalifikáció nélküli rektora, Lyka Károly létesített?” Kiss Menyhért képviselő interpellációja Klebensberg Kunóhoz. A Nemzetgyűlés 133. ülése, 1923. június 6-án, szerdán. Nemzetgyűlési napló, 1922. XII. kötet. 1923. május 23. – 1923. június 19. 116. „Karlovszky Bertalannak csak egy pár mondatát leszek bátor felolvasni az intézet botrányos állapotaira vonatkozólag. Mit mond Karlovszky? (olvassa): A kommün megbukott nálunk s csodálatos, a művészetben megmaradt a kommunizmus. A Képzőművészeti Főiskolán tovább él a kommunisztikus irányzat s ezt a minisztérium pártfogolja. Ez az, amit nem tudunk megérteni. Nem vádolhatnak elfogultsággal, azzal sem, hogy talán tanári állásra pályáznék, időm sincs ehhez, öreg is vagyok, csak az fáj, hogy kultúrfőleynyünk, ami most különösen olyan fontos, lehanyaglik. Bejártam a világot, de azt sem láttam sehol, hogy egy képzőművészeti akadémia igazgatója nem szakember, hanem zszurnaliszta legyen.” Kiss Menyhért képviselő interpellációja Klebensberg Kunóhoz. A Nemzetgyűlés 133. ülése, 1923. június 6-án, szerdán. Nemzetgyűlési napló, 1922. XII. kötet, 1923. május 23. – 1923. június 19. 115.

¹⁴² Kertész K. Róbert kinevezéséről tudósít Magyar Iparművészet, 26. évf., 1. sz., 1923, 20–21.

szüntette az elődje Haller kultuszminiszter által létrehozott Országos Zeneművészeti Tanácsot, valamint az Országos Színművészet Tanácsot is, melyek működésük során eredményeket ugyan nemigen produkáltak, viszont annál több feszültséget gerjesztettek a hatáskörükbe utalt ügyek intézése körül.¹⁴³ Az állami képzőművészeti politika tanácsadó és támogató szervezeteként viszont létrehozta, illetve átszervezve újraindította a Magyar Országos Képzőművészeti Tanácsot, melynek különböző bizottságaiba és szakosztályaiba a képzőművészeti élet minden jelentősebb szervezete és személye helyett kapott.¹⁴⁴ A Tanács hatáskörébe került többek között a külföldi kiállítások lebonyolításának feladata is, mely a Képzőművészeti Főiskola reformja mellett a művészeti élet legtöbb konfliktust kiváltó ügye volt.¹⁴⁵ Klebelsberg

¹⁴³ „A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnál : a minisztérium kebelében eszközölt szervezeti változásokon kívül megszüntettetett, az országos zeneművészeti tanács, az országos színművészeti tanács, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelősége, az országos szabadoktatási tanács és a tanszermúzeum.” Nemzetgyűlési irományok, 1922. IX. kötet, 373–423. sz. OSZK Kt. Fond 73/10. Hubay Jenő feljegyzései a Magyar Országos Irodalmi és Művészeti Tanács megalakulásával kapcsolatban é. n. (1934) Hubay Jenő állítása szerint Klebelsberg a Zeneművészeti Tanácsot azért szüntette meg, mert zeneművészeti kérdésekben is önállóan akart dönteni, csak a Zeneművészeti Főiskola főigazgatójának véleményét kérve ki, akinek természetesen csak javaslatételre volt jogosítványa. „A Színművészeti Tanács elődje a század elején működő, neves kritikusokból, esztétákból álló Drámabíráló Bizottság volt. Hivatalosan segítője, voltaképp gátlója az igazgatónak. Legelemibb jogát csorbította, a darabválasztást. Pekár kaján ötlete most a Tanács újraszervezése.” Magyar, 1977, 50. „A kommün bukása után 1919 végén és 1920 elején a Nemzeti Színházban olyan darabok kerültek színre, a melyek a mi felfogásunk szerint nem voltak méltók a Nemzeti Színház nagy tradícióihoz és nem emelték annak színvonalát. Szükségesnek látta tehát a kultusz kormány – súlyt helyezvén a Nemzeti Színház reputációjára – olyan tanácsadó szerv létesítését stb. stb.” Erre a nyilatkozatra, mely súlyosan megrója igazgatói működésemet, nem szolgáltam rá. Mellékelten küldöm annak kimutatását, hogy a kommün bukása után tartott első előadás napjától, vagyis 1919. október 1-től fogva 1920. február 27-éig, vagyis az Országos Színművészeti Tanács megalakulásának napjáig mely színművek kerültek színre a Nemzeti Színházban.” Ambrus Zoltán levele Pekár Gyulához, Budapest, 1922. március 19. Ambrus Zoltán levelezése. Sajtó alá rendezte Fallenbüch Zoltán, Akadémiai, Budapest, 1963, 413.

¹⁴⁴ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek 1923. február 13. „A Magyar Távirati Iroda jelent, hogy a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács, amely 1901. évi április hó 9-én jóváhagyott szervezeti szabályzata alapján működött, s amelyet a Károlyi forradalom kormánya 1919. március hó 10-én feloszlott, ma újból megalakult.” Bánffy Miklós: Képzőművészetpolitikai feladatok. Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács 1923. április 6-án tartott egyetemleges ülésén. Magyar Iparművészet, 1923. 1. szám 33–34.

¹⁴⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Napi Tudósítások, 1922. március 22. A Képzőművészeti Egyesület küldöttsége Zala György vezetésével felkereste Vass József kultuszminisztert, és közölte vele, hogy a Majovszky Pál által a velencei kiállításra kiválogatott anyag „[...] egyáltalán nem képviseli nemzetünk képzőművészetét, mert nem egyéb, mint egyetlen frakciónak gyűjteménye. Kérte a minisztert, küldjön ki a Képzőművészetek Egyesületének bevonásával zsűrit azzal a megbízással, hogy ezt az anyagot átrostálja és jelentős, kiváló magyar művészek alkotásaival kiegészítse. Á miniszter válaszában kifejezést adott annak, hogy a velencei kiállításnak reprezentatív jellegű-

a Tanács ügyvezető elnöki pozíciójába a már helyettes államtitkári rangban lévő Kertész K. Róbertet delegálta, aki a gyakorlati munkában a feladatok megoldásánál a Tanácsban a kultusztárca elképzeléseit az adott ügyekben éppen legjobban támogató személyekkel kooperálhatott.¹⁴⁶ Az ügyintézésnek ezzel a Klebelsbergre oly jellemző módszerével a kultusztárca évekig hatékonyan lavírozott a művészeti élet különböző irányokat és érdekeket képviselő csoportjai között.

Mivel a Képzőművészeti Főiskola reformja Klebelsberg elődeinek regnálása idején teljesen legitím módon történt, a kultuszminiszter az ott tanító képzőművészek által képviselt szellemiségtől való nyilvánvaló idegenkedése ellenére sem változtat-

nek kell lenni, hogy hű tükre legyen a külföld előtt a magyar génusznek.” Vass a Múcsarnokban megtekintette a már kiválogatott festményeket és szobrokat, majd közölte fenntartásait Majovszkyval, aki ezek után azonnal lemondott miniszteri biztosi pozíciójáról. Vass a lemondást elfogadta, majd felszólította Zaláékot, hogy hozzanak létre egy zsűrit a már kiválogatott anyag újrarostálására, és kiegészítésére. A döntést követő felháborodás miatt azonban Vassnak visszakoznia kellett, és Velencébe a Majovszky által kijelölt munkákat küldték ki. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Napi Tudósítások, 1922. április 1. Vass elismerése Majovszky Pálnak a velencei kiállítással kapcsolatos munkájáért. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Napi Tudósítások, 1922. április 4. A Szinyei Merse Pál társaság állásfoglalása az ügyről.

¹⁴⁶ MNL, OL K 589, 7. csomó, Mikrofilmtár, 8937. számú tekercs, Horthy személyével és a Horthy családdal kapcsolatos iratok. A Kormányzó félhivatalos iratai, Napló, 1922. március 22. Miután Kiss Menyhért, a konzervatív művészek szócsove hiába interpretált a Képzőművészeti Főiskola ügyében Klebelsberghez a nemzetgyűlésben, Zala György és társai kihallgatást kértek a Kormányzótól és egy hivatalos beadványt adtak át neki, melyben javaslatot tettek a Főiskola átszervezésével kapcsolatban. A Kormányzó utasította a kultuszminisztert, hogy vizsgálja felül a Főiskola személyzeti és szervezeti kérdéseit. MNL, OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1923. június 1. Klebelsberg beszámolója a Képzőművészeti Főiskola ügyében. Klebelsberg a beadványt művészeti ügyekben hivatalos tanácsadó szervének, a Képzőművészeti Tanácsnak továbbította. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Napi Tudósítások, 1923. szeptember 23. „A napirend fő tárgya a Képzőművészek Egyesületének a Képzőművészeti Főiskola ügyében a Kormányzóhoz közvetlenül intézett felirata volt. Zala György, mint a Képzőművészek Egyesületének elnöke, a vallás és közoktatásügyi miniszter által elrendelt tanácsi tárgyalást mellőzni javasolta és külön e célra a Tanács és az Egyesület részéről egyenlő számmal kiküldött bizottsággal kívánná a vizsgálatot megejteni, amelynek elnökéül meg nem egyezés esetén az általa proponált négy személy egyikéhez feltétlenül ragaszkodna. Az így alakítandó bizottság a főiskola ügyeinek beható és huzamosabb tanulmányozása során foglalkozna a konkrét vádakkal és, azok felderítésével.” Groh István békítő hangú felszólalása után az Egyesület eljárását felszólalásaikkal kritika tárgyává tették Rippl-Rónai, Györgyi Kálmán, Lyka Károly, Telcs Ede, Ligeti Miklós, Déri Béla, Szentgyörgyi István, Bálint Zoltán és Kisfaludi Strobl Zsigmond, majd a Tanács elutasította Zala javaslatát, és egyúttal biztosította Klebelsbergét miniszteri működésével kapcsolatos egyetértéséről. „A Magyar Országos Képzőművészeti Tanács képzőművészeti ügyeink kormányzati irányítását figyelemmel kíséri, megállapítja, hogy a kultuszkormány az általános művészeti érdeket és a nemzeti eszmét mindenkor összekapcsolva szolgálja; kijelenti, hogy az Országos Képzőművészeti Tanács előtt fekvő kérdésben megnyugvással tekint a kultuszkormány vérható intézkedései az illetékes helyen teendő javaslatai elé. A Tanács függetlensége tudatában vallás és közoktatásügyi magyar királyi Miniszter úr iránt bizalmának ad kifejezést.”

hatott az intézmény Lykaék által kialakított rendjén.¹⁴⁷ Viszont több ízben megpróbálta elszabotálni a reformista szerződéses tanárok, Csók István, Réti István és Vaszary János rendes kinevezését, és a Főiskola működésének támogatására évről évre a kultusztárca költségvetési keretéből a lehetőségeknél jóval kisebb összegeket juttatott.¹⁴⁸

Klebensberget tehát konzervatív művészeti ízlése és művészetpolitikai meggyőződése, melyet Farkas Zoltán a „romantikus neonacionalizmus bürokratikus fantáziátlanságának” nevezett, az OMKT sztárművészei, Zala György, Karlovsky Bertalan, Dudits Andor és az ő követőik mellé állította, ám kultúrpolitikai tapasztalatai arra kényszerítették, hogy a magyar művészeti életben eltúrje, sőt olykor támogassa a modern képzőművészeti törekvéseket is.¹⁴⁹ Ilyen jellegű próbálkozása azonban legtöbb esetben balul ütöttek ki, és kellemetlen tapasztalatai még inkább elvették a kedvét a számára amúgy is idegen modern művészeti alkotásoktól.¹⁵⁰ Klebensberg kép-

¹⁴⁷ Klebensberg Kuno beszéde a Nemzetgyűlés 230. ülésén, 1924. évi január hó 29-én, kedden. Nemzetgyűlési napló, 1922. XX. kötet, 1924. január 29. – 1924. február 20.

¹⁴⁸ OSZK Kt. Fond 65/524. Réti István levele Lyka Károlyhoz é.n. „Gróf Klebensberg Kuno, aki minden irányban rohamlépésben igyekszik pótolni a múlt kegyetlen kulturális mulasztásait, a képzőművészet kérdéseiben távolról sem olyan fogékony a ma követelményeivel szemben, mint kellene. Csak egynéhány, de súlyos dolgot sorolok fel és ezeket is csak röviden. A tanuló festőifjúság nyomora közismert. Internátusai valóságos nyomortanyák, a Képzőművészeti Főiskola állandó modell- és fűtésihiánnyal küzd. Vidéki művésztelepek nem részesülnek számba vehető segélyben, újak létesítéséről szó sincsen.” Farkas Zoltán: Visszafelé megyünk. Nyugat, 1929. augusztus 1. XXII. évf., 15. szám

¹⁴⁹ „Sokan vannak, különösen a hozzám közelebb álló konzervatív táborban olyanok, akik azokkal az irányokkal, melyek nálunk a múlt század kilencvenes éveitől kezdve kifejlődtek és erőre kaptak, egyetérteni nem tudnak s művészeti életünkben hanyatlást látnak. Minthogy pedig e modern irányzatok képviselve vannak képzőművészeti főiskolánk tanári karában is, e tanintézetünk beállításával és működésével sincsenek megelégedve. E tekintetben azonban más az egyéni műgyűjtő, a magánvásárló és más a felelős kultúrpolitikus helyzete. A magánműgyűjtőnek teljes joga van ahhoz, hogy azokat a képeket vásárolja, melyeket szobája falán legszívesebben lát, melyeken szemait legtöbb örömmel legeteti. A felelős kultúrpolitikus ellenben, aki közpénzekkel sáfárkodik, saját egyoldalú ízlését nem követheti, s nem vonhatja meg az állami támogatást semminő iránytól sem, ha azt követői tehetséggel képviselik. [...] A jelek az én egyéni érzésem szerint egyébként is arra mutatnak, hogy az európai fejlődés kezd visszafelé vagy helyesebben elkanyarodni azoktól a művészeti irányoktól, melyeket mi, kik csak nehezen emelkedünk ki háborús és inflációs izoláltságunkból, még moderneknek gondolunk és nevezünk.” Indokolás „a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról”. Általános indokolás. Felsőházi irományok, 1927. I. kötet, 1–34. sz. 247.

¹⁵⁰ A Szinyei Merse Pál Társaság londoni és brüsszeli sikere után Klebensberg Vaszary Jánost bízta meg az építendő „tihanyi biológiai állomás művészi díszítésével”. A természettudományi kongresszus feladatai és kutató munka megszervezése. Nemzeti Újság, 1925. december 25. Gróf Klebensberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatok 1916–1926. Athenaeum, Budapest, 1927, 146. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvkiadás hírek, 1928. július 31. 11. kiadás. A tihanyi biológiai intézet számára készített Vaszary pannót Klebensberg 1928. július 31-én tekintette meg, és a híradásból az

zöművészeti politikájának mesterséges és törekeny egyensúlya, melyet kultuszminiszteri pozíciójának hatalmával a két művészeti tábor permanens elégedetlensége közepette közel tíz évig fenn tudott tartani, hivatalából való távozását követően azonnal felborult, és dilettáns utódainak néhány hónapos miniszteri tevékenysége idején jóformán kezelhetetlenné vált.

KLEBELSBERG ÉS A ZENE

A klasszikus zenével kapcsolatban szintén konzervatív elveket valló gróf a muzsika elsőrendű feladatának a gyönyörködtetést, felüdülést, felejtést kívánó „egészséges emberek” szórakoztatását tartotta.¹⁵¹ A modern, atonális zene, elsősorban persze Bartók

is tudható, hogy a pannó, mely a második világháború végén eltűnt, 7,5 méter széles és 2,30 méter magas volt. Vaszary Rippl-Rónai Józseffel 1924-ben létrehozta a Képzőművészek Új Társaságát (KUT), majd ott Rózsa Miklóssal és Márffy Ödönnel a Társulat irányításával kapcsolatos kérdésekben konfliktusba keveredve, 1927 tavaszától az elsősorban Vaszary tanítványokból álló legfiatalabb moderneket tömörítő Új Művészek Egyesületének (UME) vezetője lett. Kopocsy Anna: A modern magyar művészet emancipációja. Vaszary János és a művészcsoportok, művésztszervezetek. In: Vaszary János (1867–1939) gyűjteményes kiállítása (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2007/3.) szerk. Veszprémi Nóra–Szücs György. 141–144. Miután a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács külföldi kiállításokat szervező nagybizottsága Vaszaryt bízta meg az 1928-as velencei kiállítás rendezésével, a KUT beadványt intézett a Tanácshoz, melyben bizalmatlanságának adott hangot Vaszaryval szemben, és azt kívánta, hogy a KUT a festőművész mellé társrendezőt delegálhasson. A Tanács a kérést elutasította és a sikeres velencei kiállítás után Vaszary Victor Emanuel-től megkapta az Olasz Koronarend parancsnoki keresztjét. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1928. április 17. 23. kiadás. Tudósítás a KUT beadványáról és a Tanács döntéséről. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1928. november 3. 29. kiadás. Híradás Vaszary kitüntetéséről. MNL, OL, Magyar Országos Tudósító, Törvénytörvényi Kiadás, 1929. szeptember 19. Néhány hónappal később Bokros Biermann Dezső szobrászművész beperelte Vaszaryt és erkölcsi és anyagi kártérítés címén 14 000 pengőt követelt tőle, mivel véleménye szerint a festőművész már a helyszínen teljesen önkényesen kihagyta a velencei kiállítás anyagából Bokros Biermann szobrát. Mivel Vaszary azzal védekezett, hogy a velencei helyszín szűkösége miatt más alkotásokat is ki kellett hagyni, továbbá a válogatás folyamatában a végső döntés Kertész K. Róbert a VKM helyettes államtitkára és a Képzőművészeti Tanács ügyvezető elnöke kezében volt, a bíróság tanúkihallgatásra beidézte Kertészt, valamint Haász Aladárt, a VKM miniszteri tanácsosát is. Bokros Biermann végül elállt követelésétől, de a rendkívül kínos eset, mely a progresszív képzőművészeti társulatok közötti megosztottságot is jól dokumentálta, nemcsak Klebelsberg kedvét vette el a modernnek támogatásától, de a konzervatív művészeket is új támadások megindítására bátorította.

¹⁵¹ „Munka közben gyakran kívánta, hogy zongorázzak. A komolyzenét kedvelte. Mikor megkérdeztem, hogy ez nem zavarja-e a fogalmazásban, azt felelte, ellenkezőleg: a ritmus és a stílus ugyanaz. Tréfásan emlegettem, hogy sok mindent én muzsikáltam ki belőle.” Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései. A bevezetőt írta, a szöveget jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte: Dr. Máriaöldy Márton, Szeged, 1992, 17.

szerzeményei, véleménye szerint „zenetudósok, vagy dekadens emberek laza idegzálainak mesterséges felhúzására való”, és e nemes, missziós szerepre alkalmatlan. Bartók és Kodály külföldi sikerei azonban, valamint az a nyilvánvaló és letagadhatatlan tény, hogy az új zene a nyugat-európai magas kultúra szerves része, rákényszerítette őt e két zeneszerző munkásságának respektálására, ám ennek ellenére nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem arra, hogy a magyar tudomány és a művészet nemzeti hivatásának deklarálásával egy időben részletesen ki ne fejtse a modern zenével kapcsolatos lesújtó véleményét.

1923-ban a Magyar Művészeti Szövetkezet, a Filharmóniai Társaság, a Palestrina Kórus valamint az Operaház hangversenysorozatát szervezett, melynek első alkalmán a Kormányzó is megjelent. Klebelsberg itt elhangzott beszédében helyeselte ugyan, hogy a szervezők a koncerteken modern műveket is előadnak, hiszen művészetpolitikai döntéseiben – véleménye szerint – ő maga is el tudott vonatkoztatni személyes ízlésétől, ám ennek ellenére nem a modern magyar zeneszerzőktől várta a nagy nemzeti művet, mely „[...] népdalokból vett motívumok szonátákba és szimfóniákba való bekomponálása nem lehet.”¹⁵²

Ha Bartók és Kodály művészetével nem is tudott azonosulni a kultuszminiszter, Dohnányi Ernő későromantikus, artisztikus, finom lírájú műveit annál inkább közel érezte magához. Miniszteri kinevezését követően felvette a kapcsolatot a zeneszerzővel, aki a Zeneművészeti Főiskoláról történt elbocsátása óta a Filharmóniai Társaság elnök-karnagyaként működött, és nagysikerű külföldi turnéinak bevételeiből tartotta fent magát és népes családját is. Klebelsberg – látva, hogy a külföldi sikerek és az anyagi függetlenség lehetővé teszi Dohnányi számára, hogy ő maga ne keresse a hivatalosság kegyét – saját hatáskörében igyekezett nyitni a zeneszerző felé. Első terve az Országos Levéltár megnyitására komponálandó mű rendelése volt, mivel a magyar zenétől is azt várta, amit a magyar képzőművészettől vagy irodalomtól, nevezetesen a nemzeti szellem, a nemzeti érzés kifejezését olyan „[...] ritmusok által, melyben a magyar vér mostani keringése lüktet, s amelyekből a magyar bánat, és a magyar remény hangzik fel.” Ez az elképzelés akkor kútba esett, ám a kultuszminiszter bizonyos volt benne, hogy a hön óhajtott nemzeti mű kizárólag Dohnányi

¹⁵² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1923. május 9. 4. kiadás. „A zene világszerte kaotikus állapotban van. A hajsza új zenei szépségek és új hatások után ma általános. Az ultramodern zene az experimentálásban és artistaságban teng túl. A jelennek nem egy szimfonikus kompozíciója alig több mint hangtanilag szerkesztett zaj, mely az idegeket tépi, anélkül, hogy behatna a kedély mélységeibe. Hol marad itt az öröm, a szerzővel való belső együttműködés, a műremekben való lelki részvétel. De ne lobbantsuk a magyar zenének szemére a zürzavarnak azt az állapotát sem, amely helyett nagyobb egységet szeretnénk.” Klebelsberg Kuno bevezetője a Magyar Művészek Szövetkezete által rendezett zeneünnepélyen.

Ernő zeneszerzői zsenijétől várható. Klebelsberg szerencsétlenségére azonban néhány hónappal később a koncertlátogató közönség az általa oly idegennek érzett új zene egyik képviselőjének, Kodály Zoltánnak 55. zsoltárában ismerte fel a „rettentetes ellenség megbüntetéséért és a szabadulásért való könyörgést”.¹⁵³ Molnár Antal visszaemlékezése szerint az előadáson az 55. zsoltár elhangzása után a mindent elsöprő zajos siker közepette Kodály hosszú ideig vonakodott a színpadra lépni, ezzel is jelezve a jelen lévő politikai és közéleti notabilitások számára, hogy műve nem csak a magyarság, hanem az ő forradalom utáni személyes meghurcolásának parafrázisa is.¹⁵⁴ Minden valószínűség szerint Klebelsberghez ez a gesztus és az egész este sem hozta közelebb a modern zene két képviselőjét, ám ő nem adta fel a reményt, és továbbra is türelmesen várta Dohnányitól a „magyar művet”. 1927. november 19-én, Dohnányi 50-ik születésnapja után néhány nappal került sor operája, a *Vajda tornya* ünnepi előadására. A bemutató előtt Klebelsberg a magyar királyi kormány nevében a „nemzet ajándékként” 50 000 pengőt nyújtott át a zeneszerzőnek és felkérte őt egy szabadon választott zenemű megkomponálására.¹⁵⁵ Ám Dohnányi a „nemzet ajándékából” házat építtetett a Hűvösvölgyben és a Klebelsberg várta mű nem született meg soha.¹⁵⁶

¹⁵³ „Az ilyen összefoglaló zseni mélyen belenyúl a nemzet szellemi életébe, hiszen felszívta magába azt a tüzet, mely népe igaz küzdelmeit hevítette. S ha körülötte gonosz sorsok fagyos lehelete megbénított is mindent, ez a tűz benne tovább lobog, hogy a kihűlt nemzedék dermedtsége felengedjen melegénél. Álljunk a tűz köré s melegessük dermedt tagjainkat, ha át tudjuk venni melegét, ha lángjainál felmelegszik bennünk az élet, az egész emberiség hőmérsékletét fogjuk emelni.” Tóth Aladár: Kodály és Psalmus Hungaricus. Nyugat, 1923. december 20. XVI. évf., 24. sz. „Az Isten-ség gondolatának szent extázisával telített mű lenyűgöző hatása. A magyar egyházi zene és az új magyar zene monumentális alkotása.” Papp Viktor: Psalmus Hungaricus. Napkelet, 1925. január, 3. évf., 1. sz.

¹⁵⁴ Századfordító magyarok – Kodály Zoltán, MTV, 2009. október 21. Molnár Antal visszaemlékezése.

¹⁵⁵ MNL, OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1927. 10. 28. 40. ülés, 4. napirendi pont. Dohnányi Ernő zeneművész jubileumára nemzeti ajándékként 50 000 pengő megszavazása. Klebelsbergnek Dohnányihoz intézett köszöntője tiszteletdíjként és ajándékként is aposztrofálja az összeget. Papp Viktor: Dohnányi. Zenei Szemle, Napkelet, 1927, 5. évf., 12. szám, 1066–1069.

¹⁵⁶ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1930. július 5. 19. kiadás. A *Szegedi misét* Dohnányi Klebelsberg egy külön kiírt pályázatára komponálta, mellyel a 7000 pengős első pályadíjat nyerte meg. Klebelsberg zenei pályázatairól Prahács Margit: A kor szelleme és a zenei pályázatok. Napkelet, 1931. június 1., 9. évf., 46–51.

KLEBELSBERG ÉS A KETTÉSZAKADT IRODALOM

1923 januárjában *Napkelet* címmel a Magyar Irodalmi Társaság kiadásában új irodalmi folyóirat jelent meg Budapesten. Az impresszum főszerkesztőként Tormay Cecile tüntette fel, főmunkatársak Horváth János és Szekfű Gyula, ám a szervezés motorja és megszületését elősegítő szívós akarat Klebelsbergé volt.¹⁵⁷ Egy Szekfűnek írt levelében a gróf meg is jelölte azokat az irodalmi műveket, melyekben irodalompolitikai elképzeléseinek legtökéletesebb kifejeződését látta: „Én három szellemi terméket ismerek, mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, úgymint a Te Három nemzedékedet, Tormay Cecile Bujdosó könyvét, és [...] Horváth János Aranytól Ady-ig című füzetét”.¹⁵⁸

Tormay programadó cikkében Historikusként szereplő kultuszminiszter az írók, az irodalom feladataként az „új, nemes ideálok, az új közszellem” megteremtését jelölte meg.¹⁵⁹ Ezt az új közszellemet Klebelsberg elsősorban a kozmopolitának tekintett Nyugat folyóirat ellenében óhajtotta kialakítani, melynek „idegen szellemét” tette elsősorban felelőssé a „régii nagy tradíciók elapadásáért”.¹⁶⁰ A *Napkelet* kritikai rovatának szerkesztője, Horváth János a gróf utasítására tehát a lap elindításakor „nemzeti szellemben dolgozó” magyar írókat keresett, ám mivel számára az „új közízlés kialakításakor” nem csak a nemzeti pátoasz, hanem az irodalmi színvonal is fontos lett volna, hamarosan be kellett látnia, hogy a keresett írók mind a *Nyugat* környezetébe tartoznak. Társzerkesztőjének, Szekfű Gyulának így írt a kényes feladatról: „A szerkesztő neve is mutatja, hogy a törzsközönség a MANSZ. Tehát figyelemmel kell lenni vidéki, magyar úrinőkre, másfelől egy többnyire csak képzeletbeli, kitűnő műveltségű, nagyigényű, európai magyar publikumra. Igyekezni kell a MANSZ-ot erre a képzeletbeli színvonalra emelni. Közönségnevelés. Írj afféle kis leplezett tanítást. Mi hasznos, mit nem tud ez a közönség, amit tudnia kellene. Írj olyat is, amit a Nyugat is megirigyelne és magasnak találna saját közönségéhez mérten. Munkatársakat a Nyugattól is fogunk elcsípni”.¹⁶¹ Horváth próbálkozásai azonban nem jártak sikerrel. Az elsőnek megkörményezett Babits Mihály udvariasan bár, de minden közeledést elhárított, és példáját követték az íróársak, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád is.¹⁶²

¹⁵⁷ Tóth-Bartalics Veronika: Konzervatív folyóirat a középosztálynak. A *Napkelet* történetének vázolata. Kommentár, 2010, 1, 40–52.

¹⁵⁸ Egyetemi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: EKK) G 628 Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulához, 1922. július 9.

¹⁵⁹ Tormay Cecile: Séta a szentmihályi parkban. *Napkelet*, 1923. 1. évf., 1. szám, 3.

¹⁶⁰ EKK G 628 Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulához, 1921. július 23.

¹⁶¹ EKK G 628 Horváth János levele Szekfű Gyulához, 1922. július 9.

¹⁶² Kolarits Krisztina: „A híd túl messze volt”. Babits és a konzervativizmus kapcsolata 1917–1939. Új Forrás, 2008, 9 szám, 5–7.

A folyóirat nehezen indult. A konzervatív szépirodalmi rovat nem vonzotta a művelt publikumot, a sokkal színvonalasabb kritikái, szemle és esszé rovatok témáit pedig a magyar úrinők, a MANSZ törzsközönsége tarthatta unalmasnak.¹⁶³ A megfelelő példányszámot így csak az biztosíthatta, hogy a *Napkeletet* Klebelsberg utasítására minden középiskolai könyvtárnak meg kellett rendelnie.¹⁶⁴ Horváth János belátva, hogy az „új közízlés”, mellyel kapcsolatban a *Napkelet* első számában programadó cikkét megírta, nincs sehol, elhagyta a lapot, Szekfű pedig az 1927-ban meginduló *Magyar Szemle* főszerkesztője lett.¹⁶⁵

Klebelsberg is gyorsan felmérhette, hogy az irodalom a kulturális élet legkevésbé befolyásolható területe, ezért a *Napkelet* szubvencionálásán túl a VKM költségvetéséből egyéb más kulturális beruházásaihoz képest csak jelentéktelen összegeket fordított irodalmi célokra. Ám amikor 1927-ben Baumgarten Ferenc végrendelete nyomán egy tetemes vagyonú magánalapítvány jött létre a szűkölködő magyar írók anyagi gondjainak enyhítésére, a kultuszminiszter mindent elkövetett annak érdekében, hogy hivatali hatalmából adódó felügyeleti jogán keresztül minél nagyobb befolyást szerezhessen az alapítvány felett.

Basch Lóránd, aki Babits Mihály mellett a Baumgarten Alapítvány kurátora volt, évekkel később így emlékezett a Klebelsberggel történt találkozásra: „Még 1927 őszén történt, hogy egy szerkesztőségi ebédről Mikes azt a hírt hozta: Klebelsberg fogadni kíván bennünket az alapítvány ügyében, különben is szeretne már megismerkedni Babitscsal. [...] Amikor az alapítvány célkitűzését és a részleteiben már kidolgozott tervezetünket ismertettük, hirtelen mutatójújját feléje nyújtva Babitsnak szegezte ezt a kérdést miközben szemei lecsukódtak: „És minő világnézethez tartozó írókat kíván az alapítvány támogatni?”¹⁶⁶ A kérdés rosszul érintette az idegen környezetben félénken mozgó, introvertált Babitscot, és maga Basch is „a hatalom birtokosának művészetellenes, politikai színvallást provokáló” megnyilvánulásaként értékelte azt. Ám Klebelsberg, ha esetleg finoman presszionálni is akart, pontosan tudhatta kik lehetnek majd az alapítvány jövőendő favorítjai, és tisztában volt azzal is,

¹⁶³ A zenei szemlét Papp Viktor és Prahács Margit, a képzőművészeti szemlét Farkas Zoltán, majd Genthon István vezette. Schöpflin Aladár *Búcsú a Napkelettől* című írásában rövid, de rendkívül pontos elemzést ad a lapról. Nyugat, 1940. október 1. XXXIII. évf., 10. szám, 480.

¹⁶⁴ Németh László: Magam helyett. Püski, Budapest, 2002, 276. Schöpflin, 1940, 10, 480.

¹⁶⁵ Horváth János: Új közízlés felé. *Napkelet*, 1923, 1. évf., 1. sz., 81–84. EKK G 628 „Adyval és már jóval előtte az irodalom megszűnt a »nemzetinek« ancillája lenni, ami Bessenyeitől Aranyig volt. A »nemzeti« vegye ezt tudomásul és ne jajgasson, hanem vesse magát más, szűz területekre, vagy megfertőzött területek visszahódítására: parasztság, munkásság, zene, sport, cserkészlet, társadalom. Az irodalom nagyrabecsülésével hagyjon fel s nyugodjon bele, hogy ott egyének marakodnak a koncert.” Horváth János levele Szekfű Gyulának, Reinthal, 1927. július 8.

¹⁶⁶ Basch Lóránd: A Baumgarten-Alapítvány történetéből. Argumentum, Budapest, 2004, 136.

bárhogy ügyeskednek jogászai a minisztériumban, jelentős befolyása nem lehet a támogatásokkal kapcsolatos döntésekre.¹⁶⁷

Volt azonban egy nem várt pillanat, mely lehetőséget adhatott volna a kultuszminiszternek arra, hogy az általa annyira óhajtott nemzeti közszellem kialakítása érdekében újabb rohamot indítson. Osvát Ernő, a *Nyugat* szerkesztője 1929. október 28-án, lánya halálát követően agyonlőtte magát és a *Nyugat* gazda nélkül maradt.¹⁶⁸ A lap vezetésének megszerzéséért azonnal megkezdődött a versenyfutás, és ahogy Németh László írta az *Ember és szerepben*, a *Nyugat* akkoriban az egyetlen olyan „deficitcs vagyontárgy” volt Magyarországon „amely a vállalkozók reménye szerint erkölcsiben kikamatoztathatta, amit ráfizetésben beléöltek”.¹⁶⁹

Osvát végrendeletében Ignotust, és Gellért Oszkárt jelölte meg utódjaként. Fenyő Miksa, aki a legtöbb *Nyugat* részvényvel rendelkezett, és aki az elmúlt évtizedekben „összekoldulta, összestarhálta azt, ami a folyóirat fenntartásához kellett”, meg kívánta szüntetni a lapot.¹⁷⁰ Móricz Zsigmond azonban határozottan a *Nyugat* továbbvitele mellett voksolt, és ennek érdekében hajlandó volt vállalni a 24 000 pengős adósságot és a kiadás költségeit. Ám a főszerkesztői pozíció megszerzéséért Babits Mihály is latba vetette minden erejét, és a Baumgarten alapítványtól kölcsönkapott 10 000 pengővel már a magáénak érezhette a vezetést, olyannyira, hogy Móricz Babits elszántságát látva *Föld* névvel egy új, saját lap alapításán gondolkozott.¹⁷¹

Fenyő Miksa a főszerkesztői munkára mindenképpen alkalmasabbnak találta Babitsot, és Móricz *Naplójának* tanúsága szerint kezdetben finoman ez irányba próbálta terelgetni a lehetséges megoldásokon morfondírozó Móricz gondolatait, Gellért pedig, aki későbbi visszaemlékezései szerint inkább Móricz felé hajlott, tulajdonképpen bárkit szívesen látott volna a *Nyugat* főszerkesztői székében, aki továbbra is biztosítja a fizetését.¹⁷²

Az egyeztetések november 5-én Földi Mihály megjelenésével kezdődtek, aki az *Est* lapok és az Athenaeum tulajdonosától, Miklós Andortól hozott üzenetet. „Földi hozott egy új programot. A *Nyugatról* levenni az Ignotus nevét, főszerkesztő csak én

¹⁶⁷ Klebelsberg azt el tudta érni, hogy az alapítvány az örökhatározó intencióival szemben, ne csak szépírókat, hanem társadalomtudósokat is jutalmazzon.

¹⁶⁸ Halott leányával szembenézve lötte át szívére Osvát Ernő. Az *Est*, 1929. október 30. Az öngyilkossággal kapcsolatos történéseket részletesen megírja Kosztolányi Dezső: Osvát Ernő. *Nyugat*, 1930. november 1. XXIII. évf., 21. szám

¹⁶⁹ Németh László: *Magam helyett*. Püski, Budapest, 2002, 307.

¹⁷⁰ Fenyő Miksa: Az Ignotus-eset. *Nyugat*, 1930. február 1. XXIII. évf., 3. szám

¹⁷¹ 1929. november 11. *Naplójegyzet a Nyugat-Naplóban*. Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban: PIM), M. 100/3917 Közli Móricz Zsigmond: *Naplók 1926–1929*. Szerkesztette: Cséve Anna, Noran Könyvesház, Budapest, 2012, 625.

¹⁷² Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Művelt Nép, Budapest, 1954, 166.

lehetek. Én volnék az egyetlen, aki a nemzeti koncentrációt megteremthetem. Abban a pillanatban elfogadtam.”¹⁷³ Földi Mihály ez időben a *Pesti Napló* szerkesztője, Miklós Andor jobb keze, aki hosszú évek óta volt a Nyugat munkatársa is.¹⁷⁴ Bár határozott fellépése sugallhatta Móricznak azt, hogy e váratlan ötlet elsősorban tőle származik, a naplójegyzetek, valamint a Nyugat-Napló egyaránt azt tanúsítja, Móricz Miklós Andort sejtette a történesek háttérében. Miklós azonban Móricz legnagyobb csodálkozására nem kért a *Nyugatból*.¹⁷⁵ Az ötlet ugyanis, hogy Osvát váratlan halála után a *Nyugatot* Móricz főszerkesztői asszisztenciájával „a nemzeti koncentráció közlönyévé” tegyék, nem tőle, hanem Klebelsbergtől származott.

A *Nyugat* környezetében nem volt titok, hogy Klebelsberg, aki rendszeresen publikált a *Pesti Naplóban*, és akinek könyveit, beszédeinek, cikkeinek gyűjteményes sorozatát az Athenaeum, Ady, Babits, Móricz kiadója jelentette meg, a csütörtökönként tartott főszerkesztői ebédeken, esetenként pedig telefonon tájékoztatta Miklóst a kényesebb hírekkel kapcsolatos kormányzati elvárásokról. Már a *Nyugat* főszerkesztőjeként Móricz is tanúja volt egy ilyen jelenetnek. „Valamelyik nap végighallgattam egy ilyen vitát. Előbb egy teljes félóráig nem lehetett vele beszélni, mert telefonált. Végre vége volt a telefonnak, és bementem: Á jó reggelt szerkesztő úr. A maga barátja fél óráig feltartott. Klebi. Itt kellett neki előadást tartani a gazdasági helyzetéről. Azon a napon volt a bécsi Creditanstalt bukásának híre. Száznegyven millió schilling passzíva, amit első nap úgy állítottak be, mint Ausztria bukását. S a magyar állapotokra való következmények voltak a kérdések.” Beszélgetés közben ismét csengett a telefon, és Móricz végighallgathatta, ahogy Miklós Andor beolvasta a Klebelsberg instrukciója nyomán elkészült cikket a Miniszterelnökség sajtófőnökének, Szudy Elmérnek, majd vastag, kék ceruzájával azonnal javította a kifogásolt részeket.¹⁷⁶

Hogy Földi Mihály pontosan mit mondhatott Móricznak, nem tudhatjuk, ám Klebelsberg nevét valószínűleg nem említette. A Nyugat-Napló mindenesetre arról tanúskodik, hogy a folyóirat új iránya esetén kilátásba helyezhette a konzervatív kultúrpolitika vezető képviselőinek helyeslő támogatását.

Klebelsbergnek elsősorban Ignóus emblematikus, a *Nyugat* radikális, újító, a kon-

¹⁷³ 1929. november 7. Naplókönyv. Magántulajdon. Közli: Naplók, 2012, 615.

¹⁷⁴ Miklós Andor halála után Szabó Lőrinc így ír Földi helyzetéről az Est lapoknál: „Földi hír szerint 20 ezer pengőt kapna. De nagyon fáj neki, hogy nem ő kapta meg a fő irányítást.” 1933. december 5. Harminchat év. (1921-1944) Szabó Lőrinc és felesége levelezése. Magvető, Budapest, 1989, 706.

¹⁷⁵ „Elmentem Miklós Andorhoz, hogy megtudjam, hajlandó -e hozzájárulni a Nyugathoz. Nem hajlandó. Semmi készséget nem árult el. Lelkesített, de nem lelkesedett.” 1929. november 14. csütörtök, Naplókönyv. Magántulajdon. Közli: Naplók, 2012, 628.

¹⁷⁶ 1931. május 16. A naplórészletet közli Móricz Virág: Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Szépirodalmi, Budapest, 1967, 299–301.

zervatív kultúrpolitikától oly távol eső szellemét jelképező nevének lapról való eltávolítása lehetett a legfontosabb. Ignotus ugyanis, bár a szerkesztésben bécsi emigrációja miatt technikailag nem vehetett részt, rendszeresen publikált a *Nyugat*ban és Osváth halála előtt néhány hónappal épp Klebelsberg egy a művészet, elsősorban az irodalom nemzeti, faji jellegének fontosságát hangsúlyozó nyilatkozatára reagált igen élesen.¹⁷⁷

Az impresszumterv szerint Móricz a lapot a magyar irodalom fóruma, a nemzeti koncentráció közlönyeként határozta volna meg. A lehetséges munkatársak között feltüntette Voinovich Gézát, Ravasz Lászlót, Szekfű Gyulát, Bárd Miklóst, valamint a *Nyugat* teljes gárdáját, és Ignotust is, fiával, Ignotus Pállal együtt. A névsort, valamint a programot látva: „Se keresztény se zsidó: kultúra! Csak egészséges derült hang” azt gondolhatjuk, Móricz óriási optimizmussal és hihetetlen naivitással látott hozzá a *Nyugat* megújításának kísérletéhez.¹⁷⁸

Voinovich, és Szekfű tagja volt ugyan a Baumgarten bizottságnak, Ravasz pedig Móricz szomszédja volt Leányfalun, de soha egyikük sem írt egy sort sem a *Nyugat*ba. Szekfű és Babits kapcsolata épp ez időben kezdett elmélyülni, de Babits ennek ellenére, sem akkor, sem később nem adott írást a Szekfű szerkesztésében megjelenő *Magyar Szemlének*. Ravasz pedig egy 1925-ben tartott előadásában Adyt, akit Móricz állítása szerint mindenekfölött becsült, mint „bús, beteg, gyöngé embert” jellemezte, akiből „messiást csinálni nem lehet, nem szabad” és akinek hatásától óva intette a református ifjúságot.¹⁷⁹ Móricz azonban nagy valószínűséggel csakúgy, mint évek óta a többi *Nyugat* írást, nem olvasta el Schöpflin Aladár Ravasz Lászlóval polemizáló cikkét, melyben az kénytelen a püspököt „a kálvinizmus legkitünőbb elméjét, és legfinomabb stílusztáját” Ady pamfletistái közé sorolni.¹⁸⁰

¹⁷⁷ „Természetes, magától értetődik, nem is lehet másképp, mint hogy a művészet ott kezdődik, ahol a vérben, a fajtában, a nemzetben gyökeredzik, s ez nem lehet máshogy, már a művészet egyéni voltánál fogva sem, mert ki mentül egyénibb, annál tipikusabb megszemélyesítője fajtájának. Csak, ismétlem, nem tudom, mit, milyen művészet-vagy irodalompolitikát származtassak ebből. Megparancsoljam a művésznek, hogy művészete magából, tehát fajtájából serkedjen? Fölösleges, azért művészet, hogy abból serkedjen. Vagy, viszont rádiktáljam, hogy ha netalán nemzetében vagy szülőhazájában, amelyhez hozzátartozik, s amellyel, és amelyért él-hal, más fajta a szín és hangadó, akkor ő ennek a hangját, színét próbálja utánanyekkeneni? Megenne a fene, ha ilyet diktálnék, megenné a fene, ha megfogadná, s megenné a fene azt a nemzeti művészetet és irodalmat, mely így alakulna.” Ignotus: Faj és művészet. *Nyugat*, 1929. június 1. XXII. évf., 11. szám

¹⁷⁸ 1929. november 5. *Nyugat-Napló* PIM, M. 100/3917/1. Közli: *Naplók*, 2012. 730–731.

¹⁷⁹ Ravasz, 1992, 283–287.

¹⁸⁰ Schöpflin Aladár: Az elkárhozott Ady. *Nyugat*, 1926. július 16. XIV. évf., 14. szám

Ám Móricz elsősorban nem is Ravasz publikációira számított. A már maga szerkesztette első szám megjelenésének másnapján levelet írt a püspöknek, melyben közölte, hogy a *Nyugatot* a „nemzeti koncentráció” szolgálatába állította, és arra kérte őt, adjon ki lelkészei számára egy körlevelet, melyben helyeselve a *Nyugat* új irányát, „engedélyezze vagy tanácsolja, hogy rendeljék meg a lapot”.¹⁸¹ Ady Lajos közvetítésével ugyanezt kérte Baltazár Dezső püspöktől, valamint Makkai Sándortól is, akin keresztül az erdélyi református lelkészekkel igyekezett kapcsolatot teremteni.¹⁸² Ady Lajos, valamint Pintér Jenő személye, akiket Móricz ugyancsak felkért a *Nyugat*ba való publikálásra, a középiskola tanárok felé szolgált volna segítségül: „Légy oly jó, adj ki egy körlevelet amennyiben ez hivatali hatáskörödbe tartozik, amelyben engedélyezed, vagy tanácsolod a felügyeleted s főigazgatásod alatt álló iskoláknak, hogy a tanári könyvtárak számára rendeljék meg a *Nyugatot*.”¹⁸³ Voinovich Gézá pedig Móricz maga is „gerinctelen puhánynak” tartotta, akire feljegyzései szerint csak azért gondolt, mivel bízott benne, hogy az a Magyar Írók Egyesületének elnökeként pénzt hozhat a *Nyugat*nak.¹⁸⁴

A *Nyugat*-Napló tanúsága szerint Móricz a református lelkészek és középiskolai tanárok mellett, jövőbeli előfizetőként komolyan számított a kultuszminisztérium tisztviselőire is. Klebelsbergnek írott levelében bejelentette, hogy a *Nyugat*ból a nemzeti koncentráció irodalmi fórumát akarja megteremteni: „Most az a nagy kérésem, hogy Excellenciád, mint a magyar kultúrfejlődésnek nemcsak legfőbb öre, hanem irányítója is, tollával is vegyen részt e rendkívül fontos, és rendkívül eredményesnek ígérkező, nagy munkában.”¹⁸⁵

Hamarosan kiderült, hogy Klebelsberg ötlete Móricz személyével kapcsolatban félreértésen alapult ugyan, de nem nélkülözött némi valóságalmot. Móricz valóban szerette volna átalakítani, megújítani a *Nyugatot* oly módon, hogy az ne „exkluzív smokk”, hanem igazi magyar problémákkal foglalkozó, a társadalom széles körének érdeklődését felkeltő orgánus legyen, és főszerkesztése elején komolyan azt hihette: az általa elképzelt, a nemzet érdekeit, jobb boldogulását előmozdító összefogás, ha tetszik, nemzeti koncentráció összeegyeztethető lehet a konzervatív oldal képviselőinek elképzeléseivel.

¹⁸¹ Móricz Zsigmond Ravasz Lászlónak, 1929. december 2. PIM, M. 100/3917/4 Közli: Móricz Zsigmond a *Nyugat* szerkesztője. Levelek. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1984, 17.

¹⁸² Móricz Zsigmond Ady Lajosnak, 1929. december 2. PIM M. 34/1/24. Közli: PIM, 1984, 16. Móricz Zsigmond Makkai Sándornak, 1929. december 6. PIM, M/100/2669 Közli: PIM, 1984, 21–22.

¹⁸³ Móricz Zsigmond Pintér Jenőnek, 1929. december 11. PIM, M. 100/3917/4 Közli: PIM, 1984, 27–28.

¹⁸⁴ 1929. december 15. Naplókönyv. Magántulajdon. Közli: Naplók 2012, 647.

¹⁸⁵ Móricz Zsigmond Klebelsberg Kunónak, 1929. december 6. PIM, M. 100/2607. Közli: PIM, 1984, 20–21.

A következő egy esztendőben Móricz számtalan olyan gesztust tett a *Nyugatban*, mely véleménye szerint alkalmas lehetett volna egy gyümölcsöző szellemi és anyagi kapcsolat létrehozására a konzervatív magyar olvasóközönsséggel. A kényesebb írásokat, például Simándy Pál cikkét szemrebbenés nélkül megcenzúrázta, sőt, bele is írt, az első számban főhelyen hozta Földi elragadtatott méltatását Prohászka Ottokár naplójáról, lelkesítő írást adott le a negyedik számban – szintén Földitől – Klebelsberg új, *Jöjjetek harmincas évek* című kötetéről, sőt Kodolányi János visszaemlékezése szerint egy reprezentatív interjút tervezett a kultuszminiszterrel, melynek elkészítésével Kodolányit bízta volna meg.¹⁸⁶

Móricz maga nem egy cikket írt ebben az időszakban, mely Klebelsbergnek szóló egyértelmű jelzésnek is tekinthető. *A zsidó lélek az irodalomban* című írása Klebelsbergnek az irodalom nemzeti jellegének szükségességét hangsúlyozó gondolatára reflektált, egy szegedi látogatása után pedig a kultuszminiszternek a szegedi egyetemi építkezésekkel kapcsolatos szervezőtevékenységét méltatta igen pozitívan.¹⁸⁷ Válasz e jelzésekre majd egy évig nem érkezett, ám 1930. november 10-e tájékan a Corvin-kitüntettek hivatalos listájának kihirdetését követően a kultusz-kormányzat megkereste az írókat és arról érdeklődött, elfogadná-e a Corvin-koszorút. „Egy hete felajánlották illetékes részről, a legkedvesebb formában, hogy revíziót rendeznek a Corvin-koszorú listán. Két író hajlandóak még felvenni, engem, és Molnár Ferencet. Én a leghálásabb formában visszautasítottam.”¹⁸⁸ Móricz e visszautasítást azzal indokolta, hogy nem tud teljes mértékben azonosulni a kormányzat kultúrpolitikájával, döntéséhez azonban valószínűleg hozzájárult az utólagos felajánlás számára sértő ténye, valamit Molnár Ferenc személye, akinek írói és emberi kvalitásait egyként megvetette.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Móricz Zsigmond Simándy Pálnak, 1929. december 20, Simándy Pál Móricz Zsigmondnak, 1930. január 17. PIM M. 156/5. és PIM M. 100/1914/3. Közli: PIM, 1984, 38. 60–61. Földi Mihály: Magyar írók napjai. Prohászka és naplója: Soliloquia. Nyugat, 1929. december 1. XXII. évf., 22–23. szám és Földi Mihály: Jöjjetek, harmincas évek! Nyugat, 1930. január 16. XXIII. évf., 2. szám Kodolányi János: Egy marok föld. Emlékeim Móricz Zsigmondról. In: Visszapillantó tükör. Magvető, Budapest, 1968, 114–115.

¹⁸⁷ Móricz Zsigmond: A zsidó lélek az irodalomban. Nyugat, 1930. szeptember 16. XXII. évf., 18. szám és Móricz Zsigmond: Mai napok. Nyugat, 1930. október 16. XXIII. évf., 20. szám

¹⁸⁸ Móricz Zsigmond Magoss Olgának 1930. november 19. MTA Kézirattár, Ms 5025. Közli Rádics Károly: Móricz Zsigmond levelei Magoss Olgának. Püski, Budapest, 1995, 136–139.

¹⁸⁹ „A nap fő eseménye a Molnár főpróbája, amelyet én nem néztem meg, mert a Molnár művészete nem érdekel. Egyáltalán alig van ember, aki olyan távol volna tőlem. [...] Ha egy társaságba kerülünk, megfagy és nem viccel, hallgat. Gondolom, iszonyodik a belőlem kiáradó morális kritikától”. 1929. október 5. Naplók, 2012. A két író feloldhatatlan ellentéte a nyilvánvaló alkati különbségeken túl a Nemzeti Színházzal való problematikus kapcsolatukkal is magyarázható. Móricz a kommun után egészen 1928-ig nem kerülhetett a Nemzeti színpadra, Molnár viszont, bár a háború alatt két

Novemberben az író Pozsonyban és Prágában járt, ám ottani tapasztalatait még mindig óvakodott megírni a *Nyugat*ban, sőt, decemberben megtagadta Szalatnai Dezső cikkének közlését, aki a cseh magyar kulturális kapcsolatok erősítésében látta volna a két ország között véleménye szerint elkerülhetetlen politikai közeledés megindításának első lépését.¹⁹⁰ Néhány hónappal később azonban Négyesy László *Nemzeti jelleg és irodalom* című a *Budapesti Hírlap* 1931. február 22-i számában megjelent cikkét olvasva, melyben az irodalomtörténész felháborodva írt arról, hogy Hegedüs Lóránd egy előadásában „valami olyat mondott, hogy a faji jelleg hajszolása nem érték az irodalom szempontjából”, Móricz minden óvatosságot félredobva több a *Nyugat* hasábjain megjelent írásában mondta el véleményét a klebelsbergi kultúrpolitika mellett, többek között a Corvin Testületről is.¹⁹¹ Móricz első, március 1-én *Az irodalom és a faji jelleg* című cikke nyomán kialakult polémia közvetve Klebelsberg is beleavatkozott, aki az író nevének említése nélkül, de egyértelműen Móriczra célozva május 13-i képviselőházi beszédében a következőt mondta: „Nagyon veszedelmesnek tartanám, ha a magyar kultuszminiszter megengedhetné, hogy irodalmi felfogásokért, mondjuk sajtóperek indítassanak meg, ha azok nem vágnak a személyes becsületbe. Én tehát a tudomány és az irodalom szabadságának álláspontján vagyok. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kultuszminiszternek nem szabad és szükség esetén nem kell irányító szavával hatni. Fájdalommal látom, hogy egyik jó írónk román vért fedezett fel magában, egy másik kedvezően ítéli meg a cseh-tót állapotokat. A teljesség okából várom, hogy mikor fog egyik írónk a szerb dolgokért lelkesedni. Jól tudom, és mint kultuszminiszternek tudnom kell, hogy zseniális emberekben megvan a hajlandóság bizonyos szertelenségekre, megvan a hajlandóság új dolgok keresésére, joggal törekedhetnek bizonyos feltűnésre is, de egy dolog

darabját is adta a Színház, soha többé nem tudott ott közönség elé jutni. Ez a mellőzés annyira bántotta, hogy egy interjújában „néger portásnak” nevezte a Nemzeti igazgatóját, Hevesi Sándort. Magyar Bálint: *A Vigszínház története*. Szépirodalmi, Budapest, 1979, 234.

¹⁹⁰ Móricz Zsigmond Szalatnai Rezsőnek, 1930. december 21. Közli: PIM, 1984. 154.

¹⁹¹ Móricz Zsigmond: *Az irodalom és a faji jelleg*. *Nyugat*, 1931. március 1. XXIV. évf., 5. szám és Móricz Zsigmond: *A magyar lélek válsága és a nemzeti irodalom kötelessége*. *Nyugat*, 1931. március 16. XXIV. évf. 6. sz. „Íme, itt van egy új reprezentatív irodalmi társulat, amit a kormány alakított ugyanolyan fényűző gondolattal, mint a Collegium Hungaricumot. A Corvin Társaság. Végignéztem a listát s megdöbbenve láttam, hogy abból az írói generációból, amely az utolsó húsz év alatt az irodalmi munka dandárát elvégezte, szinte senki sincs benne. Pár kortársunk azért van ott, mert társadalmi érdemeit akarták megkoszorúzni. Nem akarom megsérteni a díszes társaságot, amely nem kereste, csak kitérni nem tudott a kitüntetés elől, de én, aki most már második éve foglalkozom azzal, hogy írók munkáit olvasom s válogatok bennük, elálmélkodom a vezetőségnek azon a csodálatos elgondolásán, hogy nem irodalmi szempontok szerint alakít egy kivételes és legmagasabb szempontúnak képzelt irodalmi társaságot. Pedig mennyi írói tehetség van ebben az országban.”

előtt meg kell állniuk, és ez a hazaszeretet és a magyar nemzetnek mindenekfelett való tisztelete. Amennyire hangsúlyozom tehát, hogy a katedra és a toll szabadságát nemcsak respektálok, hanem ha kell, meg is védem, éppen annyira kötelességem erről a helyről szép szóval figyelmeztetni arra, hogy tartsuk mindig összhangban az irodalmi és a nemzeti gondolatot.”

Az író nyílt színvallása tehát végleg ráébresztette Klebelsberget, hogy a *Nyugat* Móricz főszerkesztői asszisztenciájával történő meghódítása illuzórikus ötlet volt, s e felismerés minden további együttműködést lehetetlenné tett a klebelsbergi kultúrpolitika és a *Nyugat*, valamint személy szerint Móricz Zsigmond között.

KLEBELSBERG ÉS A TUDÓSOK

Klebelsberg 1902 nyarán Görögországba, Törökországba készült utazni. Indulásakor azon kesergett, hivatali munkája miatt nem volt alkalma kellőképpen felkészülni az útra, nem ismeri sem a bizánci birodalom, sem a török hódítás történetét, így a látnivalók, Konstantinápoly például, megfejthetetlen kulisszákként fognak elvonulni a szeme előtt. Úti-feljegyzéseiből viszont úgy tűnik, figyelmét nem is igen kötötte le a balkáni világ, történeti és kulturális értékeinek sokszínűsége. Úti-reflexiói, melyeket elsősorban politikai szempontok motiváltak, a személyét abban az időben leginkább foglalkoztató nemzetiségi kérdés problematikája körül forogtak.¹⁹²

Klebelsberg gondolkodásának e jellegzetes vonása a későbbiekben sem változott. Közoktatásügyi államtitkárként, miniszterelnökségi politikai államtitkárként, kultuszminiszterként, és ami a legjellemzőbb, a Történelmi Társulat elnökeként is minden esetben a politika irányából közelített a különböző tudományágak, tudományos problémák felé. Meggyőződése volt, hogy bár a dualizmus idején nagyszámú kulturális és tudományos intézet jött létre Magyarországon és a magyar tudósok munkája nyomán több, világviszonylatban jelentős tudományos eredmény is született, a szűk lehetőségek, a nyelvi izoláltság, és a megfelelő tudományos szervezői munka hiányában évtizedek során számos, a nemzet javára meszemenőig kiaknázható egyéni erőfeszítés vált, vagy válhatott semmivé.¹⁹³

Klebelsberg a Magyar Történelmi Társulat elnökeként 1917. április 26-án elmondott első beszédében már részletes tudományos szervezési programot adott, melyet aztán kilenc éves kultuszminiszteri ténykedésének ideje alatt nagyrészt meg is való-

¹⁹² Huszti József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1942, 21.

¹⁹³ A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk: Magyary Zoltán. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927, 5.

sított. E tudományszervezési programnak, melyet Trianon még aktuálisabbá tett, egyik fontos eleme a politikailag hasznosítható, a jelenkor társadalmi és politikai problémáira is reflektáló tudományos kutatások előmozdítása és támogatása volt.¹⁹⁴ A Corvin Testület tagjai között éppen ezért nem egy olyan tudós akad, mint Károlyi Árpád, Domanovszky Sándor, Hekler Antal vagy Szekfű Gyula, akik kutatási témát, sőt kutatási korszakot voltak kénytelenek váltani ahhoz, hogy személyük a klebelsbergi tudománypolitika adott irányába beleférjen.¹⁹⁵ Klebelsberg ugyanis a Magyar Történelmi Társulat elsőrendű feladatának Magyarország legújabb-kori története anyagának feltérképezését és közzétételét tekintette, annak érdekében, hogy megszülető kiadványokkal a „nemzeti érzék” fejlesztését és ápolását elősegítve elejét vehessék egy újabb „nemzetietlen forradalom” bekövetkezésének.¹⁹⁶

Klebelsberg, akinek meggyőződése volt, hogy a történelmi teljesítmény csak kis részben a lángész, nagyobb részben a kitartó hangyaszorgalom eredménye, a munkamódszerek tekintetében is kompetensnek érezte magát. Életrajzírója, Huszti József, aki még teljes egészében használhatta a hagyatékát, hatalmas táblákba kötött kötetekről is beszámolt, melyekbe a gróf hosszú oldalakon keresztül másolta, kivonatolta az őt érdeklő jogi, történelmi, művészettörténelmi, építészeti szakmunkákat.¹⁹⁷ A kultuszminiszternek Károlyi Árpáddal, a Bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatójával váltott levelei bizonyítják, hogy a történelmi kutatásnak és képzésnek e több mint kétszázéves nevezhető módszere a kinti ösztöndíjasok körében is gyakorlattá vált, akik közül sokan végeztek aktamásolást, összeolvasást az idősebb kutatók számára, noha az oklevelek, akták kézi másolatásának módszerét Károlyi tanítványa és utóda, Miskolczy Gyula is élesen bírálta. Véleménye szerint e módszer csak arra volt jó, hogy egy saját tudományában kiképzett, ambiciózus fiatal tudósban megöljék az önálló szellemet.¹⁹⁸

¹⁹⁴ A magyar történelmi kutatás feladatai és a szellemi tudományok terén a kutató munka megszervezése. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein tartott elnöki megnyitóbeszéd. (1917–1923.) In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Athenaeum, Budapest, 1927, 3–15.

¹⁹⁵ Glatz Ferenc: Hajnal István. Szokásszerűség, társadalom. In: Nemzeti kultúra, kulturált nemzet. Kossuth, Budapest, 1988, 330.

¹⁹⁶ „Az elmúlt két évtizedben ismételtelen rámutattak arra, hogy társadalmunkból hovatovább kivész a történelmi érzék. Az ország, különösen a főváros gondolkozásának ez az új iránya nemcsak a nemzeti érzés gyengülését jelentette, hanem fogékonnyá is tette a lelkeket felforgató, rendbontó eszmék befogadására. [...] Hogy Károlyi Mihály mozgalma nemzettagadó lázadássá fajult, annak a vezetők gyarlóságán kívül oka volt kétségtelenül az is, hogy széles néprétegek, a középosztály, az értelmiség egy részének lelkéből kiveszett minden nemzeti, kiveszett az a tudat, hogy a múlt milyen erkölcsi és jogi kincsesház a népek életében.” Elnöki megnyitóbeszéd 1920. május 14. Klebelsberg, 1927, 36–37.

¹⁹⁷ Huszti, 1942, 17–20.

¹⁹⁸ Schneider Márta: Magyar Kulturális Intézetek Bécsben a két világháború között. A Bécsi Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum. Magyarságtudomány, 1989. 205–216.

A klebelsbergi program másik jellegzetessége a tudományszervezés maga, melynek lényegét a kultuszminiszter az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának 1922. év november 18-i alakuló ülésén mondott elnöki megnyitó beszédében fejtette ki a legrészletesebben.¹⁹⁹ A Gyűjteményegyetem új szervezete az egymástól addig elszigetelten működő nagy nemzeti közgyűjteményeket hatékonyságuk növelése és kutatásaik koordinálása érdekében önálló jogi személyiséggel bíró önkormányzati testületben egyesítette, melybe a Az Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, az Országos Iparművészeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár, valamint később csatlakozva a Csillagvizsgáló Intézet, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, a Budapesti Földrengeési Obszervatórium, a Tihanyi Biológiai Kutatóintézet, az Országos Tanügyi és Pedagógiai Könyvtár, a bécsi, a berlini, és a római Collegium Hungaricumok, valamint a Bécsi Magyar Történeti Intézet tartozott. Klebelsberg terve volt továbbá a felsőoktatási intézményeket, a kutató és a külföldi magyar intézeteket, a külföldi ösztöndíjakat és a különböző kutatásokat szolgáló alapokat szintén egy csúcsszervezetbe egyesíteni. E terve nem válhatott valóra, a Gyűjteményegyetem mellett csak az Országos Ösztöndíjtanács majd az Országos Természettudományi Tanács megalakítására kerülhetett sor 1927-ben, illetve 1930-ban.²⁰⁰

A klebelsbergi kultúrpolitikai koncepció megvalósításához a szervezeti keretek létrehozása mellett a megfelelő személyi politika kialakítása is hozzátartozott. Az adott intézmények élére Klebelsberg elsősorban azoknak a személyeknek kinevezését támogatta, akik szakmai hozzáértéséről és személyes lojalitásáról a legmesszebbmenőkig meg volt győződve.²⁰¹ Legtöbbjüket később, (Angyal Dávid, Károlyi Árpád, Csánky Dezső, Domanovszky Sándor, Hóman Bálint, Hekler Antal, Horváth János, Melich János, Szekfű Gyula) a Corvin Testület tagjai között találhatjuk.

Klebelsberg már a történészekkel való megismerkedése előtt, 1915. április 26-án Tisza István vallás- és közoktatásügyi miniszteri államtitkáraként került hivatali kapcsolatba későbbi orvos munkatársai közül Bakay Lajossal, Korányi Sándorral, Grósz Emillel és Dollinger Gyulával. Tisza az 1915. évi XV. tc. 8. §-a alapján, mely kimondta, hogy a háborús sebesülések következtében rokkanttá vált katonákat keresőképességük visszaadása érdekében orvosi utókezelésben és gyakorlati oktatásban

¹⁹⁹ Klebelsberg, 1927, 74–129.

²⁰⁰ Magyary, 1927, 605–614. „Az Országos Közoktatási Tanács könyvtárát a VKM könyvtárába kebeleznék, noha ez egy kis kézikönyvtár. Minek ez a pusztá centralizációs mánia.” OSZK Kt. Fond 15/883 Kornis Gyula levele Hóman Bálintnak, 1927. április 12.

²⁰¹ Glatz Ferenc: Kultúrpolitika és szaktudomány 1919–1931. In: Glatz, 1988, 121–178. Ujváry Gábor: Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, 1996.

kell részesíteni, létrehozta a Magyar Királyi Rokkantügyi Hivatalt, melynek alelnökévé Klebelsberget nevezte ki.²⁰² Klebelsberg feladata volt, hogy egész Magyarország területére nézve megtervezze, majd megszervezze és koordinálja a munka elvégzéséhez szükséges állami intézményeket.²⁰³ Bakay Lajos sebészprofesszor visszaemlékezése szerint Klebelsberg nem csak az igazgatási és koordinálási feladatokat végezte kiválóan, hanem rövid időn belül az orvosi feladatokat, nevezetesen a művégtaggyártás csínját-bínját is kitanulta, olyannyira, hogy maga tett konstrukciós javaslatokat az arra hivatott szakembereknek. Bakayt ez a hozzáértés annyira lefegyverezte, hogy visszaemlékezésében tökéletesen megfélekedett megemlíteni ortopédsebész tanítómesterét, Dollinger Gyulát, aki a rokkant katonák számára használható művégtagokat hosszú évtizedek munkájával kifejlesztette, és a művégtaggyártást Tisza segítségével 1915 márciusában elindította.²⁰⁴ Klebelsberg személyiségének e jellemző tulajdonságát, nevezetesen, hogy a kompetenciájába utalt feladatokkal kapcsolatban nem csak a szervezési, hanem az egyéb más szakfeladatok vonatkozásában is – legyen az művészeti, történeti vagy orvosi – minden esetben hozzáértőnek kívánt mutatkozni, hivatali tevékenységének minden részletében felfedezhetjük.²⁰⁵

Az 1926. január 3-án megtartott Természet- Orvos és Mezőgazdaság-tudományi Kongresszuson a kultuszminiszter felvázolta azokat a kereteket, melyek között a természettudományi kutatás – mely véleménye szerint a kor tudománypolitikájának vezető iránya – megfelelően továbbfejleszhető lehet. Az elméleti és alkalmazott természettudományok rendszeres és tervszerű fejlesztésének előmozdítása érdekében hozta létre az Országos Természettudományi Tanácsot, amely a későbbiekben mint tudománypolitikai tanácsadó szerv működött mellette. E Tanácsban foglaltak helyet a későbbi Corvin Testület tagjai közül Korányi Sándor alelnökként, Bakay Lajos, Orsós Ferenc és Teleki Pál, mint az intézőbizottság tagjai, valamint Domanovszky Sándor, Fejér Lipót, Hóman Bálint, Kandó Kálmán, és Sigmond Elek is.²⁰⁶

²⁰² Semmelweis Orvostörténeti Levéltár III Fond 62. Korányi Sándor 96. doboz 8. t. Tisza István levele Korányi Sándornak, 1916. április 17.

²⁰³ Gróf Klebelsberg Kuno: A magyar rokkantügy szervezete. Bíró Miklós könyvnyomdai műintézete, Budapest, 1916, 4.

²⁰⁴ Bakay Lajos: Emlékezés Klebelsberg Kuno grófra. In: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. Dollinger Gyula: 80 esztendő életéből. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929, 70–73.

²⁰⁵ „Csodálatos volt sokoldalúsága. A legellentétesebb dolgokban is sokszor megbámulták szakértelmét. Mikor 1929-ben miniszterként hivatalos úton volt Németországban, sok mindent megmutattak neki. Szakemberek félrehívták titkárát, s megkérdezték tőle: mi volt ez az ember, mielőtt miniszter lett? Mérnök, orvos, történész, jogász vagy természettudós? Olyan szakszerűek hozzászólásai!” Klebelsberg Kunóné, 1992, 19.

²⁰⁶ MNL, OL, MTI Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1930. december 6.

Az Ösztöndíjtanács, mely a Klebelsberg által a legmagasabb kiképzésben részesített szakemberek továbbképzésére szolgáló ösztöndíjak, valamint bel- és külföldi kutatási lehetőségek állandó megszervezésére és koordinálására alakult, szintén nagyrészt a Corvin Testület tagjaival mutat átfedést.²⁰⁷ Klebelsberg célja ugyanis a fenti tudományos szervezetek megalakításával elsősorban a tudományos körök tudománypolitikai aktivitásának saját kulturális és tudományos törekvései mellé való becsatornázása, koordinálása és aktív támogatásuk megszerzése volt, mely kölcsönös érdekeken nyugvó kapcsolatot a Corvin Testületi tagság volt hivatva egy magasabb, reprezentatív szintre emelni.

ÖSSZEGZÉS

Klebelsberg kulturális értékpreferenciái kultuszminiszteri tevékenysége nyomán világosan kirajzolódnak. Képzőművészeti ízlése a millenniumi időszak késő-eklektikus stíluskorszakában alakult ki, mely korszak Klebelsberg számára csakúgy, mint sok más magyar kortársának is a haza dicsőséges múltjának kifejezője, megjelenítője volt. E művészeti stílushoz való ragaszkodással, mely stílus a huszadik században már nyilvánvalóan megkésettnek volt tekinthető, Klebelsberg a Trianonnal elvesztett nemzeti nagyságot és dicsőséget kívánta feltámasztani. Minden bizonnyal mély benyomást tehetett rá Rómer Flórisnak a Történelmi Társulat egy kiadványában megjelent előadása, melyben a polihisztor kanonok a történelmi eseményeket bemutató képek, szobrok, művészeti tárgyak kapcsán a társadalom különböző rétegeinek történelemszemléletet fejlesztő mivoltáról elmélkedett.²⁰⁸ Klebelsberg e gondolat jegyében az építészekről, a szobrászokról, a festőkről, de még a zeneművészekről is azt kívánta volna, hogy az általa megrendelt alkotásaik „speciálisan nemzeti tartalmakkal” bírjanak, s mintegy vizuális történelemkönyv illusztrációiként a nemzeti emlékezet társadalmi kohéziót erősítő feladatát szolgálják. Külső kényszerek hatására, mint például a Szinyei Merse Társaság vagy Bartók és Kodály esetében vérbeli politikushoz méltóan revideálta korábbi állásfoglalásait, de e kényszerű lépésváltások véleményén, ízlésirányultságán semmit sem változtattak.

²⁰⁷ A Tanács elnöke, Berzeviczy Antal, ügyvezető elnöke Domanovszky Sándor, és tagjai között Bartók Bélától Ravasz Lászlóig a Corvin Testület több tagja is megtalálható

²⁰⁸ Rómer Flóris: A történelmi érzék keltése a közönségnél ünnepi menetek, színpadi előadások, nemzeti képek, történelmi kiállítások és múzeumok által. In: A Magyar Történelmi Társulat 1885. július 3–6. napján, Budapesten tartott Congressusának irományai. Szerk: Szilágyi Sándor, 1885, 114–135.

A kultuszminiszter irodalmi ízléséről nincs tiszta képünk. Pesthidegkúti villájában épített, hatalmas könyvtára a háború után nyom nélkül szétszóródott.²⁰⁹ Fitz József, az OSZK főigazgatójának a Klebelsberg Emlékkönyv számára az akkor még egyben lévő könyvtárról készített beszámolója azonban jól feltérképezi Klebelsberg személyiségének és kultúrpolitikai munkamódszerének bizonyos jegyeit.²¹⁰

A könyvtár csupa új kiadású könyvből állt, tehát nem egy élet során szervesen kialakuló és gyarapodó könyvek összességének, hanem egy minden bizonnyal rövid idő alatt tervszerűen beszerzett és munkaeszközként használt gyűjteménynek volt tekinthető. A 4000 kötetből álló könyvtár kötetei kitűnő állapotban, a rendszeres használat különösebb jelei nélkül sorakoztak a polcokon, noha Fitz több kötetben talált aláhúzásokat, bejegyzéseket.²¹¹

A könyvtárban számos lexikon és enciklopédia volt megtalálható, mely minden bizonnyal a gyors tájékozódást és ismeretszerzést szolgálta. A tematikusan rendezett kötetek között külön csoportja volt az irodalomtörténeti munkáknak, melyben Pintér Jenő könyve a klasszikus, Várkonyi Nándoré pedig a modern magyar irodalommal kapcsolatos tudnivalókkal látta el Klebelsbergét.²¹²

A történelmi tárgyú könyvek között azonban már nem csak kézikönyvek, hanem részmonográfiák, életrajzok is jelezték Klebelsberg érdeklődésének igazi irányát, a számtalan, elsősorban a középkori építészettel foglalkozó művészettörténeti szakmunka és képes album pedig Klebelsbergnek az építészettel kapcsolatos olthatatlan érdeklődését dokumentálta.

²⁰⁹ „Nagyon bántott, hogy így a könyvek szétszóródnának, pedig ennek a könyvtárnak éppen az volna a fő értéke, hogy minden együtt maradván jellemezzen egy kort, mint ahogyan az más művelt országokban is szokás. Elmentem tehát a Magyar Tudományos Akadémiára, és megkérdeztem: elfogadják-e ott és fölállítanák-e később egészen úgy, ahogyan azt a múzeumtól kértem? Keresztúritól igenlő választ kaptam, és boldogan mentem haza. Otthon megmondtam a szakszervezeti iskola igazgatójának, hogy nemsokára igénybe vehetik a helyiséget, mert az Akadémia a polcokkal együtt mindenestül elszállítja a könyvtárt. Kijelentették, hogy a polcokat és a szoba faburkolatát nem adják, mert »a kommunistáknak is kell a szép«. Két nap múlva telefonált a Nemzeti Múzeum, hogy most már neki is van helye, és másnap reggel viszi is a könyveket. Akkorra már engem kilakoltattak, s a könyvtár le volt zárva. Mire a megbeszélte időben kimentem, az ajtó fel volt törve, s azt mondták: a könyveket teherautóra dobálva már elvitték. Azóta a világon semmit sem hallottam felőlük. Így foszlott szét vágyam a magyarok kezén, miután az oroszok megmentették. Csúnyán vitték el azt, amit én szépen odaadtam.” Klebelsberg Kunóné, 1992, 61.

²¹⁰ Fitz József: Gróf Klebelsberg Kuno mint olvasó. In: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

²¹¹ „Aláhúzta a fontos dolgokat. Minden témakörnek megvolt a maga színű ceruzája.” Klebelsberg Kunóné, 1992, 19.

²¹² Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Franklin-Társulat, Budapest, 1926. Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Danubia, Pécs, 1928.

A szépirodalomról szólva Fitz csupán annyit jegyez meg, hogy a klasszikusok, Arany, Vörösmarty, Dante vagy Schiller művei is egytől egyig új kiadásban voltak képviselve a gyűjteményben. Klebelsberg felesége tanúsága szerint elsősorban a költészetet kedvelte és pihenésképpen szívesen forgatta Vörösmarty verseit. Esténként az ágyában sokáig böngészte kedvenc könyveit és ilyenkor kihallatszott hálószobájából jóízű kacagása. A kultuszminiszter természetesen nem Vörösmarty versein derült oly nagyokat, hanem Zrínyi és még inkább Széchenyi prózai munkáinak régies kifejezőmódján és tréfás jellemzésein, melyek közül a gyakorlatban is hasznosíthatóakat emlékezetébe vésvé mottóként gyakran ismételtetett.²¹³ Klebelsbergnek a kortárs szépirodalommal való kapcsolatáról sem felesége sem Fitz nem tesz említést, de valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha Herczeg Ferencnek adresszált áradozó hangú levelei alapján azt gondoljuk, Bethlen Istvánhoz hasonlóan az írófejedelem írásai bármi más szépirodalmi alkotásnál közelebb állhattak hozzá.²¹⁴

Klebelsbergnek a modern természettudományokkal kapcsolatos elkötelezettségéhez képest a könyvtár rendkívül kevés ilyen jellegű művet tartalmazott, s azok nagy része is ajándékba kapott dedikált példánynak bizonyult.

A kultuszminiszter művészeti, irodalmi és tudományos irányultságain túl Huszti és Fitz beszámolója is azt bizonyítja, hogy a szerteágazó érdeklődése által összegyűjtött és virtuóz módon szintetizált ismeretek nagymestere nem volt önálló gondolkodó.²¹⁵ A tisztelői, barátai által csak Historikusként emlegetett Klebelsberg tehát nem véletlenül halogatta egész életében „a nagy történeti mű” megírását, melyhez végül sohasem fogott hozzá.

²¹³ Klebelsberg Kunóné, 1992, 21–22.

²¹⁴ OSZK Kézirattár Levelestár Klebelsberg Kuno levele Herczeg Ferenchez, 1923. szeptember 24. „Nemzetünk kultúrártékeit gazdag lelked kiapadhatatlan kincseiből pazar bőkezűséggel gyarapítottad, amiáltal szerencsétlen hazánkknak a legnagyobb szolgálatot tetted. Még életedben halhatatlan lettél, évfordulód nemzeti ügy, nemzeti ünnep.”

²¹⁵ „Memóriája hihetetlen volt, minden pillanatban pontosan működött. Nagyobb műveltség, kulturáltság alig képzelhető el. Ezt élete utolsó napjáig törekedett tökéletesíteni, és ebbe soha sem fáradt bele. Halála előtt néhány héttel mondta nekem, utolsó – már nyugalomban töltött telére célozva – »Nem is hiszed, hogy ebben az évben mennyit fejlődtem.« Megtörtént, hogy én bámulva kérdeztem tőle, hogy mikor volt ideje ezt vagy azt elolvasni? Kiderült, hogy ő nem is olvasta el, azt, amire célzott, viszont – már jó régen – én mondtam el neki. Nála megmaradt, én már elfelejtettem.” Klebelsberg Kunóné, 1992, 19. A tanulmány Klebelsbergéről szóló fejezetei 2014 tavaszára készültek el.

AKI MEGKAPTA, ÉS AKI NEM

1930. október 25-én, Szegeden a kultuszminiszter kezdeményezésére épült Nemzeti Emlécsarnok avatóünnepségén Vértessy Sándor, a Kormányzói Kabinetiroda vezetője felolvasta Horthy Miklós 1930. október 11-én kelt, Klebelsberg Kunónak szóló, a Magyar Corvin-lánc, -koszorú és -díszjelvény alapítását bejelentő hivatalos leiratát.²¹⁶ A felolvasáskor már publikus volt a kitüntetettek listája, ami a kulturális élet berkeiben nem kis konsternációt okozott. Jó néhány kitüntetett hagyatékában külön tételt tölt meg a gratuláló levelek sokasága, ám akadtak olyanok is, mint például Thienemann Tivadar irodalomtörténész, aki állítása szerint egyetlen gratuláló sort sem kapott.

Thienemann evangélikus vallása és németes műveltsége miatt egyetemi évei kezdetén nem juthatott be az Eötvös Collegiumba, és ennek következtében kimaradt abból a szorosán összetartó és befolyásában is jelentős informális körből, melybe, többek között Szekfű Gyula, Horváth János, Gombocz Zoltán, Eckhart Ferenc, Eckhardt Sándor, Gerevich Tibor és Kodály Zoltán is tartozott.²¹⁷ 1918-ban kinevezték a pozsonyi tudományegyetem német irodalomtörténet tanszékére, majd Trianon után a menekült egyetemmel együtt először Budapestre, majd Pécsre került. Pécsen megalapította a Minerva Társaságot, melynek folyóirata a későbbiekben, az irodalmi módszertanban és értelmezélméletekben bekövetkezett szemléletváltás jelentős fórumává vált.²¹⁸ Kultúrtörténeti elemzéseinek tudományos eredményei még inkább eltávolították tőle hajdani egyetemi diáktársait, és a pécsi egyetem tanárai között is akadtak haragosai.²¹⁹ Nem csoda hát, hogy nagy volt a megrökönyödés, amikor kide-

²¹⁶ Budapesti Közlöny, 245. szám, 1930. október. 25.

²¹⁷ „Nekem, különös viszonyom volt a kollégiummal is. Tanárim, Szabó Dezső, Horváth János és kollégisták voltak. Jó, jelesen érett tanítványuk voltam, ajánlhattak volna a kollégium igazgatójának, Bartoniek Gézának figyelmébe, de nem tették, nyilván mert német nevem, származásom miatt nem nagyon illett volna a francia szellemű titkos szolidaritásba.” Thienemann Tivadar: Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések. Pro Pannonia, 2010, 31.

²¹⁸ Rugási Gyula: Szellemtörténet és történetfilozófia. In: A tudománytól a tömegkultúráig. Szerk. Lackó Miklós. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1990, 13.

²¹⁹ „A Minerva Társaságot 1921 májusában alapítottam. [...] Főleg Eötvös Kollégiumi barátaimat hívtam össze, mert tudtam, hogy ez a szabadkőműves-szerű szövetkezet dominálja a bölcsészkar egyetemi életet. [...] Mikor bejelentettem, hogy folyóiratot akarok indítani, az Eötvös kollégisták mindjárt mondták, jó, de Horváth János legyen a szerkesztő. Így a magam és Horváth nevével indult a Minerva. Horváth egy év múlva lemondott, mert látta, hogy a Minerva az én folyóiratom, és ellenkezik a kollégisták ideológiájával.” Thienemann, 2010, 56–57.

rült, Thienemann kapta meg a pécsi egyetemnek jutott egyetlen Corvin-koszorút.²²⁰ Klebelsberget ugyanis nem érdekelték a Thienemann magánéletét feszegető rosszízű pletykák, és nem vette különösebben a szívére azt sem, hogy a professzor egyháza jelentőségének növelése érdekében a pécsi egyetemen evangélikus teológiai fakultás létrehozásáért lobbizott.²²¹ Döntésénél sokkal inkább fontos volt számára az a tény, hogy Thienemann – tudományos teljesítménye mellett, az 1926-ban, fiatalon elhunyt Gragger Róbert barátjaként – jó szakmai kapcsolatot ápolt Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszterrel, kinek kultúrpolitikai nézetei nagy hatást gyakoroltak Klebelsbergre is.²²²

Gerevich Tibor művészettörténész viszont Thienemann-nal ellentétben komolyan számított a megtiszteltetésre, ám várakozásában csalódnia kellett. A döntés megváltoztatásával kapcsolatos lobbizásai sem jártak sikerrel, sőt, Klebelsberg a gyors egymásutánban elhalálozott két Corvin-koszorús, Szabolcska Mihály és Kandó Kálmán utódainak kiválasztásakor is mellőzte őt.²²³

A Gerevichsel foglalkozó tanulmányok nem győzik hangsúlyozni azt az egyedülálló szerepet, melyet a két világháború közötti magyar képzőművészeti életben és kultúrdiplomáciában betöltött, ám Gerevich pályafutása koránt sem volt minden időben diadalmenet, és terveit sem tudta minden esetben oly maradéktalanul érvényesíteni, ahogy szeretne volna. Az a „keserű periódus”, melyre Gerevich a Hómannak írt

²²⁰ „Szóval Klebelsbergnek elég bosszúságot okoztam, és úgy voltam a többiek szemében elkönnyelve, hogy feketelistán vagyok. Aztán beütött a bomba. Klebelsberg megszervezte a Corvin Rendet, a Corvin Koszorút. Ez volt a legnagyobb kitüntetés szellemi embernek. Tudósok, művészek, a színész Bajor Gizi, műegyetemi technikusok kapták. Horthy kormányzó vacsorára hívta a kitüntetetteket. A pécsi egyetemnek csak egy Corvin futotta, és azt én kaptam. Erre megállt az ész. Mint mulatságos tényt említem, senki sem gratulált, sőt pesti társaimnál, Zolnai, Eckhardt, néma csend. Mintha semmi sem történt volna.” Uo. 45.

²²¹ „Nekem a pesti egyetemen irigyeim, ellenségeim is voltak, a sok barát mellett. Magánéletemet piszkálták. [...] Majd az jött hozzá, hogy elhanyagolom egyetemi kötelességeimet. Ez, tudom, az Eckhardt-féle Francia Intézetből jött, irigységből, mert tudták, hogy jól jövedelmező Danubia Könyvkiadó van, és ez nagyon elfoglal. Erre Kornisnak elküldtem három vastag kötetnyi Német Intézet Tanulmányait. Nem volt akkor egyetemi intézet, ami ilyen munkateljesítményt felmutathatott volna.” Uo. 43.

²²² Ujváry Gábor: Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése). In: Hungarológia 2000, 2–3. 107.

²²³ OSZK Kt. Fond 15/579. „Nem tagadom rosszul eset és mindenkinek feltűnt, hogy kimaradtam a Corvin koszorúsok közül. Te kedves Bálint jó voltál és kezredbe vitted az ügyet. Elmondtam már szóval Neked, hogy kilátásba helyezte most a miniszter is, (aki) abban az ominózus időben jóakarón bánt velem. Úgy tudom most 20-a tájt lesz aktuális. Ne feledkezz meg rólam. Tud a dolgról Berzeviczy, Gerő, Kertész Róbert, mégis Te teheted a legtöbbet. Nagy elégtétel volna a számomra, s magamban lezárnam az egész keserű periódust. Kedves Bálint remélem nem érted félre.” Gerevich Tibor Hóman Bálinthoz, Róma, 1931. február 12.

levélben utal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tudománypolitikáért és kulturális külkapcsolatokért felelős osztályvezetőjének, Magyar Zoltánnak a Római Magyar Akadémia átvételével kapcsolatos, 1929 nyarán elkezdett és az év december 18-án lezárt hivatalos vizsgálata volt, melynek következtében az addig pályáján diadalmasan előrerobogó Gerevich jó időre lassítani kényszerült.²²⁴ A vizsgálat ugyanis megállapította, hogy az a kortársak és tanítványok részéről megértő szeretettel jellemzett nagyvonalú lazaság, amely Gerevich egész személyiségét jellemezte, nem kevés kavargást okozott az általa vezetett Római Magyar Akadémia gazdasági irányítása körül. Hiányzó számlák, kellően nem adminisztrált előlegek, határidőcsúszások, magas rezszi és egyéb, a pénzügyi adminisztrációban „hallatlan” visszasságok borzolták fel a mintaszerű tudományszervezés nagymestereként ismert Magyar idegeit, aki jelentésében a szabálytalanságokkal kapcsolatban minden felelősséget Gerevichre hárított, és Klebelsbergnek a művészettörténész irányító szerepének jelentős korlátozását javasolta.²²⁵ A jelentést ugyan bizalmasan kezelték, és az Akadémia vezetésével kapcsolatos átszervezéseket Gerevich budapesti egyetemi elfoglaltságaival indokolták, ám a Falconieri-palotában élő ösztöndíjasok nem tudták nem észrevenni a változást. Aba-Novák Vilmos, aki 1929. augusztusi levelében még lelkesen vázolta fel barátjának, Szőnyi Istvánnak a római iskolával kapcsolatos grandiózus terveit, egy hónappal később, ugyancsak Szőnyinek, letörtén írta meg a valóságot: „[...] Itt volt módomban kivenni Váradyból sok olyat, amit nem tudtam. Leveled egyik kitétele, mely szerint Gerevich avval bízott, hogy van pénz bőven (30 000 pengő) ezt Várady közlései után másként látom. Röviden. G., mint tudod, nem bürokrata. A kultuszminisztérium (magyar) ezt felismerte és miniszteri intézkedés folytán G-nek egyáltalán semmi beleszólása az Académia pénzügyeibe nincs. Ezt Váradyra ruházták, aki szigorúan megszabott keretek között kénytelen zsonglörködni. [...] Ezt

²²⁴ A minisztériumi vizsgálat részletesen elemzését lásd: Ujváry Gábor: Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban. Gerevich Tibor és a Római Magyar Akadémia. „Nem süllyed az emberiség!” Album amicorum Szőrenyi László LX. születésnapjára. Főszerkesztő Jankovics József. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007. www.it.mta.hu/szorenyi60.html/ujvary.pdf 1506–1509

²²⁵ „[...] Mindezeknél fogva megállapíthatónak látszik, hogy a bekövetkezett állapotokért Gerevich Tibor felelőssége kétségtelen, hogy az intézet szervezetének és Gerevich jogkörének megreformálása haladéktalanul szükséges.[...] Gerevich Tibor kurátor, különböző állásoknak nehezen összeegyeztethető halmozásából kifolyólag az intézet tényleges irányítását ellátni nem tudja. Ő a budapesti egyetem nyilvános rendes tanára, az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, a római Collegium Hungaricum kurátora és azon kívül, hol egyik, hol másik minőségében számos hosszabb külföldi megbízást lát el, ez idő szerint például, mint az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója képeket vitt ki Londonba. Egyetemi előadásait is tehát kénytelen elmulasztani, nemcsak abban az időben, amit Rómában tölt, hanem mint látjuk, esztergomi állása miatt.” Ujváry, 2007, 1507.

azért közlöm, hogy G. pénzdélibábjairól tudjad, hogy azok délibábok. G. semmit sem tud tenni az Académia büdzséjén belül. [...] G. felfelé nemcsak hogy nem hajlandó kiverekedni ezt-azt, vagy megsürgetni, hanem a legnagyobb mértékben lojális, felülről mindent elismer. Lefelé a legjobb ember, de kalkulálni bajos őt. Ez illetve esetünk veszedelmesen hasonlít a köv. anekdotára: zsidó-húsvét macesz, gazdag szegény zálogház.”²²⁶

A karrierjét az első percektől rendkívül tudatosan építő Gerevichet Csernoch János esztergomi érsek 1916-ban bízta meg az Esztergomi Képtár újrarendezésével. Gerevich 1919 elején már, mint az intézmény igazgatója a Nagyvárad felé közeledő román csapatok elől Magyarországra menekítette az Ipolyi-gyűjteményt, és a következő években elvégezte a múzeum anyagának tudományos feldolgozását is. Ám szakmai szempontból Gerevich esztergomi működésének legfontosabb eredménye MS mester és Kolozsvári Tamás „felfedezésével” a magyar középkori festészet történeti tényének felmutatása volt.²²⁷ „Az újjárendezett primási képtárnak az országban eddig páratlanul álló régi magyar anyaga nemzetünk kulturális hivatottságát fogja a világ előtt a legszemléltetőbb módon tanúsítani és egyszersmind növelni fogja a magunk önbizalmát a jövő munkájára.”²²⁸ E gondolatát Gerevich a forradalmak utáni konszolidáció kezdetén, 1920 tavaszán papírra vetett, az egyházművészet jövőjéről való elmélkedésében azzal fejelte meg, hogy a Szent István óta keresztény, és az impresszionista, l’art pour l’art művészetet támogató liberális szellem megjelenéséig „legalább felerészben” egyházi magyar művészetet elsősorban a fejlődésének nem kedvező idegen kulturális hatások sorvasztották el.²²⁹ Cikkében Gerevich az idegen hatásokat is nevének nevezte, melyeknek, véleménye szerint, legkártékonyabb képviselői a „hatóságilag is támogatott uralkodó művészetet” propagáló kritikusok.²³⁰ Gerevich természetesen a nagybányaiakra és vezérkritikusokra, Lyka

²²⁶ A leveleket közli: Molnos Péter: Újrafestve – Gerevich Tibor és Aba-Novák Vilmos. In: A Római Iskola. Szerk: Markója Csilla és Bardoly István, Enigma 59, 2009, 18–19.

²²⁷ A képeket Divald Kornél már Gerevich előtt ismertette, ám Gerevich volt, aki MS mester alakja köré felvázolta az önálló magyar művészet nemzetkaraktológiai jegyeit. Mikó Árpád: Misztériumjáték. A táblák sorsa. Források és feltevések. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1997, 1.

²²⁸ Gerevich Tibor: A régi magyar festészet a primási képtárban. Az Újság, 3. 1916. július 14. 5–6.

²²⁹ Gerevich Tibor: Egyházművészetünk jövője. Magyar Iparművészet, 1920, 23. évf., 1–3. szám. 27.

²³⁰ „Budapest bevette és tömjénezte Zuttot, Gombaszögöt, a Rippl Rónai irkarajzait és a Nyolccakat csak úgy, mint Szép Ernőt és Szomorit és fölényesen megmosolyogta Benczúrt és Szabolcskát. Munkácsy már teátrális és bitumos volt. Hódolt Gauguin tahiti paralízisének és hidegen ment el Cuvis de Cavannes mellett. Nem vette tudomásul Maurice Denist, mert egyházi festő is volt s rajongott Byros márkiért, mert több volt benne a pornográfia, mint a művészet. Felületességével, tradíció nélkülségével, cinizmusával sok jobb sorsra érdemes tehetséget rontott meg és inificiálta a vidéket is. Magyarországon a tradíciókat nem a forradalom döntötte le, apránként már előbb megtörtént, október csak proklamálta a tényt. [...] Kritikusaink a közönséget az impresszionizmus esz-

Károlyra gondolt, akit a cikk írásával egy időben neveztek ki a Képzőművészeti Főiskola kormánybiztosává.²³¹

Dercsényi Dezső visszaemlékezése szerint a forradalmak után beállt egzisztenciális vákuumban helyét kereső Gerevich „az első világháború után ingadozott, hogy Párizs vagy Róma kortárs művészetét tekintse mintaképnek”,²³² ám tudományos eredményei, kiépített kapcsolatrendszere és a nem utolsó sorban a számára akkor elérhetetlen tanszékvezetői pozíció kívánása a már megkezdett úton tartották. Az 1908 óta a Nemzeti Múzeum alkalmazásában lévő Gerevich ugyanis 1911-ben Hekler Antal klasszika archeológussal egy időben került Pasteiner Gyula művészettörténeti tanszékére, mint az olasz művészettörténet magántanára. Pasteiner 1916-os nyugdíjazását követően Hekler, és Gerevich is pályáztak a pozícióra. Az egyetem első helyen Heklert Antalt jelölte, s bár Gerevich saját érdekében Esztergomban minden követ megmozgatott, 1918 októberében Zichy János vallás és közoktatási miniszter előterjesztésére IV. Károly Heklert nevezte ki a tanszék élére.²³³ 1919 áprilisában a Tanácskormány Meller Simont a múzeum grafikai osztályának vezetőjét delegálta a helyére, ám a kommün bukása után Hekler visszakapta tanszékét, és az igazgatótársok körüli kavargásban ismét akcióba lendült Gerevich egyelőre kénytelen volt továbbra is beérni Hekler beosztottjaként a magántanársággal.²³⁴

Mivel Hekler egyidős volt Gerevichcsel, az áhított tanszékvezetői pozíció megüresedésére jó darabig nem lehetett számítani, ezért egyetlen megoldásnak csak egy

tétikájára nevelték. Dacára nagy elterjedésének, nemzetivé nem fejlődött. Nem is lehetett a nemzeti lélek kifejezője, nem válhatott a nemzeti lélek tolmácsává, mert a belső kifejezést, tartalmat programszerűen mellőzte, sőt perhorreszkálta mert következkép internacionális volt. Uralma művészetünkben épp azért volt tartós, tartósabb, mint bármely más országban, mert kedvére volt az az atmoszféra, mely szellemi életünknek utolsó két évtizedét épp az elnemzetietlenedés, a sajátos nemzeti vonások elkerülése, sőt megtagadása és kigúnyolása által jellemzi.” Gerevich, 1920, 30, 28.

²³¹ Válságban a magyar képzőművészet. (Művészek memoranduma a Lyka-ügyben. – Zala György, Katona Nándor, Gerevich Tibor és Királyfalvi-Kraft Károly nyilatkozata.) Virradat, 1920. X. 29. 1–2.

²³² Dercsényi mondását idézi: Szakács Béla Zsolt: Gerevich Tibor. In: „Emberek és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. I. Enigma 47, 2006, 176.

²³³ Gerevich Tibor levele Mihalik Józsefnek, Esztergom, 1918. június 23. „De hát jövőm elhatározó fordulata előtt állok” – Gerevich Tibor Mihalik Józsefnek írt levelei és Mihalik akadémiai tagajánlása Gerevich szakmai életrajzával. Gerevich Tibor, Enigma 60, 2009, 96.

²³⁴ Hekler Antal és Gerevich Tibor pályaképei: Nagy Árpád Miklós: Hekler Antal (1882–1940). Pontellenpont. Hekler Antal a klasszika archeológus. In: „Emberek és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai I. Enigma 47, 2006, 173–174. és Szakács, 2006, 201–202. Gerevich az igazgatótársokkor a Pasteiner-tanítvány Kenczler Hugó ellen lefolytatott eljárás során – bár személyes tapasztalatokkal nem rendelkezett, hiszen a kommün idején Bécsben tartózkodott – kollégája viselkedésével kapcsolatban terhelő tanúvallomást tett. Molnos, 2009, 6.

második művészettörténeti tanszék felállítása mutatkozott.²³⁵ Mivel az 1920-as évek pénztelensége közepette egy ilyen kezdeményezés a kultuskormányzat részéről elképzelhetetlen volt, Gerevich, egzisztenciális érdekeit is szem előtt tartva Esztergomot választotta, és egyéb más feladatkörei mellett 1920. augusztus 1-től, mint a kultuszminisztérium egyházművészeti referense is „teljes mellszélességgel” az egyházművészet felé fordult.²³⁶

Természetesen Klebelsberg kultúrdiplomáciai tervei sem nélkülözhatték a kitűnő olasz kapcsolatokkal rendelkező Gerevichet, aki 1921-től a Berzeviczy által alapított olasz–magyar kulturális kapcsolatok felélesztésén fáradozó Corvin Mátyás Társaság sorába is bedolgozta magát, és akit még 1922. május 5-én Vass kultuszminiszter regnálása idején bíztak meg a Római Magyar Történeti Intézet, valamint a modenai Corvin-kódex visszaszerzésével kapcsolatos tárgyalások elindításával.²³⁷ A feladatát rendkívül sikeresen teljesítő Gerevichet 1923-ban Klebelsberg kinevezte a Római Magyar Történeti Intézet igazgatójává, ám gyümölcsöző kapcsolatuk épp az Intézet megnyitásakor szenvedte el az első törést.

1924. január 29-én Kiss Menyhért képviselő interpellációjában, sok egyéb más mellett, azzal vádolta meg Klebelsberget, hogy az egyetem művészettörténet tanszékére Gerevich Tibor helyett „sógorát” Hekler Antalt nevezte ki. „Akik esztétikával foglalkoznak, tudják, hogy Gerevich Tibor, aki a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője, a primási képtárnak főfelügyelője volt, aki beutazta az egész világot s a tudo-

²³⁵ OSZK Kt. Fond 15/667. Hekler Antal levele Hóman Bálintnak, 1923. március 13. Klebelsberg 1923 tavaszán Hekler Antalt szerette volna kinevezni a Nemzeti Múzeum élére, de Hekler, hivatkozva arra, hogy „testestül-lelkestül professzornak érzi magát” elhárította a felkérést, és továbbra is tanszékvezető maradt.

²³⁶ A kinevezésről tudósít: Magyar Iparművészet, 1920, 23. évf. 1–3. szám, Krónika, 50.

²³⁷ MNL, OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1922. május 5. 73. napirendi pont. A Római Magyar Intézet alapjait Fraknói Vilmos vetette meg, római Viale del Policlinico 139. sz. alatti vilájlájának a magyar államra hagyásával. Az örökhatárokkal egyetértésben az Akadémián Római Történeti Intézeti Bizottság alakult melynek kezdetektől Berzeviczy volt az elnöke. A bizottság a VKM tanácsadó szerveként működött, és döntő befolyással rendelkezett az intézetet érintő ügyekben. Magyary Zoltán: A külföldi magyar tudományos intézetek és egyéb külföldi kapcsolataink. In: Magyary, 1924, 456–457. 1927-ban az Ösztöndíjtanácsról valamint a külföldi magyar intézetekről rendelkező törvény a Római Magyar Intézetet a Gyűjteményegyetem szervezetéhez kapcsolta. Gerevichnek – Chernoch János mellett – másik fontos mentora Berzeviczy Albert volt, akinek a löcsei gimnáziumban Gerevich édesapja, Gerevich Gusztáv tanította a latint. Berzeviczy Albert: Régi emlékek. 1853–1870. Budapest, Révai Testvérek, 1907, Szepes és Sáros földjén című fejezet. Gerevich a Corvin Mátyás Magyar–Olasz Társaságot csak dobbantónak használta a karrierjében való előrelépéséhez. Berzeviczyt 1936-ban bekövetkezett halála után Gerevich követte az elnöki székben, de a Társaság ügymenete teljesen formálissá vált, s Gerevich a következő években néhány olasz vonatkozású protokolláris alkalmat kivéve, melyeken, mint a Társaság elnöke lépett fel, nem törődött annak működtetésével.

mányosságának szentelte az életét, évtizedeken keresztül pályázott erre az állásra. Amikor ez az állás megüresedett, mindenki azt mondta, hogy itt egy percig sem lehet gondolkozni, Gerevich Tibort fogják kinevezni. És mi történt? Kinevezte esztétika tanárnak Hekler Antal sógorát, aki ókori szobrászattal foglalkozott, előbb pedig jogtudománnyal.²³⁸ Gerevich ugyan pontosan tudta, hogy Hekler mikor került Pasteiner helyére, ám kollégája szakmai diszkreditálását célzó híreszteléseit az Esztergom nyomására létrehozott Keresztényrégészeti Tanszék tanszékvezetői pozíciójának elnyerése után sem szüntette be. A Klebelsberg által a Nemzetgyűlésben hivatalosan is cáfolt vád oly makacsul tartotta magát, hogy még a szakmailag és emberileg egyaránt rendkívül korrekt Hekler tanítvány, Zádor Anna is készpénznek vett azt.²³⁹

Gerevich tanszéke 1924 őszén, néhány hónappal a Római Magyar Történeti Intézet megnyitása után jött létre, ennek következtében a Róma és Budapest között ingázó művészettörténész egészen 1926-ig alig tartott órát, viszont arra volt figyelme, hogy a „makacs és hűség” Zádor Anna kivételével átcsábítsa magához a Hekler-tanítványokat.²⁴⁰ Klebelsberg, bár Heklerrel valóban szoros baráti és szellemi viszonyban volt, Gerevich vitathatatlan kultúrdiplomáciai érdemeire, valamint Esztergomhoz

²³⁸ A Nemzetgyűlés 1924 évi. 230. ülése január 24-én, kedden. Nemzetgyűlési Napló, 1922–1924. XX. kötet 2.

²³⁹ „Hekler Antal [...] jól képzett klasszika-archeológus volt. Furtwänglernél végzett Münchenben [...] kiválóan tudott németül, latinul, görögül, természetesen olaszul is. [...] Dolgozott a Furtwängler vezetése alatt álló kis-ázsiai ásatásokon, nem tudom mit hozott onnan haza, azt sem, hogy lejárt-e a megbízatása, vagy egyébként is hazajött volna, tény az, hogy a Tanácsköztársaság után jött haza, amikor kisöpörték az egyetemről a régieket. Azt nem tudom, hogy Pasteinert mikor, de lehet, hogy Pasteiner akkor már nem volt, de Meller Simont azonnal természetesen, de úgy látszik, csekély bűne lehetett, mert semmiféle eljárás nem indult ellene. [...] Hirtelen kellett egy ember a tanszékre: ezt az embert tették oda, Hekler Antalt, akinek a szó szoros értelmében meg kellett tanulnia a művészettörténetet, sose csinálta, csak annyira, amennyire egy régésznek kellett.” „Ez a bécsi kör nekem nagyon sokat adott”. Enigma 55, Zádor 2, Szerk. Markója Csilla és Bardoly István, 2008, 50.

²⁴⁰ „Na, hát, akkor mentek, múltak az évek, és 24-ben nyáron, az év elején, megalakította Esztergom a keresztényrégészeti tanszékét és arra kinevezték Gerevich Tibort professzornak. Most ezek ketten nagyon nem szenvedték egymást, egészen más beállítottságúak voltak. Gerevich teljesen latin kultúrán nevelkedett, és utálta a németeket, Hekler nem utálta az olaszokat, de semmi köze nem volt hozzájuk. De nem ez volt a legfőbb baj. A legfőbb baj az volt, hogy Hekler külföldön végzett, Gerevich pedig Eötvös Collegista volt. Ennek akkor olyan óriási értéke és presztízse volt, hogy ez a társaság – Gerevich, Kodály, Szekfű, Horváth János, Gombocz Zoltán tartozott ide – hát ezek tartották a bölcsészkart, Hekler Antal úgy kiesett, mintha ott sem lett volna. Tehát neki semmiféle súlya, befolyása nem lehetett ezeknek a nagy fejeknek az óriási összetartása és öntudata mellett, és ebbe belelépett a Gerevich Tibor Olaszországból. Azonnal kialakult a két szomszédvárnak az az elmondhatatlanul kellemetlen összeférhetlensége, ami végig fennállt. [...] én voltam az egyetlen Hekler tanítvány, aki nem ment át Gerevichhez. Péter András ott doktorált, Genthon is ott doktorált, nem tudom ki még. Makacs és hűség voltam.” Uo. 51–52.

fűződő kiváló kapcsolataira való tekintettel egészen a Magyary-vizsgálatig nem avatkozott kettőjük konfliktusába, ám miután csalódott Gerevich intézményvezetői képességeiben, a két művészettörténész közötti versenyben a Corvin-koszorú csak Hekler Antalnak juthatott.

ELŐJÁTÉK SZEGEDEN

Klebensberg Kunóné visszaemlékezése szerint a kultuszminiszter nem szívesen gondolt vissza anyai nagyapja fehérvári házára, ahová édesapja korai halála után édesanyjával költözni kényszerültek. A kis Kunót, akit nagynénjei csak csunyinak „becéztek”, rendkívül szigorúan nevelték, nem engedték kedve szerint játszani, örökösen rászóltak, és a ház legkisebb és legsötétebb szobájában helyezték el, ahol az egyébként is rövidlátó kisfiú, tanulás közben sokat vakoskodott.²⁴¹ Érettségi után, minden tiltakozása ellenére – a családi hagyományokra hivatkozva – beadták wiener-neudstadt-i katonaiskolába, ahonnan Klebensberg néhány héttel később, családjá rosszalásától kísérvé átiratkozott a budapesti jogi karra, és egyetemet minimális havi pénztámogatással, sok nehézség és küzdelem közepette végezte el.²⁴² Klebensberg maga így vallott gyermekkoráról: „Másfél esztendő voltam, amikor atyám, aki huszárkapitány volt, meghalt. Mint egyetlen gyerek, apátlan árva, anyai nagyapámhoz, Farkas Imréhez kerültem Székesfehérvárra. Nagyon szomorú gyermekkorom volt, anyám bánatos özvegyi életet élt. Én sem ismertem a vígságot. [...] Huszonegy éves koromban anyám is meghalt. Egészen egyedül maradtam, minden szomorúság rám nehezedett. [...] Ha visszagondolok a fiatalságomra, bizony örömről, boldogságról nem beszélhetek. Egy szót sem. Szomorú egyedüllét, árva ifjúság.”²⁴³ E visszaemlékezések tükrében érthető, hogy a sivár, szeretetlen gyerekkor, és a kietlen diákévek után a magasra ívelő karrierjére és kultuszminiszteri ténykedésének eredményeire joggal büszke Klebensberg a kortársak véleménye szerint is rendkívül élvezte a sikert és az ünneplést.²⁴⁴ Személyiségének e gyengeségét legszűkebb környezetében, a kultuszminisztérium tisztviselő kara is jól ismerte, ezért a VKM-ben szokássá vált, hogy hivatalba lépésének napján, július 16-án, minden évben házi ünnepség keretében elhangzó

²⁴¹ Klebensberg Kunóné, 1990, 8. „Ennek a kemény nevelésnek egy kis epizódjára sokszor fájdalmasan kellett visszaemlékeznie. Egyik nagynénje a kis Kunónak Bécsből gyönyörű kis lakkcsizmát hozott, hogy a hóban abban sétálhasson. A csizma szűk volt, s a gyermek sírva panaszkodott miatta. De miután megmagyarázták neki, hogy sem Sándor bácsi, a nagybátyja, sőt Kanyó őrmester sem sír soha a csizmája miatt, összeszorította fogacskáit, többet nem panaszkodott, és elment a csizmában. Mire hazaért, kis lába fagyos volt. Ez élete végéig kínozta, ha megjött a hideg.” Uo. 7.

²⁴² Uo. 9–10.

²⁴³ Ki volt, mi volt. 99 önéletrajz. A Pesti Futár kiadása, 1929, 63–64.

²⁴⁴ „Klebensberg nevetségesen hiú ember volt. Midőn a pápához ment sokáig nézegette magát fekete díszmagyarjában, a Palatinuson olasz filmfelvételeket készített magáról, azt híve nyilván, hogy Róma még sohasem látott oly nagy államférfit, mint aminek ő képzelte magát.” Barcza, 1994, 278.

magasztaló beszédekkel laudálják őt.²⁴⁵ Horthy kormányzóvá választásának tízedik, és a csanádi egyházmegye megalapításának kilencszázadik évfordulójára időzített szegedi ünnepek – az ötezredik iskolaépület, a fogadalmi templom, a templomtér, az egyetem új épületei, valamint a Nemzeti Emlécsarnok felavatása – pedig bőséges alkalmat szolgáltatottak Klebelsbergnek önmaga ünnepeltetésére is.

Az 1930. október 22-e és 26-a között lezajlott események során a kultuszminisztert nemcsak a város díszpolgárává választották, de portréjának megfestéséről is rendelkeztek, valamint két emléktáblát is készítetttek a tiszteletére, igaz ugyan, hogy azokat a szegedi ünnepeket követően, néhány hónappal később, 1931. május 14-én adták át.²⁴⁶ A Gizella térről a Dóm térre vezető kapu alatt az egyetem helyezett el egy márványtáblát Klebelsberg címerével és a „*Cuno ex comitibus Klebelsberg Te saxa loquuntur, A. 1930. D.*” felirattal, az orvosvegytani intézet falára pedig egy nagyméretű dombormű került, melyen az építkezéseket koordináló Klebelsberg társaságában Glattfelder püspök és a város vezetői voltak láthatóak.²⁴⁷ Ez a tény annál is inkább különös, mivel az ünnepek keretében a jubiláló Kormányzó „csak” egy emléktáblát kapott, melyet a város Zala György szobrászművéstől rendelt meg, és amely Horthy 1919. júniusi Szegedre érkezését és a Nemzeti Hadsereg megalakulását ábrázolta.²⁴⁸

Az ünnepeksorozat csúcspontja a Nemzeti Emlécsarnok felavatása volt melynek létrehozása Klebelsberg legszemélyesebb ötletének tekinthető. Klebelsberg tervezte meg az Emlécsarnok felavatását megelőző díszfelvonulást is, melyen személyesen vezette az alkotók menetét. Az MTI tudósítása szerint a kultuszminiszter – aki a Kormányzó emelvénye elé állva a jelen lévő Corvin-kitüntetettek koszorújában kért engedélyt a Nemzeti Emlécsarnok felavatására –, valamint a Corvin kitüntetettek közül Dohnányi Ernő és Foerk Ernő a kormányzó előtt celebrált felvonuláson a „Corvin-koszorúsok festői ruháját” viselte.²⁴⁹

A Délmagyarország másnapi, október 26-án megjelent lapszáma fényképet is közöl a Kormányzó előtt a Corvin ruhában álló kultuszminiszterről, valamint a mögötte felsorakozó két kitüntetettéről.²⁵⁰ A fotó alapján kevés fogalmat alkothatunk a Corvin öltözékekről, az mindenesetre látható, hogy Klebelsberg ruhája lábszárkő-

²⁴⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1930. július 16. 24–26. kiadás. Gévy-Wolf államtitkár Klebelsbergert beszédében vezérnek, nagy miniszternek, nagy szellemnek, és apostoli tevékenységűnek nevezte.

²⁴⁶ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. október 23. 17. kiadás.

²⁴⁷ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. május 14. 8. kiadás.

²⁴⁸ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1924. december 9. 8. kiadás. Híradás az emléktábla megrendeléséről.

²⁴⁹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek 1930. október 25. 45. kiadás.

²⁵⁰ Délmagyarország, 1931. október 26.

zépig érő öves viselet, melyhez csizma tartozott, ám egy, azóta elveszett, Szeged város által megrendelt – Karlovszky Bertalan által készített –, Klebelsberg Kunót ábrázoló festményen részleteiben is megismerhetők a nevezetes ruhadarab. Miután az eredeti festmény nem, csak a Klebelsberg emlékkiállítás 1933-ban kiadott tárgymutatójában szereplő fekete-fehér fotó áll a rendelkezésünkre, az öltözék színéről nincs információnk.²⁵¹ A kép alapján úgy tűnik, hogy egy bő ujjú, selyembélésű palástról van szó, melyet egy zsinórövvvel összefogott, álló galléros, harang alakú alsó öltözékre vehettek fel. Klebelsberg a festményen egy kardot tart a kezében, amely minden bizonnyal a díszmagyarjához tartozott, és a nyakában lógó Corvin-láncon kívül bal mellén viseli a magyar vonatkozású kitüntetéseit – Ferenc József-rend nagykeresztje, Lipót-rend középkeresztje, Vaskorona-rend III. fokozata, Első Osztályú Magyar Érdemkereszt – jelképező csillagokat. Vállszalagja a Magyar Érdemkereszthez tartozott, ezért az, bizonyosan nem volt része a Corvin ruhának. Dohnányin és Foerken a kultuszminiszterétől eltérő öltözék látható, mely némileg a középkori apródok viseletére emlékeztet és nem csizmát, hanem bokáig érő bocskorszerű lábbelit viselnek.

Bár a Magyar Corvin-lánc, -koszorú és -díszjelvény kitüntetés alapszabályában – a Kormányzó közjogi szerepének kényes mivoltából adódóan – a rend szó nem szerepel, a Testület életre hívása, valamint működésének szabályrendje nyilvánvalóan jelzi Klebelsberg törekvését az érdemrendekhez hasonló elismerés létrehozására. Erre vall a kitüntetettek limitált száma, a kitüntetés halál után visszaszolgáltatásának kötelezettsége, valamint a fenti rendi öltözék terve, mely Klebelsberg romantikus elképzelése szerint nem csak testületi alkalmakkor, hanem például a máltai lovagrendhez hasonlóan országos eseményeken, ünnepségeken, felvonulásokon is viselhető lett volna. A Corvin ruha viselésének terve azonban a Bethlen kormány lemondása és Klebelsberg kényszerű távozása után lekerült a napirendről és senki sem említette többé.²⁵²

²⁵¹ A gróf Klebelsberg Kuno emlékkiállítás tárgymutatója. Múcsarnok. 1933. február–március. OMKT, Budapest, 1933, 1.

²⁵² MNL, OL K 37, 3. csomag, p dosszié. Teleki Pál határidőnaplójának 1939. február 24-i bejegyzése szerint a testületi alkalmakon elvárt viselet a frakk és a Corvin-lánc.

AZ ÜNNEPÉLYES ÁTADÁSTÓL A CSENDES BUKÁSIG

1931. február 23-án délelőtt 11 órakor a budai vár Corvin-termében kezdetét vette a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú kitüntetések átadásának ünnepélyes ceremóniája.²⁵³ Mátyás király szobra előtt, mely a terem Krisztina városra tekintő oldalának közepén állt, ábécé sorrendben sorakoztak fel a Corvin-lánc kitüntetettjei: Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc, Hubay Jenő, báró Korányi Sándor, Ravasz László, gróf Teleki Pál, báró Wlassics Gyula, és Zala György. Mögöttük sorakoztak a Corvin-koszorúsok ugyancsak ábécé sorrendben, Angyal Dávidtól Zemplén Gézáig.²⁵⁴

Az első beszédet Klebelsberg tartotta, nyakában a Corvin-lánc kitüntetéssel, melyet a Kormányzó az ünnepség előtt vári lakosztályában már átadott neki. A kultuszminiszter előadása szerint régen az államok a külügyek, a honvédelem, a közigazgatás, vagy a rendfenntartás mellett nem fordítottak elég figyelmet a szellem és a művelődés ügyeire. A mai, megváltozott világban azonban az iskolarendszer kiépítése, valamint az alapvető művelődési intézmények megteremtése és fenntartása mellett elengedhetetlenül szükséges a művelődés munkásainak méltó megbecsülése is. Erre a célra a magyar királyság jelenlegi „általános kitüntetései” kevésbé látszanak alkalmasnak, mivel az állami vagy társadalmi ranglétrán elért pozíciókhoz igazodnak, ám ezeket a pozíciókat a legtöbb esetben csak a politikai és gazdasági élet szereplői érhetik el, az irodalom, a művészet vagy a tudomány kiválóságainak viszont csak alacsonyabb fokozatú elismerések adhatók. E hiányosság felmérése után alapította a Kormányzó a „nagy magyar mecénás király, Hunyadi Mátyás” emlékére a „magyar szellemi érdem” jutalmazására szolgáló Corvin-láncokat és Corvin-koszorúkat.²⁵⁵

Klebelsberg e beszédben nem nevezte a Corvin-kitüntetést rendnek. A kitüntetés alapításáról rendelkező kormányzói leirat, valamint az arról szóló miniszteri rendelet szintén csak a kitüntetés kifejezést használta az elismeréssel kapcsolatban. Ám informális beszélgetésekben, és a későbbi díszvacsorákon elhangzott köszöntőiben a gróf többször említette a Corvin-kitüntetettekkel álló Testületet úgy, mint egy szellemi lovagrend tagjait. A Corvin Rend kifejezés tehát ebből a hivatalosan nem rögzített, informális megnevezésből szivárgott szét – elsősorban a sajtó útján – a köztudatba.

²⁵³ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, III. Fond 62. Korányi Sándor, 96. doboz, 6. t. Klebelsberg Kuno nyomtatott meghívója Korányi Sándornak a Corvin kitüntetés átadásának ceremóniájára, 1933. február 14.

²⁵⁴ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. február 23. 22. kiadás.

²⁵⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. február 23. 16. kiadás.

Klebelberg után a kormányzó fordult a kitüntetettekhez, és beszédében, mintegy a kultuszminiszterrel polemizálva kiemelte a Hunyadiak, Hunyadi János kormányzó és fia, Mátyás király katonai érdemeit, melyek nélkül nem lett volna lehetséges Mátyás számára a „művelődés örök értékeinek” megteremtése sem. A Kormányzó azt is fontosnak látta hangsúlyozni, hogy a Corvin-lánc és -koszorú csak a „külső befolyásoktól mentes, nemzeti szellemben alkotó valódi tehetségnek, az értékes irodalomnak, a nemes művészetnek és a mélységes tudásnak juthasson osztályrészül”.²⁵⁶

Horthy beszédét követően saját kezűleg adta át a láncokat és koszorúkat, majd a kitüntetettek nevében Wlassics Gyula válaszolt a Kultuszminiszter és a Kormányzó szavaira. E beszéd nem tartalmaz különösebb fordulatokat azon kívül, hogy Wlassics máris rendként említette a Corvin kitüntetést.²⁵⁷

Az ünnepség után a Testület azonnal megtartotta alakuló ülését, melyet az alapszabály értelmében Klebelberg Kuno nyitott meg, elsősorban megemlékezve a kitüntetés tényének közzététele és az átadás időpontja között elhunyt Corvin-koszorús Kandó Kálmánról és Szabolcska Mihályról. Ezek után Klebelberg felkérte Wlassicsot, mint korelnököt az elnöki szék elfoglalására, ideiglenes jegyzőként pedig Thienemann Tivadar működött. Az ülés egyetlen napirendi pontja az elnök és a jegyzők megválasztása volt. Elnökké közfelkiáltással Wlassicsot, jegyzőknek Csathó Kálmánt és Zilahy Lajost választották.

A Testület első, 1931. május 18-án a Magyar Tudományos Akadémián tartott rendes ülését, melyet az alapszabály értelmében az elnök Wlassics Gyulának kellett volna összehívnia, Klebelberg szervezte meg és levelezte le a Testület tagjaival, evvel is jelezve, hogy az irányítás valójában az ő kezében van.²⁵⁸ Az ülésen Klebelberg a Testület elé terjesztette Kandó Kálmán és Szabolcska Mihály helyett megválasztandó Dudits Andor festőművész és Kenéz Béla statisztikus kitüntetésével kapcsolatos javaslatát. Az alapszabály értelmében a kultuszminiszter előterjesztése után Wlassics felkérte a Testület valamelyik tagját (ez esetben nem tudjuk, hogy kit) készítenie indokolt véleményt arról, hogy a kultuszminiszter által jelölt személy méltó-e a Corvin-kitüntetés viselésére. A Testület minden bizonnyal támogatta Klebelberg javaslatát, mivel a Kormányzó 1931. július 13-án hivatalosan is bejelentette az adományozás tényét.²⁵⁹

A grémium az ülést követően a Hungáriában gyűlt össze testületi vacsorára, ahol Wlassics Gyula elnök lelkes szavakkal méltatta Klebelberg „eredményekben gazdag kultúrpolitikáját”. Klebelberg válaszában szerencsésnek mondta magát azért,

²⁵⁶ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. február 23. 17. kiadás.

²⁵⁷ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. február 23. 18. kiadás.

²⁵⁸ OSZK Kt. Fond 73/340. Klebelberg Kuno levele Hubay Jenőnek, 1931. május 12.

²⁵⁹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. július 16.

hogyan e méltatást a „millenniumi ezer népiskola megteremtőjétől” érkezett, majd válaszában részletesen kifejtette az alsóbb fokú népoktatás és a magas kultúra különbözőségéről vallott nézeteit. A gróf szerint a népnevelés a nemzetek szellemi életében a „mindennapi kenyeret” jelenti, de a nemzetek rangja az emberiség kultúrközösségében a „magasabb kultúra hordozóinak számától és súlyától függ”. A Corvin kitüntetettek testülete a „szellem lovagjainak új rendje”, melynek létrehozásával a Kormányzó az „ország szellemi vezérkarát” teremtette meg.²⁶⁰

E reményteljes kezdet után néhány héttel azonban váratlan dolog történt. Július 13-án éjjel a gazdasági válságból adódó német pénzügyi csőd következtében a kormány minisztertanácsot volt kénytelen összehívni, melyen Bethlen István távolléte miatt Klebelsberg, mint a kormány második embere elnökölt.²⁶¹ E tanácskozáson elhatározták, hogy július 14-én, 15-én és 16-án a pénzügyi intézetek és a hitelügyletekkel üzletszerűen foglalkozó cégek pénztárait zárva fogják tartani. A döntéssel kapcsolatos 4000/1931.M.E. rendeletet Klebelsberg, mint a miniszterelnöki teendőket ideiglenes ellátásával megbízott magyar királyi vallás és közoktatásügyi miniszter írta alá.²⁶² Bethlen István ugyan nyaralásából való hazaérkezését követően igyekezett úrrá lenni a krízisen, ám a Kormányzó, aki az elmúlt hónapokban egyre nyugtalanabbul és elégedetlenebbül figyelte a gazdasági válság következtében kialakult helyzetet, és akit a színpad mögött Bethlen politikai ellenlábas, Gömbös Gyula is tüzelt, elvesztette a bizalmát miniszterelnökében. Bethlen augusztus 19-én benyújtotta lemondását, melyet Horthy azonnal elfogadott.²⁶³

Klebelsberg, aki május 7-én az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának ülésén elmondott beszédében még a „gyűjteményegyetemi gondolatnak, mint tudománypolitikai kísérletnek” első, nyolc éves ciklusa áttekintését adta és a következő, második nyolcéves ciklus feladatait vázolta fel, bizonyosan nem számított e gyors végre, ám augusztus 24-én a Hold utcában már kultuszminisztériumi beosztottjai búcsúbeszédeit volt kénytelen hallgatni.²⁶⁴ A gróf ugyan igyekezett fegyelmezetten fogadni a váratlan csapást, a miniszteri működésével kapcsolatos tirádákra adott válasza azonban egyértelműen jelezte milyen fájdalmasan érintette a változás. Hallgatóinak arról beszélt, hogy minisztersége voltaképpen már az előző év októberi szegedi ünnepek eseményekkel befejezést nyert, melyek után maga kérte volna

²⁶⁰ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. május 19. 24. kiadás.

²⁶¹ Romsics, 1991, 231–232.

²⁶² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1931. július 13. 45–46. kiadások

²⁶³ Romsics, 1991, 234.

²⁶⁴ Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának 1931. évi május 7-én tartott II. cikluskezdő teljes ülése. Országos Magyar Gyűjteményegyetem Kiadványai, II. ciklus, 1. füzet, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931, 1–28.

Bethlentől a felmentését. Bethlen akkor maradásra bírta, ő viszont csak miniszteri ténykedése tízedik évfordulóját várta annak érdekében, hogy pozíciójától méltóképpen búcsúzhasson. Ám valójában Klebelsbergnek esze ágában sem volt lemondani, hosszú távú kulturális tervei ennek épp az ellenkezőjét bizonyítják.²⁶⁵

²⁶⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek Könyomatos hírek, 1931. augusztus 24. 22. kiadás.

AZ UTÓD

Klebensberg 1932. október 12-én paratífusz következtében váratlanul elhunyt a Korányi-klinikán.²⁶⁶ A kultuszminiszteri székben ekkor már tízedik napja a Nemzeti Múzeum volt főigazgatója, az 1930-ban Corvin-koszorúval kitüntetett történész, Hóman Bálint ült.

Hóman maga számtalanszor hangsúlyozta, hogy Klebensberg „kultúrfölény koncepciójának részese és híve”, ám a gróf elitista törekvéseivel szemben már kultuszminiszteri ténykedése elején megfogalmazta ellenvéleményét. E szerint Klebensberg, aki a kultusztárcát az új idők honvédelmi tárcájának, annak vezetőjét pedig a szellem fegyverével harcoló nemzeti hadsereg vezérének szerette nevezni, e szellemi hadsereg vezéréhez méltó módon vívta hadjáratát Magyarország felemelkedésének érdekében. Szellemi vezérkarát egy magasabb szelekció nyomán gondolta kiválogatni és ez az elképzelés alapvetően meghatározta művészeti és tudománypolitikáját. Az átlagtehetségekhez kevés érzéke volt és alvezérei kiválasztásánál reneszánsz államférfiak módjára szuverén módon élt a kiválasztás, és a munkairányítás eszközeivel. Nagyszabású tervei megvalósításának lázában sokszor átlépte a realitás határait, és a magas kultúra és a külföldi tudományos kapcsolatok túlértékelése miatt kevesebb figyelme maradt az oktatásügy valamint a népművelés fontos kérdéseire. Túlhangsúlyozta a középosztály támogatásának történelmi jelentőségét, és emiatt figyelmen kívül hagyta más egyéb társadalmi csoportoknak a kulturális felemeléssel kapcsolatos jogos igényeit. Ez az elitista különállás viszont épp annak az egységes nemzeti szellemnek kialakulását akadályozta meg, melyre Klebensberg oly szívósan törekedett.²⁶⁷

A Corvin-kitüntetés gondolata, mely szorosan kapcsolódott Klebensbergnek a magas kultúra nemzetet felemelő szerepét hangsúlyozó koncepciójához, távol állt Hóman kultúrpolitikai elképzelésétől, melynek lényeges eleme volt, hogy valamennyi művelődési ágazat egyenletes és arányos fejlesztése mellett az alulról jövő tehetségeknek az eddigiéknél jóval hatékonyabb támogatást próbáljon meg biztosítani. Ám, bármennyire is nem értett egyet vele, a Corvin-kitüntetés rendszerén épp úgy nem állt módjában változtatni, mint ahogy egyelőre a Collegium Hungaricumok kialakult kereteihez sem nyúlhatott.

²⁶⁶ MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1932. október 12. Klebensberg halálának körülményeiről beszámol Korányi Sándor: Megemlékezés. In: Gróf Klebensberg Kuno emlékezete. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

²⁶⁷ Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 18–26.

Bár a kitüntetés szabályzata 12 Corvin-lánc adományozásának lehetőségéről szól, 1930. október 11-én csak tízen kapták meg ezt a fokozatot. Klebelsberg halálával a láncosok száma kilencre csökkent, tehát Hóman pozícióba kerülése után egyszerre akár három személyt is felterjeszhetett volna a megítiszteltetésre, mégsem tette. A kultuszminiszter az első egy-két évben ugyanis legfontosabb feladatának a saját, illetve kormánya kultúrpolitikai elképzeléseinek megvalósításához szükséges feltételek megteremtését tekintette, s e cél elérése érdekében a Klebelsbergénél szélesebb társadalmi támogatottság kialakítására törekedett. E támogatás megszerzésére Hómannak nagy szüksége is volt, ugyanis a kinevezését követően megjelenő tudósítások egyetemek megszüntetéséről, a Gyűjteményegyetem átalakításáról és a hozzá tartozó intézmények újjászervezéséről szóltak, nem kis pánikot okozva ezzel az érintett intézmények kötelékébe tartozó egzisztenciáknak.²⁶⁸ A hírekkel kapcsolatos hivatalos cáfolat megjelenése, valamint a Gyűjteményegyetem 1932. december 7-én megtartott közgyűlése, melyen Hóman Bálint elnökké választásán túl semmilyen személyi vagy intézményi változás lehetősége nem merült fel, átmenetileg ugyan megnyugtatta a kedélyeket, ám az nyilvánvaló volt, hogy a kormány új kultúrpolitikai koncepciója, súlyosbítva a gazdasági válság okozta pénzügyi nehézségekkel, előbb-utóbb elkerülhetlenné tesz bizonyos szerkezeti átalakításokat.²⁶⁹ Nyilvánvaló volt az is, hogy ezek az elkerülhetetlen szerkezeti átalakítások egy új személyi politika kialakítását is lehetővé teszik, melyek személyi konzekvenciáit egyelőre megjósolni sem lehetett. Bonyolította a helyzetet, hogy Klebelsberg 1930-ban elsőként a saját nyakába akasztotta a Corvin-láncot, lehetlenné téve ezzel, hogy Hóman mást is kitüntessen e fokozattal azelőtt, míg kultuszminiszteri teljesítményével maga is rá nem szolgál az elismerésre. Az 1932 és 1935 közötti átmeneti években tehát csend volt a Corvin-kitüntetés körül. Hóman terveinek megvalósításán dolgozott, hol jobb, hol

²⁶⁸ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1932. október 10. „A gazdasági válság napjainkban súlyos lelki és bizalmi válsággal párosul, s ezért állami kultúrpolitikánk elsőrendű feladatának tartom a nemzeti lélek regenerációjának, egységes és szilárd magyar világnézet kialakításának előkészítését. A tárcám körébe tartozó oktató és nevelő-intézményeknek kötelességük a nemzet lelki egyensúlyának helyreállítás munkálkodni. E nagy nemzeti munka eredményességének előfeltétele valamennyi művelődési ágazat egyenletes és arányos fejlesztése.[...] A magas kultúra terén a nemzeti fejlődés ügyét szolgáló tudományos, művészi, irodalmi törekvések okszerű támogatásával jól bevált kulturális intézményeink hathatós gondozásával és értékes külföldi kapcsolataink ápolásával kívánom az európai követelményeknek és a nemzeti érdekeknek megfelelő színvonalat biztosítani. Elvi ellensége vagyok az összes intézmények életképességét veszélyeztető lineáris javadalomsökkentésnek, a látszattakarékosságnak. Ép ezért, nem fogok visszariadni életképtelen vagy hibás szervezetű intézmények átszervezésétől, az okszerű racionalizálás és a szakszerűség szempontjainak megfelelő összevonástól, sőt – szükség esetén – megszüntetésétől sem.” Hóman Bálint nyilatkozata kultúrpolitikai törekvéseiről. MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1932. október 24. hétfő, 30. kiadás. A téves hírek cáfolata.

²⁶⁹ MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1932. december 7.

kevésbé kielégítő eredménnyel, és a munkáját segítő, vagy éppen gáncsoló, változó intenzitású pozícióharcokba bonyolódott résztvevők számára – érdekeik érvényesítése miatt – ismételten fontos vonatkoztatási ponttá vált a Kormányzó személye és akarata is. A kitüntetés későbbi története e pozícióharcok hű lenyomatát mutatja.

HARC A MŰVÉSZBÉKÉÉRT

Hóman Bálint első, nagyobb vízhangot kiváltó ténykedése a Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás megszervezése volt. Talán meglepőnek tűnhet, hogy Hóman, aki a gazdasági válság kellős közepén vette át a kultusztárcát, legfontosabb feladatának a képzőművészek problémáinak megoldását és a „művészbéke” megteremtését tekintette, ám pozícióba kerülése idején a művészeti körökben ma már szinte elképzelhetetlen zűrzavar uralkodott.

Klebensberg 1931. augusztusi távozása után néhány hónapra Ernst Sándort, majd 1931. december 6-tól Karafiáth Jenőt nevezték ki a kultuszminiszteri székbe. Karafiáth a kommün után rövid ideig belügyminiszteri, majd miniszterelnökségi politikai államtitkár, országgyűlési képviselő, az országgyűlés háznagya, 1923-tól az Országos Testnevelési Tanács elnöke, amatőr költő, nem mellesleg pedig az Országos Magyar Képzőművészei Társaság választmányi tagja volt. Pozícióba kerülésekor az OMKT, amely több mint egy évtizede elkeseredett harcot folytatott a klebensbergi kultúrpolitika védelmét élvező, és elsősorban a Szinyei Merse Pál Társaságba tartozó képzőművészek ellen, elérkezettnek látta az időt a riválisaival való leszámolásra.

Bár Klebensberg intenciói szerint az OMKT és a Főváros között a Műcsarnok bérletéről szóló szerződést 1926-ban csak azzal a feltétellel lehetett megújítani, hogy a Műcsarnokban saját zsűrizési joggal szerepelhetnek más képzőművészeti társulatok is, a Szinyei Társaság évek során át mégsem tudott hozzájutni ahhoz, hogy önálló tárlatait akár egyszer is a Műcsarnokban rendezhesse meg.²⁷⁰ Az OMKT-nak a közös tárlatok előtti, főleg a zsűrizés munkáját érintő folyamatos kellemetlenkedése pedig végül azt eredményezte, hogy a művészeti társulatok nagy része, köztük a Szinyei Társaság, ismét elmaradtak a Műcsarnok kiállításairól. A művészek közül többen, például Csók István és Vaszary János ki is léptek az OMKT tagjainak sorából, másokat, elsősorban a Szinyei Társaság tagjait, köztük a Corvin-koszorús Szentgyörgyi István, Sidló Ferenc és Kisfaludy Strobl Zsigmond szobrászművészeket 1932 tavaszán tagdíjhátralékra hivatkozva maga az OMKT vezetősége zárta ki. Elek Artúr művészeti író, aki évek óta számos esetben adott hangot a műcsarnoki művészettel

²⁷⁰ Farkas Zoltán: Kiállítások. Nyugat, 1931. február 1. XXIV. évf., 3. szám

kapcsolatos fenntartásainak – megelégtelve a Karafiáth kultuszminiszter támogatásával az OMKT részéről rendezett ámokfutást – kétrészes cikkben írta meg véleményét a Múcsarnok vezetőségének eljárásáról. A Képzőművészeti Társulat sajtó útján elkövetett hitelrontás és rágalmozás vádjával beperelte Eleket, ám az 1932. április 20-i tárgyalási napon Elek mellett tanúként felvonuló reformisták, Lyka Károly, a Képzőművészeti Főiskola művészettörténet tanára, Réti István, a Főiskola rektora, valamint Csók István és Vaszary János, a Főiskola festőművész tanárai, szintén minden tekintet felretéve nyilatkoztak a Múcsarnokbeli állapotokról.²⁷¹

Csók szerint a kvalitásos művészek elüldözésével a Múcsarnokban olyan helyzet alakult ki, mintha az Operaházból elküldenék Németh Máriát, Székelyhidi Ferencet, Sándor Erzsit és helyettük esténként a másod- és harmadrangú kórustagokat léptetnék fel. Csók azt is világossá tette, hogy az évek óta tartó intrikák mögött elsősorban Zala György Corvin-láncos szobrászművész áll, aki minden megállapodást és kiegyenlítődést lehetetlenné tesz az esetlegesen békülni akaró művészek között.

Lyka Károly viszont arról beszélt, hogy személyes sértettségekből adódó intrikákon túl a legnagyobb baj az, hogy a Múcsarnok tárlatait látogató közönség, akik értékes, modern művészeti alkotásokkal az OMKT machinációi következtében nem találkozhatnak, a kiállításokon csak egyoldalú, hamis képet szerezhettek a magyar művészet fejlődéséről. Csók e helyzetet egy érzékletes hasonlattal jellemezte: a közönség, aki úgy megy a Múcsarnokba, mint a Gundelbe, székelygulyást kap vacsorára, és nem tud róla, hogy akár osztrigát is ehetne.

A konfliktus lényegét azonban Vaszary János fogalmazta meg a legvilágosabban: Amíg a modern művészeti irányok követői a húszas években lehetőségek és elismerés hiányában alkotásaikkal külföldön próbáltak szerencsét – az akkori helyzetet Vaszary „a művészek számára elviselhetetlen levegőnélküliségként” jellemezte – és sikert, dicsőséget szereztek a magyar művészet nevének, addig idehaza a múcsarnoki művészet hangadóit tudomást sem véve az európai művészeti élet eredményeiről, kiállításaikon egymásnak osztogatják az érmeiket, és féltékenységükben, irigységükben mindent elkövetnek tehetségesebb, sikeresebb művészkollégáik diszkreditálása érdekében.

Az OMKT részéről megjelent Karlovszky Bertalan, és Dudits Andor festőművészek, a Képzőművészeti Egyetem Klebelsberg által kinevezett konzervatív tanárai, valamint Hüttl Dezső építőművész a Műegyetem prorektora – mindhárman a Corvin-koszorú tulajdonosai – a tárgyaláson kereken tagadták, hogy a Társaságban bármilyen klikkrendszer, intrika érvényesülne, ellenkezőleg: kiállításaikra mindenkit tárt

²⁷¹ MNL, OL, Magyar Országos Tudósító, Törvényszéki kiadás, 1932. április 20., 2–6. Híradás a tárgyalásról. Elek Artúr levele Fülep Lajosnak, 1932. május 3. Fülep Lajos levelezése III. MTA Művelődéstörténeti Kutató Intézete, Budapest, 1995, 108.

karokkal várnak, aki alkotásaival a nemzeti művészet értékeit kívánja gyarapítani. Az OMKT alelnöke, Zala György azonban tanúvallomásában feleslegesnek találta a helyzet szépítgetését, és kertelés nélkül kijelentette, véleménye szerint a progresszív művészek destruktívak, akik sohasem lesznek képesek nagy alkotások létrehozására. A laikus műcsarnoki szaktekintélyek Nékám Lajos bőrgyógyász, a budapesti egyetem orvoskarának professzora, az OMKT másik alelnöke, valamint Cholnoky Jenő földrajztudós, tanszékvezető egyetemi tanár, az OMKT választmányának tagja pedig egyenesen azt állították, hogy a Szinyei Társaság, valamint az álltaluk támogatott és oktatótt művészfiatalok alkotásaikban Kun Béla és Szamuely Tibor szellemiségét képviselik és propagálják.²⁷²

Néhány héttel később ismét a bíróságon találkozott a két tábor, ám ekkor Réti István, Csók István, Glatz Oszkár, Rudnay Gyula, Benkhárd Ágoston és Vaszary János által kezdeményezett per egyik tárgyalására került sor, melyet a főiskola tanárai indítottak Karlovszky Bertalan és Bosznay István ellen „feltűnően durva becsületsértés” vádjával.²⁷³ A Képzőművészei Főiskola külföldi ösztöndíjakra pályázó növendékeinek kiállításán ugyanis Karlovszky és Bosznay az alkotásokat látva a megnyitóra várakozók csoportjában „gazember, aki így tanít” és „25-t kéne vágni rá” felkiáltásokkal adtak hangot nemtetszésüknek. Az Ösztöndíjtanácsnak a kiállításon jelenlévő két tagja, Domanovszky Sándor és Gerevich Tibor tanúvallomásukban igyekeztek ugyan menteni a helyzetet, de az óriási sajtónyilvánosságot kapott perek megmutatták, milyen végletesen elfajult a viszony a konzervatív művészek és a modern képzőművészeti irányzatok képviselői között.

Karafiáth miniszter 1932 szeptemberében kiadott rendelete, mely szerint a Képzőművészeti Főiskola felvételi vizsgáin a „férfi aktok megfelelő előkötő alkalmazásával állítassanak a női jelentkezők elé” végleg elmergesítette a helyzetet.²⁷⁴ Csók István *Az Estben* gúnyosan emlegette a „trikórendeletet”, ezek után Karafiáth korukra való hivatkozással őt és Vaszaryt eltávolította a Főiskola tanári karából.²⁷⁵

²⁷² „Kerestük e kiállításon Szamuely és Kun Béla szellemét is, mely Cholnoky Jenő földrajztanárnak az Elek-pörben elhangzott szakértői véleménye szerint a modern festőfiatalok lelkét áthatja – de helyette őszinte szabadságérzetet és sok frissességet találtunk.” Farkas Zoltán: Kiállítások. Nyugat, 1932. június 1. XXV. évf., 11.

²⁷³ Réti István, Csók István, Vaszary János Glatz Oszkár, Rudnay Gyula és Benkhárd Ágost feltűnően durva becsületsértésért feljelentette Karlovszky Bertalant és Bosznay Istvánt. *Az Est*, 1932. május 1. 96. szám 2. MNL, OL, Magyar Országos Tudósító, 3–4. Törvényszéki Kiadás, 1932. május 11. „A tárgyalás iránt óriási érdeklődés mutatkozik. a pör szereplőin kívül az ismert művészek egész tömege várakozott már [...] de nagy számban jöttek el a művésztanítványok is vázlatkönyveiket szorongatva.”

²⁷⁴ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1932. szeptember 23. péntek, 17. kiadás.

²⁷⁵ Csók István a trikórendeletéről. *Az Est*, 1932. szeptember 24. 214. szám 10.

Az elbocsátás után néhány nappal a Károlyi-kormány lemondásával egy időben Karafiáth kultuszminiszternek is távoznia kellett pozíciójából, regnálásának tragi-komikus fordulatokban bővelkedő története elsősorban azonban nem is az ő, hanem sokkal inkább Klebelsberg Kuno kétarcú képzőművészeti politikájának csődjét mutatta meg.

A Gömbös-kormány megalakulását követően 12 nappal a Kormányzó hivatalos leiratot intézett Hómanhoz, melyben felszólította arra, hogy a „[...] nemzeti művelődés szolgálatában álló komoly művészeti törekvések, és a különböző irányokat képviselő magyar tehetségek érvényesülését és eredményes együttműködését biztosítandó, megfelelő intézkedéseket tegyen.”²⁷⁶ A leirat szövege természetesen Hómantól származott, aki miniszteri bemutatkozása alkalmával tájékoztatta Horthyt a képzőművészek ügyének megoldásával kapcsolatos álláspontjáról. Szóbeli egyeztetésüket követően Hóman elküldte a leirat szövegtervezetét a Kormányzói kabinetiroda vezetőjének, Vértesy Sándornak és kísérőlevelében ismételten felvázolta neki az informális egyeztetésen már elhangzott terve főbb pontjait.²⁷⁷ Ezek közül a legfontosabb, hogy Hóman szétválasztaná a művészképzés és a meglévő művészeti irányokkal szemben követett művészeti politika szempontjait, s míg művészetpolitikájában szabad teret adna a különböző irányok versenyének, a művészképzésben ragaszkodna a „múlt nemesebb hagyományaihoz”. Hóman e tervével egyszerűen megfordította Klebelsberg sokszor hangoztatott művészeti politikájának logikáját, melyet az a műcsarnoki művészek és az őket támogató Kormányzó megnyugtatására alakított ki, miszerint igaz ugyan, hogy a Képzőművészeti Főiskola tanárai között a modern művészeti irányzatok képviselői is jelen vannak, ám a hivatalos kultúrpolitika mecénási tevékenységével és munkamegrendeléseivel elsősorban nem őket, hanem a konzervatív művészeket támogatja.²⁷⁸ A Kormányzó, akit konzervatív művészbáratai e kérdéssel kapcsolatban évek óta permanensen zaklattak, elfogadta Hóman fordított

²⁷⁶ MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1932. október 27. 19. kiadás.

²⁷⁷ MNL, OL K 589, A kormányzó félhivatalos iratai, H.) Félhivatalos levelek és feljegyzések, 9. csomó, Hóman Bálint feljegyzései (mellékletekkel) a képzőművészet helyzetéről. 1932–1933. Mikrofilmtár 8938. tekeres Hóman levele Vértesy Sándorhoz, Budapest, 1932. október 21. A levél mellékletében a Kormányzói leirat szövegtervezete.

²⁷⁸ „Ha azonban kinevezéseket eszközölök a Képzőművészeti Főiskolánál, figyelmem kell arra, hogy ott minden irányzat kiváló művész által legyen képviselve. Igaz, hogy – amint rá méltóztatott mutatni – ott vannak modernebb művészek is, mint Vaszary és Csók – a maga nemében mind a kettő igen kiváló művész – de viszont a t. képviselő úr nem tartotta szükségesnek megemlíteni, hogy a másik oldalon sokkal nagyobb számban vannak konzervatív művészek. Így pl. az Országos Levéltár nagy freskó ciklusát Dudits Andorral, a legkonzervatívabb magyar művészek egyikével készítettünk.” Klebelsberg Kuno beszéde a nemzetgyűlés 551. ülésén 1926. május 14-én. Nemzetgyűlési Napló 1922. XLIII. kötet. 1926. május 7.–1926. május 19. 270.

érvelését, amely nyilvánvalóan azt célozta, hogy a miniszter tervezett kultúrpolitikai koncepciója megvalósításához mindenképpen szüksége van a modernnek társadalmi támogatásának megszerzésére is.

A kultuszminiszter a leirat megjelenésével egy időben, sajtónyilatkozatban tette közzé a művészet ügyeivel kapcsolatos állásfoglalását, melyben elképzeléseit részletesebben is kifejtette.²⁷⁹ Hóman művészeti politikájának gerincét a Gömbös-kormány általános célkitűzésének megfelelően a „nemzeti erők egyesítésének és hatványozott értékesítésének” gondolata adta. E gondolat megvalósítása érdekében a modern művészeti irányzatok képviselőinek eredményeit is a nemzeti művelődés aktív és értékes tényezőinek tartotta és támogatásukra mindenképpen törekedni akart.²⁸⁰ Véleménye szerint megfelelő kulturális viszonyok között elvárható, hogy valamennyi művészeti irány és iskola szervesen illeszkedjék a nemzet egyetemes kultúréletébe és együttesen szolgálja a „nemzeti művelődés és művészi haladás” ügyét. Hóman Gerevich és a római iskola nevesítése nélkül utalt egy új nemzeti művészet kialakulásának lehetőségére is.²⁸¹

Az állam mecénási szerepéről szólva a kultuszminiszter jelezte, hogy a szűkös anyagi lehetőségek, valamint az általa az állam művészetpolitikai szerepének Klebelsbergétől eltérő megítélése következtében elsősorban nem nagy állami megrendelésekre vagy egyes művészek kiemelt foglalkoztatására gondol, hanem a jövőben megrendezendő Nemzeti Képzőművészeti Kiállításra kerülő alkotásokból szándékozik majd vásárolni. A Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás megszervezésének, valamint a Képzőművészeti Tanács esetleges átalakításának gondolatán túl azonban Hóman nem bocsátkozott konkrétumokba. A Képzőművészeti Főiskola átszervezésének tervét megemlítette ugyan, de nem azzal az indokkal, melyet szóbeli egyezte-

²⁷⁹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1932. október 27. 20. kiadás.

²⁸⁰ „Írányelvem az igazi tehetségek szelektálására és támogatására, másrészt a nemzeti művelődés egyetemes szempontjainak érvényesítésére irányuló céltudatos törekvés. Ez irányelveknek megfelelően az állami művészetpolitika egyedül helyes értékmérőjéül csupán a tehetséget ismerem el s feladatommak a nemzeti kultúrához tartozó művészi értékek megóvását, a valódi tehetségek alapos kiképzésének előmozdítását, a már kiforrott művészek nemzeti értékű komoly törekvéseinek támogatását és művészi munkáink eredményeinek idehaza és külföldön minél szélesebb keretben leendő megismertetését tekintem.”

²⁸¹ „A fiatalabb magyar művészgárdának ma már Európa szerte ismert, és elismert működésében nem egy tünet jogosít fel a feltevésre, hogy az útkeresések és radikális túlzások korszaka után elkövetkezett a mi korunk világszemléletének, a materiális világszemlélettel szembehelyezkedő, idealisztikus szemléletnek megfelelő új és erőteljes művészi irányzatának korszaka. E kialakulóban levő irányzat háttérében, ha halvány körvonalaiiban is egy átfogó nemzeti művésziskola körvonala látszik kibontakozni, amely szervesen egyesíteni készül egy spirituálisabb irányú természetlátás és a művészi szintézis szempontjait.”

tésükkor a Kormányzónak felvázolt.²⁸² Pontosán tudta ugyanis, hogy a Főiskola átszervezése a művészeti élet különböző csoportjának is célja, ám míg a konzervatív művészek a Lyka–Réti főiskolai reform felrobbantásával a Benczúr–Stróbl mesteriskolák szellemét és oktatási kereteit óhajtanák visszaállítani, addig a Főiskola átalakításának ügyével kapcsolatos nézeteit e pillanatilag szemérmesen elhallgató Gerevich Tibor az általa évek óta szívós akarattal épített és propagált, az új magyar művészet megtestesülésének kikiáltott római iskola szolgálatába állítaná az intézményt.²⁸³ A Főiskolát vezető rektori tanács azonban természetesen hallani sem akart semmiféle változtatásról, és ezt a véleményüket a Hómannal folytatott különböző informális egyeztetések során minden bizonnyal többször is jelezték.²⁸⁴ A kultuszminiszternek tehát a „művészbéke” elérése érdekében három egymástól homlokegyenest eltérő akaratot képviselő érdekcsoport között kellett lavíroznia.

A legnagyobb gesztusokat a Szinyei Merse Pál Társaság körébe tartozó és a Képzőművészeti Főiskoláról Karafiáth kultuszminiszter által statáriális gyorsasággal eltávolított két reformista művésztanár, Csók István és Vaszary János irányába kel-

²⁸² „A művészképzés tekintetében elbírálás tárgyává kívánom tenni a Képzőművészeti Főiskola megreformálása ügyében még gróf Klebelsberg Kuno idejében kidolgozott munkálatokat, s amennyiben szükségesnek mutatkozik, hajlandó vagyok az oktatás sikerét előmozdító szervezeti és tantervi változtatásokra is, lehetőleg a pedagógiai oktatás és a mesteriskola szempontjának szétválasztásával.”

²⁸³ Aba-Novák Vilmos minden bizonnyal Gerevich Tibor tudtával és beleegyezésével 1929. őszén leveleket küldött Réti Istvánnak a Képzőművészeti Főiskola rektorának, Ybl Ervinnek a VKM művészeti ügyosztálya titkárnak, Jeszenszky Sándornak, a Szinyei Merse Pál társaság főtítkárának, valamint Komjáti Vanyerka Gyulának és Vaszary János festőknek (a Vaszarynak írt levelet végül nem küldte el) annak érdekében, hogy a Főiskola Grafikai Osztályának vezetésére az akkor még általa és Gerevich Tibor által is a római iskola oszlopos tagjának remélt Szőnyi Istvánt beajánlja. Molnos Péter, *Enigma* 59, Római Iskola, 2009, 22–24. „Kollár Kálmántól tudom, hogy Lyka helyének megpályázására gondol. Engedje meg, hogy erre nézve kéretlenül elmondjam azt, amit tudok. Lyka működését egy évre meghosszabbították, de ez nem jelenti azt, hogy újabb meghosszabbítás nem lehetséges. Így mondta ezt a miniszter a főiskola közbevetésére. [...] Az egyetem régóta feni fogát a főiskolára, Gerevich szeretné a maga expositurájának, és éppen ő Lykát is kikezdtte többször, azzal érvelt ellene, hogy nem művészettörténész, hanem, természetesen, újságíró. Egyik kedvenc tanítványa, Genthon István már híreszteli is, hogy a tanszékre Szőnyi Ottó, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója kerül, annak helyét pedig majd ő foglalja el. Emlgetnek más jelölteket is. A főiskolának gondban fő miatta a feje, mert előre látja, nagy küzdelem lesz Gerevich éheseivel. Gerevichnek még nagyobbra nőtt Hóman alatt a hatalma.” Elek Artúr levele Fülep Lajosnak, 1934. július 11. Fülep Lajos levelezése III. Szerk: F. Csanak Dóra, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1995, 415.

²⁸⁴ Lyka Hóman művészetpolitikai terveinek rendkívül pozitív hangú elemzésében meg sem említette a Főiskola esetleges átszervezésének ügyét. Lyka Károly: *Új művészeti politika. Magyar Művészet*, 1932. 8. évf., 9-10. szám, 314–315. OSZK Kt. Fond 15/48 Hóman a VKM munkaprogramjában jelzi, a Főiskola átalakításával kapcsolatban különböző véleményeket hallott, de az ügyben még nem lát tisztán, ezért a végleges döntéssel várni fog.

lett megtennie. Karafiáth ugyanis – arra hivatkozva, hogy a festők csak kilenc évet töltöttek státuszban a Főiskolán – meg akarta tagadni tőlük a nyugdíjat is, és Vaszaryék már a bíróságon voltak, amikor Hóman közbelépésére a sérelmes ügyet rendezni lehetett.²⁸⁵ A kultuszminister Kertész K. Róbert államtitkár, a művészeti osztály vezetőjének kíséretében a Modern Művészeti Egyesületek Szindikátusa által a Nemzeti Szalonban rendezett kiállítást is felkereste, ahol a modern magyar művészet fejlődésének történetét, valamint a KUT és az UME művészeinek alkotásait Kárpáthy Aurél és Pátzay Pál ismertette meg vele.²⁸⁶

A Magyar Képzőművészek Országos Szövetsége, melybe a modern képzőművészeti irányokat követő művészek legtöbbször tartozott, rendkívül pozitívan fogadta Hóman művészetpolitikai elképzeléseit, aki „az államférfi súlyával és a kulturális tekintélyével világította meg, a haladó szellemű, új formanyelvet kereső modern képzőművészet történelmi szükségszerűségét.”²⁸⁷ Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat és a Magyar Képzőművészek Egyesületének elnöksége

²⁸⁵ „Karafiáth Jenő, az akkori már bukófélben levő kultuszminister felmentette őket állásuktól, csak úgy, egyszerűen, mintha szürke kishivatalnokok lennének. [...] Most pedig az a kellemetlen meglepetés érte, hogy nem akarták nyugdíjban részesíteni, csak néhány ezer pengőt ajánlottak fel végkielégítésként, azzal az indoklással, hogy mint kinevezett tanárnak csak 9 szolgálati éve volt, a szerződéses három évet nem számították. Ez felette igazságtalan elbánás volt, mert ő abban az időben is lelkiismeretesen teljesítette hivatását. Jogorvoslásért a közigazgatási bírósághoz fordultunk. [...] A bíróság döntésére azonban nem is került sor, mert Hóman Bálint, az új kultuszminister, valószínűleg a saját nyomása alatt, jónak látta ügyünk kedvező elintézése érdekében közbejárni.” Özvegy Vaszary Jánosné: Feljegyzések Vaszary János festőművész életéből. In Vaszary János (1867–1939) gyűjteményes kiállítása (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2007/3). 17.

²⁸⁶ OSZK Kt. Fond 15/1239. Petrovics Elek Hóman Bálintnak, 1932. október 18. Petrovics Elek Hómannak írt levelében bemutatja a Szinyei Merse Pál Társaság tagjait, ismerteti a Társaság működését, és szól a KUT és az UME szellemiségéről is. „A komolyabb művész társaságok nem klikkek, hanem természetes és szerves tagozódásai a művészeti életnek. Ez természetesen nem érinti ezt a nagyon helyes gondolatot, hogy évenként legalább egyszer egy együttes nagy kiállításra vonuljon fel a magyar művészet a Mücsarnokban. [...] Ezt előmozdítani kötelesség és abban a körben, ahol nekem szavam van, mindenképpen igyekezni fogok ennek a nagy tervnek megvalósítását propagálni.” Petrovics ajánlja, hogy Hóman jelenjen meg egy-egy modern kiállításon is, és „az emberileg is kiválóbbakkal” keressen kapcsolatot, mivel „ezen az úton nagyon megkönnyítheted művészeti politikád sikerét” Hóman Bálint kultuszminister a modern művészek kiállításának megnyitóján. Az Est, 1932. november 8. 250. sz., 10.

²⁸⁷ OSZK Kt. Fond 15/33. A Képzőművészek Szövetségének küldöttsége Hóman Bálinthoz, 1932. október „Mi nem a művészi múltat akarjuk lerombolni, hanem a magyar művészet jövőjét szeretnénk felépíteni, és ebben a hivatásunkban nem a hóbort, hanem az idők méhében szunnyadó szellemtörténeti kényszerűségek mozgatnak.” A Szövetségnek, mely elsősorban a művészek gazdasági, például nyugdíjügyeivel foglalkozott, Csók István, Glatz Oszkár, Déry Béla, Ligeti Miklós, Márk Lajos, Kövesházi Kalmár Elza, Aba-Novák Vilmos, Petri Lajos, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Iványi-Grünwald Béla, Hermán Lipót, Telcs Ede, Szőnyi István, Szentgyörgyi Gyenes Lajos, Farkas Zoltán és Vaszary János is tagja volt.

– akik ellenfeleiket még mindig a Szinyei Merse Pál Társaság tagjaiban sejtették – szintén siettek üdvözölni Hómant, nemcsak hivatalba lépése, hanem „a sajtó útján ismertetett béketörekvései miatt is”.²⁸⁸ Sőt az OMKT békülési készségében odáig ment, hogy Nékám Lajos professzor, a Társulat elnökségi tagja 1933 februárjában megjelent a Szinyei Társaság serlegvacsoráján, noha a fehér asztalnál üldögélő „destruktív” képzőművészekkel utoljára néhány hónappal azelőtt a bíróságon találkozott.

E helyezkedések közepette a konzervatívok és modernek évtizedek óta egymásra koncentráló tábora, még mindig nem látszott érzéklni a művészeti élet új, egyre jelentősebb faktorának, a Gerevich Tibor által kigondolt és megteremtett római iskolának felemelkedését, és minden bizonnyal nagyot néztek volna, ha kezükbe akad Gerevichnek 1932 decemberében Hómanhoz adresszált levele, melyben a művészettörténész részletesen kifejtette az új magyar művészeti politikával kapcsolatos nézeteit.²⁸⁹

Gerevich szerint a modernek mindenképpen azt szeretnék, ha az állam kezébe venné a Múcsarnokot, végérvényesen megszüntetve az OMKT jogát Budapest legjobb kiállítási helyiségéhez, és annak vezetését egy válogatott művészekből álló bizottság kezébe adná, ám ezzel szemben ő azt javasolja, hogy a Múcsarnok „[...] jogilag és adminisztratív maradjon egyelőre, ahogy van, csak Lipics mellé kell egy fiatalabb, rugalmasabb segéderő.” E javaslatnak nyilvánvalóan az volt az értelme, hogy a művészeti élet Gerevich által átmenetinek tekintett erőviszonyai közepette ne jöhessen létre a Múcsarnok vezetésével kapcsolatban olyan konszenzus, mely a későbbiekben az ő remélt irányító szerepét bármiképpen is korlátozhatná. A Nemzeti Kiállítást évente, február–március tájékán lehetne megrendezni, folytatja a művé-

²⁸⁸ MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyvomas hírek, 1932. október 29. 20 kiadás.

²⁸⁹ OSZK Kt. Fond 15/579. Gerevich Tibor levele Hóman Bálinthoz, Brüsszel, 1932. december 19. Gerevich Tibort hosszú évek óta szoros baráti kapcsolat fűzte Hómanhoz, aki Csernoch János, majd Serédi Jusztinián és Berzeviczy Albert mellett legfőbb támogatója volt. Gerevich Hóman javaslatára került be a Gyűjteménygyűjtő Tanácsának tagjai közé. OSZK Kt. Fond 15/579. Gerevich Tibor levele Hóman Bálinthoz, 1927. január 25. „Bennem, a Tanácsban hű munkatársat és hű fegyvertársat fogsz találni.” „Gerevich mindig a Nemzeti Múzeumhoz húzott, ott dolgozott egy ideig, tehát avval volt jóban, és nem a Szépművészeti Múzeummal.” Enigma 55, Zádor 2, 2008, 129. „A Római Magyar Akadémia művészösztöndíjasai lerakták az Intézet művészi irányának, stílusának alapjait. Ezeken a szilárd alapokon kell majd továbbépíteni, s kell az Akadémia tudatos művészeti programját továbbfejleszteni. [...] Az Akadémiának kötelessége kivenni a részét az új magyar művészet egészséges kibontakozásából. Segítenie kell olyan feladatok elvégzésében, melyekben művészeti fejlődésünk meglassult, vagy elakadt, vagy amelyek mint új kívánalmak lépnek majd fel: a freskófestészetben, a történeti festészet feltámasztásában és modernebbé tételében, a nemzeti és társadalmi témák korszerű művészi megoldásában, az egyházművészet méltó fellendítésében, az igazi monumentális szobrászat fejlesztésében, az új építészeti törekvések művészeti kialakításában, és történeti beillesztésében, és a magyar iparművészet felemelésében.” Gerevich Tibor: Római magyar művészek. Magyar Művészet, 1931. 7. évf., 4. szám, 212.

szettörténész, de még jobb lenne akár csak két-, háromévente összehívni egy ilyen seregszemlét. A kiállítás feltételeit a kormány, illetve a kultuszminister határozza meg, a zsűrit is ő nevezze ki pártokon, csoportokon, klikkeken felül állva, művészetet, és nem-művész szakértőket invitálva meg a bizottságba, s e kormányzati jog egyszerűen véget vetne az amúgy sem jól működő „művész parlamentarizmusnak”.

Gerevich szerint Hómannak úgy kell kezébe vennie a magasabb nemzeti esztétika irányítását, ahogyan az oktatást, a tudományszervezést, és egyházpolitikát is irányítani óhajtja majd. A díjak kitűzését ennek az új irányításnak a szolgálatába kell állítani oly módon, hogy azok a miniszter kultúrpolitikai alapeszményének vonalába essenek, mely elsősorban a „nemzeti lélek átformálását célozza”. A díjtémák nem írják elő a stílust, hanem a tárgycsoportok vezetnék rá a művészt „a nagy nemzeti szociális koreszmék szuggesztív kifejezésére és szolgálatára”. Témák lehetnének történelemből a jelenkor kiemelkedő mozzanatainak leíró vagy szimbolikus ábrázolásai, esetleg a „művész kortárs intuitív meglátása a nemzeti egység kifejezésére”. Gerevich természetesen témákat is ajánl, mint például „az elszakított magyarság fájdalma, emlékezés a régi Magyarországra, Tátra, Erdély, tájkép, falu, nem a folklór persze, vagy a népszínmű paraszt, azután család eszméje, a munka dicsőítése, a hit, egyház-művészet, sport, mely témákat aztán több évre beosztva, ciklikusan” lehetne megadni. A hatékonyság érdekében mindenképpen kisszámú zsűrire lenne szükség, a két évenkénti megrendezés pedig arra szolgálna, hogy a művészeknek legyen idejük kiérlelni témájukat, ugyanis a sok kiállítás „ismétlésekhez és öncélú blöffökhöz vezet”. A Nemzeti Kiállítást két évenként vidéki centrumokba is el kellene vinni, a Múcsarnok a többi időben pedig rendezhetne tematikus vagy általános tárlatokat, ahol minden társulat a saját zsűrijével szerepelhet, és „munkáival magáért lenne felelős”.

A Nemzeti Kiállításon tehát Gerevich szerint nem csoportok és irányok, hanem művek szerepelnének, mely együttesen jelenítenék meg a magyar művészetet. Nem lenne jobboldali, baloldali modern vagy maradi művész, és „[...] a keveredés nem fosztaná meg kvalitásától a jó művet, ellenkezőleg kiemelné azt. Ez lenne a kvalitási elv diadala az elv(i) kvalitás(a) felett. [...] „Őszi művészetpolitikai szózatodra 50 éve várt a művészet és annak 50–100 évét fogja determinálni. A magyar művészet tökéletes alapokmánya ez, mely a nemzet esztétikai átnevelésére fog vezetni, egészséges, új, magyar, nemzeti ízlés fog a magyar tehetség ércéből kiolvasztani. Ez századokra szóló tett és dicsőség.”

Gerevich Hóman beszédében természetesen nem a művészbéke megteremtésének szándékát, hanem a római iskolának, mint „átfogó magyar művésziskola” megjelenésének sejtését gondolta századokra szóló tettnek. Hómannak adott tanácsai is egyértelműen a római iskolának a magyar művészeti életben elérni remélt vezető szerepének megszerzése érdekében íródtak. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy Csók István,

Vaszary János, Márffy Ödön, Szőnyi István vagy Bernáth Aurél soha sem fog a Gerevich által felvezetett témák alapján egyetlen képes sem festeni, a római ösztöndíjas Jeges Ernőnek azonban már készen állt *Bakócz Tamás Rómában* című „óriási és harsogó színekben tobzódó történelmi kompozíciója”, melyet egy későbbi kritikájában a Gerevich törekvéseivel kapcsolatban egyébként abszolút lojális Genthon István is csak érdekes kísérletnek tudott nevezni.²⁹⁰

Gerevich a művészeti élet átalakításával kapcsolatos terveit e levél megírása előtt néhány nappal némileg stilizált formában egy Nyugat-ankéton is előadta, mely Farkas Zoltán vezetésével Hóman új képzőművészeti politikájának megtárgyalásával foglalkozott.²⁹¹ Farkas – aki hosszú évek óta a Szinyei Merse Pál Társaság tagja is volt – előadásában a képzőművészeti reform legfontosabb pontjának, ahogy azt Gerevich Hómannak írt levelében jelezte is, a Múcsarnok ügyének rendezését látta. Mivel a művészeti alkotás folyamatába e művészcsoport ideológiát soha sem kevert, Gerevich is óvatosan próbált fogalmazni, amikor azt állította, hogy az állam beavatkozása a művészeti életbe véleménye szerint nem egyenlő egy állami művészeti irány erőszakolásával. Kizárólag arról van csak szó, hogy a kultuskormányzat a költségvetés keretein belül ereje szerint fordítson nagyobb összegeket a képzőművészet ügyeinek támogatására, és tegye lehetővé, hogy „a Múcsarnok, mint szabad tér nyitassék meg” az elsőrendű művészek előtt, tekintet nélkül a művészi irányra, melyet képviselnek. Noha Gerevich Hómannak írt levelében egyértelműen állást foglal a Múcsarnok jogi és szervezeti kereteinek meghagyása mellett, a Nyugat ankéton ő is a változtatás mellett voksol: „Farkas azt mondja, hogy egy művészekből álló bizottság, egy szerv legyen hivatva annak megállapítására, hogy kik kerüljenek a Múcsarnokba a nyilvánosság elé. Igaza van. Ne a quantum, hanem a minőség domináljon.” Gerevich ezután hosszan sorolja különböző javaslatait a nemzeti kiállítás megrendezésével és zsűrizésével kapcsolatban, melyekből épp a Hómannak leírt lényeg hiányzik, majd csak úgy közbevetőleg, ám többes szám első személybe elhangzik egy mondat a Főiskola esetleges reformjával kapcsolatban is: „Rendeznünk kell továbbá a Képzőművészeti Főiskola kérdését is, ahol együtt van a rajztanár-képzés, a művészképzés és a mesterképzés. Ezeket el kell különíteni egymástól.”

²⁹⁰ Genthon István: A Nemzeti Munkahét kiállításai. Napkelet, 1934. november 1. 12. évf., 11. szám, 687–688. „Genthon István, akit teljes mérvadónak tartok Gerevich megítélésében, és aki roppant szerette és értékelt Gerevichet, mindig nagyon tiltakozott az ellen, hogy Római iskoláról beszéljünk, mert csak római ösztöndíjasokról lehetett beszélni: ezeknek az összetétele, felfogása, a későbbi fejlődése olyan mértékben eltért egymástól, hogy hát ezt iskolának nevezni tulajdonképpen csak leegyszerűsítés.” Enigma 55, Zádor 2, 2008, 83.

²⁹¹ A művészeti politika. Nyugat konferencia. Nyugat, 1932. december 16. XXV. évf., 24. szám.

Gerevich azonban most már túl sokat mondott. A művészettörténész elképzeléseivel kapcsolatos minden bizonnyal főleg informális csatornákon terjedő hírek mozgásba hozták az OMKT vezetőségének tagjait is, akik Gerevich megállítása érdekében a hivatalos utat megkerülve ismét a Kormányzóhoz fordultak segítségért.

A Horthynak eljuttatott 1933. február 1-én kelt beadványt az OMKT nevében ezúttal Merész Gyula jegyezte, aki mint festőművész arról volt nevezetes, hogy 1929-ben Mussoliniról készített arcképét a római Palazzo Littorióban székelő fasiszta nemzeti párt igazgatóságának nagytermében helyezték el.²⁹² Merész beadványában többek között arra kérte a Kormányzót, utasítsa Hómant, hogy haladéktalanul szüntesse be az OMKT tönkretételét célzó akcióját, s mivel a Társulat művészeinek alkotásai Merész szerint a nemzet talajából és nemes tradícióiból táplálkoznak, Hómának hivatalából adódó kötelessége éppen nem a rombolás, hanem e nemes tradíciók védelme, segítése és ápolása. E védelem és támogatás érdekében a kultuszminiszter oszlassa fel a 12 év óta dicstelenül működő Képzőművészeti Tanácsot, és adja vissza a Klebelsberg által elvett Trefort-féle aranyérem adományozásának, valamint a külföldi kiállításoknak rendezésének jogát is. Vegye revízió alá az utóbbi tíz évben alakult művészeti társulatokat, az „indokolatlan alakulatokat” szüntesse meg, a Képzőművészeti Főiskola reformját törölje el és állítsa vissza az intézményben a reform előtti állapotokat. A Collegium Hungaricumok művészeti osztályainak működését, különösen tekintettel a Római Magyar Akadémiára vizsgálja felül, Gerevich Tibort azonnal váltsa le, és ezentúl a külföldi intézetekbe félévenként küldessen egy szobrászt, egy festőt és egy építészt „művészetünk legjelesebbjeit”, akik a „növendékek tehetségéről, szorgalmáról és időközben választott irányáról, időről időre tüzetes jelentéseket tehetnek”.

E szerénytelennek igazán nem nevezhető kívánságlista kézhezvétele után a Kormányzó személyesen is fogadta Merész Gyulát és beszélgetésükről, ahogy az fontosabb ügyek tárgyalásánál mindig szokása volt, emlékeztető feljegyzéseke is készített. E feljegyzésekből tudható, hogy bár az OMKT hivatalos beadványában Hóman művészetpolitikájával kapcsolatban ugyan nem merte megkockáztatni a szokásos politikai denunciálást, ám személyes megbeszélésük során Merész sok egyéb, elsősorban a római ösztöndíjasokat és Gerevich személyét érintő vád mellett, azt is közölte a Kormányzóval, hogy az 1929/30-ban római ösztöndíjat élvező szobrász, Pátzay Pál kommunista, aki emitt két évet börtönben is töltött.²⁹³

A Kormányzó minden bizonnyal tájékoztatta Hómant a történekről, majd néhány nappal később felkereste Merészt a műtermében is, e gesztussal is jelezve, hogy az

²⁹² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1929. április 15. Tudósítás Merész Gyula Mussolini festményéről. MNL, OL K 589, Horthy István félhivatalos iratai, Mikrofilmtár 8938. tekeres, Merész Gyula levele Horthy Miklóshoz.

²⁹³ Uo.

OMKT panaszát valamilyen mértékben indokoltnak látja.²⁹⁴ A kultuszminiszternek a történésekkel kapcsolatos reakciójára viszont csak a Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás megszervezésével kapcsolatos intézkedéseiből következtethetünk.

A kiállítás megrendezését lebonyolító bizottság névsorában konzervatívok és modernnek egyenlő arányban szerepeltek, mely helyzet az egymásnak feszülő érdekek és indulatok miatt akár robbanáshoz is vezethetett volna, ám Hóman a bizottság elnökeként minden, főleg az OMKT részéről érkező akadékoskodást leszerelt.²⁹⁵ A Kultuszminiszter a megnyitó előtt egy rövid sajtónyilatkozatot is közzétett, melyben ismételten közölte, hogy kultúrpolitikája „sarkalatos pontja” az összes hazai művészi értékeket egybefoglaló nemzeti kiállítás rendezése, mely évenként megismétlődve minden komoly művészi irány és művészeti egyesület képviselőinek seregszemléje lesz. Hóman azt is jelezte, bízik felhívásának pozitív visszhangjában, mely igazolni fogja a magyar művészekbe vetett bizalmát és egyúttal megalapozza az „összefogó nemzeti kiállítások” jövőjét. A kiállítás esetleges tematizálása, vagy különböző díjtémák megadás szóba sem került, és Hóman a megnyitón elhangzott beszédében érdekes módon már nem látta a távolban felsejleni azt az „átfogó nemzeti művésziskolát” melyet fél évvel azelőtt, ha határozatlan körvonalai által, de mégis érzékelt.²⁹⁶

Gerevich mohó törtetésében ismét túllőtt a célon. Az OMKT „fog és egyéb szakorvosai”, „öreg és fiatal rokkantjai” nem beszélve Glattfelder Gyula csanádi püspökről – aki ez időben az OMKT elnöke volt, és minden bizonnyal tudomással bírt a katolikus közvélemény berkein belül Gerevichről keringő pletykákról is – nem hiába számítottak a Kormányzó segítségére.²⁹⁷ A beadványukba felsorolt kéréseiket ugyan Hóman nem teljesítette, de e konfliktus után Horthy végérvényesen melléjük állt, és a későbbiekben több Corvin-kitüntetést is juttatott számukra.²⁹⁸ A Kormányzó

²⁹⁴ MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1933. február 25.

²⁹⁵ MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1933. március 17.

²⁹⁶ MNL, OL, MTA, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1933. április 14. 12–14. kiadás.

²⁹⁷ „Fontos, hogy mikor egy pályázatot közzétesznek, tegyék közzé a zsűri összeállítását is, nehogy a pályázat odaítélésekor fog- és más szakorvosok döntsenek” Gerevich Tibor hozzászólása. A művészeti politika. Nyugat, 1932. december 16. XXV. évf. 24. szám. „Gerevich Tibor egyetemi tanár úr, mint a Római Magyar Akadémia kurátora és igazgatója, az idei tanévben csak március utolsó napjaiban tartózkodott lent Rómában. Értesülésem szerint távolléte nem csak az Intézet iránti nemtörődömségének tulajdonítható, hanem felsőbb hatóságoktól volt letiltva, hogy abban az Intézetben megjelenhessen, melynek vezetője.[...] A jelenlegi szellem vezetője egy Pátzay nevezetű szobrász, ki a kommunizmus ideje alatt, mint művészeti diktátor szerepelt, mely tevékenységéért a magyar törvény szerint két évig le volt zárva.” Urbányi Lajos Shvoy Lajos veszprémi püspöknek (?) 1930 márciusában küldött leveléből részletet közöl Markója Csilla: Gerevich Tibor görbe tükörben. Enigma 60, Gerevich Tibor, 2009, 16–18.

²⁹⁸ Karlovsky Bertalan Corvin-lánc 1935, Vastagh György ifj. Corvin-koszorú 1938. A későbbiekben Gerevichnek a velencei kiállítások anyagának kiválogatása során sem volt teljesen szabad a keze.

ugyanis nemcsak a „kommunistagyanús” képzőművészekről idegenkedett, de az sem tetszett neki, amit a római iskola fő reménységének, Aba-Novák Vilmosnak addigi alkotásaiból látott.²⁹⁹ Az Aba-Novák által *A Műcsarnok bevétele* című karikatúrán ábrázolt nagy áttörés – legalábbis a római iskola tekintetében – ezúttal elmaradt, ám a Szinyei Merse Pál Társaság, a KUT, és az UME alkotói hosszú évek után, ha rövid időre is, végre révbe érkezettnek érezhették magukat.³⁰⁰

1934 tavaszán például az OMKT kívánságára Hóman felülvizsgálta Gerevich munkáját, és Karlovsky, Bosznay, valamint Márton Ferenc műveivel egészítette ki a már kiválogatott anyagot: „Végtelenül hálás vagyok a miniszter úrnak azért, hogy a mostani velencei kiállítás anyagát méltóztatott az elküldés előtt átvizsgálni és kiegészíteni olyan művészekkel, akik nélkül ez a kiállítás egyoldalú és nem teljes lett volna. Hogy a miniszter úr kívánságára Karlovsky, Bosznay és Márton Ferenc műveiből is méltóztatott a velencei kiállításra a reprezentatív csoportba műveket kiküldeni, ezzel ez a kiállítás az ő anyagával sokkal teljesebb és sokkal hübb képe lett a magyar képzőművészetnek, mert bármennyire is kedvesek az ottaniaknak azok az irányú művek, amelyeket méltóztatott a miniszter úr megbízottjának eredetileg kiválogatni, mindenesetre ez a kiállítás csak torz képét adta volna a magyar művészetnek ezen kiegészítés nélkül.” Petrovác Gyula 1934. május 17. Képviselelőházi napló, 1931. XXIII. kötet, 1934. május 17. – 1934. június 26.

²⁹⁹ A Kormányzó az OMKT vezetőinek társaságában megtekinti a Nemzeti Képzőművészeti Kiállítást 1933. május 18. 18. kiadás. MNL, OL, MTI Napi Hírek, Könyomatos hírek, Levéltári adatbázisok. „Mert mélyen tisztelt kultuszminiszter úr méltóztatásuk nekem megengedni, az az állítólag Szent Erzsébetet ábrázoló kép, melyre az állam pénzéből 1000 pengőt méltóztatott kiadni a vásárlóbizottsági tagok igen alkalmas szovjetpropaganda céljaira, igen alkalmas arra, hogy ezt, ami előttünk szent, egy nemes Árpádházi királylányunk szent emlékét, úgy ábrázolják, mintha a fegyházból szabadított idioták társasága volna, de semmi esetre sem méltó arra, hogy erre pénzt adjunk. Ott mellette van az a Krisztus kép, amelyen egy Lombroso típushoz hasonló alacsony homlokú, ellenben göndör, vörös szakállal illusztrált alak van Krisztus neve alatt kiállítva. [...] Általában méltóztatasson észrevenni, hogy egyházművészetünk hivatalos irányításába már megtalálta a maga útját az a vallásellenes szovjetpropaganda, amely az áhítatkeltést célzó képek nevetségessé tételével akar bevonulni a templomokba, bent a templomokba akar destruálni, bent a templomokban akar az egyházművészet titulussán szovjetpropagandát folytatni” Petrovác Gyula országgyűlési képviselő, az OMKT választmányának tagja, a kalocsai főegyházmegeye művészeti előadója. Az országgyűlés képviselelőházának 189. ülése 1933. május 30-án. Petrovác Aba-Nováknak a szegedi keresztelőkápolnába készített falképeiről beszél, melyet Klebelsberg lemondása után Ernst Lajos kultuszminiszter rendelt meg a művésztől. Andaházi Kasnya Béla felszólalása az országgyűlés 190. ülésén 1933. május 31-én, szerdán. Képviselelőházi napló, 1931. XVI. kötet, 1933. május 18. – 1933. június 2. 454. A falfestmények Klebelsberg tetszését sem nyerték meg, ám ő erről a tényről csak visszafogottan nyilatkozott: „A munka vezetését itt is Rerrichre bíztuk, ki a torony földszintjéből harmonikus helyiséget alkotott, melyet Aba-Novák Frigyes (!) díszített Krisztus és az ősmagyarok keresztelését ábrázoló freskókkal. E faliképek modernségük ellenére is a trecentó művészetére emlékeztetnek, s így nem ütnek el erősebben magának a toronynak gótikus stílusától.” Gróf Klebelsberg Kuno: A szegedi gondolat. Magyar Iparművészet, 35. évf., 1932, 1–2. szám, 5.

³⁰⁰ A rajzot közli Markója Csilla: Gerevich Tibor görbe tükörben. Enigma 60, Gerevich Tibor, 2009, 26. Farkas Zoltán: A magyar képzőművészet kiállítása. Nyugat, 1933. május 1. XXVI. évf., 9. szám, 556. Lyka Károly: Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás. Magyar Művészet, 1933, 9. évf., 5. szám, 129-151.

A művészbéke megteremtése azonban nem sikerült. A következő évben a kiállítás rendezésére az örökös konfrontációkba belefáradt Petrovics Elek már nem vállalkozott, és a későbbiekben évről évre megrendezésre kerülő Nemzeti Képzőművészeti Kiállítások lassan ismét az epigonművészet színterévé váltak.³⁰¹

Gerevichnek pedig nagyratörő tervei megvalósításával még egy rövid ideig várokoznia kellett. A művészettörténéssel kapcsolatos heves ellenérzéseket az is jelzi, hogy Hóman 1934. január 11-én a Műemlékek Országos Bizottságának elnöki tisztét egy időre magának fenntartva, Gerevichet csak alelnöknek nevezte ki, ám a középiskoláról, a Nemzeti Múzeumról, valamint az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsról szóló törvényjavaslatainak elfogadása után a kultuszminister nem óvatoskodott többé. 1934 nyarán Gerevich megkapta a MOB elnöki tisztét, 1935 februárjában Corvin-koszorúval tüntették ki, sőt 1935 nyarán Hóman a művészettörténész kívánására nyugdíjazta a 62 esztendőes Petrovics Eleket, aki évtizedek óta állt a Szépművészeti Múzeum élén, és helyére a szakmailag teljesen súlytalan Csánky Dénest

³⁰¹ „Tavaly Petrovics Elek megmutatta, hogy felfogásban, és még inkább értékben egymástól távol eső tárgyakat miképpen kell csoportosítani, hogy a jó érvényesülhessen. Idén azonban, sajnos, a tavalyi szomorú tapasztalatok után, Petrovics nem vállalta a rendezést. Így Csánky Dénesre, a fővárosi képtár igazgatójára bízta. Budapest látkepeinek és régi épületeinek kitűnő aquarellistája azonban teljesen félreértette feladatát, mert úgy összekeverte a kiállítás anyagát, hogy még az a kevés jó sem érvényesülhetett benne, ami bejutott. Teljesen összevegyítette az anyagot! Lépésről-lépésre váltogatta a harminc év előttiakat a maiakkal, és ami még nagyobb hiba: a teljesen értéktelent, sőt bántót a jóval. Ezzel az eljárással nem kiegyenlítődést, hanem állandó zavart, bosszúságot és végül unalmat ébreszt a nézőben. Nem sikerült a színvonalat emelnie, sőt mélyen lenyomta vele a jó értéket is: az aranyzemcsék elvesznek a sötét iszapban.” Farkas Zoltán: Képzőművészet. Nyugat, 1934. május 16–június 1. XXVII. évf., 11–12. szám, 601. A konzervatív művészek képviselői a kiállítást természetesen másképpen értékelték: „A miniszter úr részéről rendkívül férfiasnak tartom, hogy a jóindulatú kritikákat elfogadta és érvényesítette s nagyon sok újirányú kezdeményezést tett ennek a kiállításnak a rendezésével és jobban megválasztotta ezen a téren tanácsadóit. Konstatálnom kell azt is, hogy abban, akire a kiállítás rendezését bízta, Csánky Dénesben nemcsak kiváló művészt, hanem ezerkezű bűvészt is talált, akinek páratlan agilitása ennek a kiállításnak, ést rendezésében olyat produkált, amilyennel még nem találkoztunk.[...] Konstatálni lehet azt, hogy a jó képek elbírnák egymás szomszédságát, konstatálni lehet, hogy mindkét oldal tanult egymástól. Az, hogy a rendező nem osztotta szét különböző irányok szerint az egyes művészi ágakat, hogy nem csinált külön konzervatív szobát, vagy termet, és nem csinált a „vadaknak” külön termet, zseniális trükk és rendkívül okos, pedagógiai gondolat volt. [...] A konzervatívok is észreveszik a moderneknek egy-egy olyan újabb beállítást, ami haladást jelent, és ami a jövőben a művészet újabb irányú fejlődését elő tudja mozdítani. Vizont a legmodernebbek és a legvadabbak is észreveszik a konzervatív művészek témáinak szépségét és észreveszik azt, hogy nem kell feltétlenül a legobszcnább és legközönségesebb témákat kikeresni ahhoz, hogy azokat ábrázoljuk, és észreveszik a konzervatívok végtelen nagy gondosságát, rajztudását, lelkiismeretességét, amellyel egy-egy képet előkészítenek és tárlatra hoznak.” Petrovácz Gyula országgyűlési képviselő, az OMKT választmányának tagja, a kalocsai főegyházmege művészeti előadója beszéde az országgyűlés 279. ülésén, 1934. május 17. Képviselelőházi napló, 1931. XXIII. kötet, 1934. május 17. – 1934. június 26.

nevezte ki.³⁰² Petrovics eltávolításával Gerevich elsősorban a Szinyei Merse Pál Társaság szellemiségét képviselő, és az ő, a római iskola vezető szerepét erőszakoló törekvésével szembenálló művészeti csoportosulás befolyását igyekezett meggyengíteni.³⁰³ A „Szinyeisták” másik fellegváraként nyilvántartott Képzőművészeti Főiskolán azonban Gerevich nem talált fogást.³⁰⁴ A Főiskola Lyka-féle reformjához ragaszkodó tanárai között ott volt ugyanis Kandó László is, aki nem volt jelentős alkotó, de a Szinyei Merse Pál Társaság alapító tagjaként a képzőművészet Gerevich által oly megvetett humanista irányzatához tartozott.³⁰⁵ Kandó László mögött pedig nem kisebb ember állt, mint sógora, Kozma Miklós, az MTI elnöke, örökös felsőházi tag, belügyminiszter, akivel szemben természetesen Gerevich soha sem merete volna megkísérelni azokat az egyébként rendkívül hatékony intrikáit, melyeket szakmai érvényesülése érdekében egész pályafutása alatt oly sokszor alkalmazott.³⁰⁶

³⁰² „Petrovics Elek több mint húsz éven át vezette ezt az intézményt, mégpedig igazán kitűnően.[...] A múzeumban, hová én 1939 előtt csak, mint vendég jártam be, autokratikus módon uralkodott. Egy szöveget sem lehetett a falba verni tudta nélkül. Ez sem volt baj, csak gyakran lassúvá tette az ügymenetet, hallatlanul lelkiismeretesen és megfontolva intézett minden kérdést. Ez volt a veszte is, ebbe kapaszkodtak belé Hóman Bálint és társai, mikor eltávolították a múzeumból, illetőleg nem hosszabbították meg szolgálati idejét. Petrovics ugyanis két évig zárva tartotta a régi képtárt, melyet aztán kitűnően rendezve adott át súlyos betegsége alatt a nyilvánosságnak. Hómanék dr. Csánky Dénest ültették helyébe, aki egyáltalában nem volt erre a fontos szerepre való.” Farkas Zoltán: Emlékeimből. II. rész Új Forrás, 2008. április. 40. évf., 4. szám

³⁰³ „Hekler nagyon jóba volt Petroviccsal és Majovszky Pállal, ez volt a Hekler vonala, Gerevich pedig Pasteinerrel, az Egyetemi könyvtár igazgatójával, és az Eötvös Collegistákkal.[...] Az öreg Csánky Dezső a levéltár egykori főigazgatója rettentő nagy tiszteletben tartott tudós volt, azt hiszem 1935-ben már nem élt, neki volt egy tehetségtelen és mihaszna fia, Csánky Dénes festő, akinek nem volt igazi stalluma, igazi helye, erre kitalálták, hogy a Petrovicsot nyugdíjazni kell 35-ben, amikor betöltötte a hatvankettőt, és Csánkyt kinevezték. Evvel vége szakadt az egész vonalnak, a lehetőségnek, és ez soha többé nem alakult ki, és, hát mindig úgy gondoltunk erre az ellenséges vonalra, ami tönkretett valamit kétségtelen.” Enigma 55, Zádor 2, 2008, 53. „Petrovics Elek [...] eredetileg jogász volt, és ahogy Gerevich mindig nagyon gúnyosan mondta, utálta természetesen, botcsinálta művészettörténész lett.” Enigma 58, Zádor Anna 4, 2009, 37. „Milyen a Nemzeti Szalon kiállítás? Olvasom Gerevich rendezte. Ez már majd megszakad a »római iskola« gyártásában.” Bernáth Aurél levele Fruchter Lajoshoz. Pöstyén 1935. április 26. Küldj egy kis optimizmust. Bernáth Aurél levelei Fruchter Lajoshoz. Szerkesztette Rum Attila. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 2007, 187.

³⁰⁴ Gerevich a következő években vele készített interjúkban rendre szóba hozza a Főiskola reformjának szükségességét. A válság tudósa – Interjúk Gerevich Tiborral 1930 és 1941 között. Enigma 59, Római iskola, 2009, 37–59. „Lyka [...] Felejthetetlen volt ez a kis ember. Pedig akkor két nagy tábor volt, a Főiskola és a Szinyei Merse Társaság az egyik oldalon, és Gerevich Tibor az Eötvös Collegium és a Római iskola a másik oldalon.” Enigma 54, Zádor Anna 1, 2008, 120.

³⁰⁵ A Szinyei Merse Pál Társaság első kiállítása a Nemzeti Szalonban. A kiállítás tárgymutatója. A Szinyei Merse Pál Társaság kiadványa, 1922, 8. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1935. július 19. 23. kiadás. Kandó László az 1935/36-os tanévben tagja volt a Főiskola rektori tanácsának is.

³⁰⁶ Lackó, 1996, 104. Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós I., PolgArt, Budapest, 2000, 290.

A VERSENYT FUTÓ EGYETEMEK

Az 1932 októberében megjelent *Nemzeti Munkatervet* olvasva a tudományos élet kisebb-nagyobb résztvevői *A kulturális intézmények racionalizálása* cím 87. pontja alatt a személyes sorsukat akár alapjaiban is megrengethető „az életképtelennek bizonyult és szervezeti hibában szenvedő intézményeket az okszerű racionalizálás követelményeinek megfelelően akarjuk átszervezni, összevonni, avagy megszüntetni” vészjósló mondattal szembesülhettek.³⁰⁷ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének egyenletes, tartalmi szelekciók nélküli lineáris csökkentése ugyan már az előző években megkezdődött, ám Hóman kultúrpolitikai programjának felvázolásakor azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az esetleges intézményi átalakításokkor nem csak a pénzügyi kényszerekre, hanem a kormánya számára fontos ideológiai célok megvalósítására is tekintettel lesz.³⁰⁸

Hóman véleménye szerint a gazdasági válság Magyarországon súlyos lelki és bizalmi válsággal párosult, ezért az állami kultúrpolitikának elsőrendű feladata a nemzeti lélek regenerációja, mely regenerációt az egységes és szilárd nemzeti világnézet kialakításával lehetne megvalósítani. Arról azonban, hogy az egységes nemzeti világnézet pontosan mit jelent, Hóman nem adott részletes felvilágosítást. Ám e beszámolója után egy hónappal, székesfehérvári programbeszédében már határozottan kijelentette, hogy a nemzet egység csak akkor valósítható meg, ha minden magyar ember pártkülönség nélkül a kormány mögé áll, amely „a nemzeti erő harmonikus működésének előmozdítását tűzte lobogójára”. A nemzeti erő harmonikus működésének lényege ugyan továbbra is homályban maradt, annyi azonban e beszámolóból mégis világossá vált, hogy ezt a célt kizárólag a Gömbös kormány valósíthatja meg. Antal István – Gömbös Gyula sajtófőnöke – visszaemlékezése szerint a *Nemzeti Munkaterv* első változatát a kabinet tagjainak észrevételei alapján teljesen át kellett dolgoznia, és ennek következtében a Munkaterv eredeti elgondolásaiból alig maradt valami, „helyükbe csupa szétfolyó általánosságok, jámbor óhajtások, tartal-

³⁰⁷ A Gömbös Kormány Nemzeti Munkaterve. A Nemzeti Egység Pártja Programja. Magyar Történet Szöveggyűjtemény. I. 1914–1999. szerkesztette: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2000, 261.

³⁰⁸ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1933. április 22. 28. kiadás „Az egyetemek csökkentésénél, az egyes intézmények megszüntetésénél, összevonásánál, átszervezésénél nem érvényesülhetnek pusztán pénzügyi szempontok. Kultúrpolitikai megfontolások alapján kívánom elbírálni, hogy mely intézményeket kell megtartani vagy fejleszteni. Itt kerülök szembe a legutóbbi évek költségvetésében érvényesült elgondolással, mely lineáris lefaragással igyekezett átmenteni a jobb időkre az intézményeket.[...] Én ebbe nagy veszedelmet látok. A két lehetőség közül, hogy az összes intézményeinket elsvasszuk, vagy a legfontosabb és életképes kulturális intézményeinket átmentsük, én az utóbbit választom.” Hóman Bálint beszéde az országgyűlés pénzügyi bizottságának ülésén.

matlan irányelvek, és üres szavak kerültek”, melyekből valóban nehéz volt kiokoskodni Hóman kultúrpolitikai elképzeléseinek igazi irányát.³⁰⁹

A képviselőház pénzügyi bizottságának 1933. április 20-án tartott, a vallás- és közoktatásügyi tárca 1934. évi költségvetését tárgyaló ülésén viszont Hóman már világosan megfogalmazta, hogy a kényszerű racionalizálást, valamint az intézményi keretek esetleges átalakítását nyomon kell követnie a „belső tartalom elmélyítésének” is, mivel a magyar kultúrpolitika legfőbb problémája véleménye szerint nem a szakszerű szervezés, hanem a nemzetnevelő munka teljes hiánya. E nemzetnevelő munka megalapozása, és a magyar nemzeti szellemű értelmiség kinevelése érdekében létre kell hozni az egységes középiskolák rendszerét, melyben lehetővé válhat az „egységes jellemképző és erkölcsnevelő nemzeti oktatási rendszer” kiépítése. Hóman távolabbi terve volt – ha ez időben erre még nem is tett egyértelmű utalást – a nemzeti szellemű nevelőmunkának a felsőoktatásba való bevezetése, és e távolabbi tervnek első lépcsőfoka lehetett volna a felsőoktatási intézmények szerkezeti átalakítása.³¹⁰ A tervezett szerkezeti átalakításokkal kapcsolatos elképzeléseiről Hóman 1932 novemberében egy részletes feljegyzést is készített, mely szerint a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem integritását mindenképpen meg kell őrizni, viszont „a vidéki egyetemek feltűnő favorizálása a budapesti rovására egyszer s mindenkorra megszüntetendő, anélkül, hogy az előbbieket jelentősége lényegben csorbítatnák.” Hóman e feljegyzés szerint arra gondolta, hogy a három vidéki egyetem jogi, bölcsészeti és természettudományi karait egy-egy karrá vonná össze, oly módon, hogy Szegedre koncentrálódna a bölcsész, Pécsre pedig a jogi oktatás, miközben az orvosi karok mindhárom egyetemen megmaradnának. A személyi kérdéseket pedig az idősebb, elsősorban a budapesti egyetem kötelékébe tartozó oktatók, nyugdíjazásával, és a megszűnő vidéki karok fiatalabb tanerőinek a fővárosba helyezésével látta megoldhatónak.³¹¹

A kultuszminiszter 1933 tavaszán végiglátogatta a vidéki egyetemeket, Szegeddel kezdve a sort, mely a klebelsbergi tudánypolitika kiemelt centruma volt, majd Debrecen és végül Pécs következett. Hóman mindhárom város egyetemén elismételte, hogy a tervezett átalakításokkal, vagy összevonásokkal kapcsolatban nem hozott még döntést, és az esetleges átszervezéseknél mindenképpen „tekin-

³⁰⁹ Antal, 2004, 141–145.

³¹⁰ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1935. június 23. 7. kiadás. „A nemzetnevelés egységének biztosítása voltaképpen egy egységes szilárd nemzeti spiritualista világszemlélet alapja kíván lenni. A nemzetnevelés egységének biztosítását szolgálta a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem létesítése is, amely látszólag egymástól távolálló tudományágakat egységbe foglal össze.”

³¹¹ OSZK Kt. Fond 15/48. Hóman Bálint feljegyzései a VKM munkaprogramjáról.

tettel lesz az egyetemekkel bíró vidéki centrumok jogos életérdekeire”. Ám a folyamatos presszionálások és a sajtón keresztül üzengetések miatt Pécsen Hóman már annyira ideges volt, hogy Hodinka Antal rektor köszöntőjére adott válaszát így kezdte: „Szeretettel jöttem és szeretettel akarok innen elmenni”.³¹²

A vidéki egyetemek félelmét csak fokozta, hogy Hóman több felszólalásában is jelezte: a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem integritást mindenképpen fenn kívánja tartani, s bár teljes egyetemek megszüntetésére nem gondol, nyilvánvaló volt, hogy az esetleges összevonások, átszervezések elsősorban a vidéki egyetemeket érinthetik.³¹³ Súlyosbította a helyzetet, hogy a költségvetési vitákban ismét felerősödtek azok a hangok, melyek az ország számára négy egyetem fenntartását még megfelelő gazdasági viszonyok között is feleslegesnek tartották, és a gazdasági válság közepette a költségvetés megterhelésén túl az állástalan diplomások számának szaporodását is hajlamosak voltak a vidéki egyetemek számlájára írni.³¹⁴ Az egyetemeken tapasztalható egzisztenciális feszültségek növekedése következtében, elsősorban a budapesti egyetem orvosi és jogi karán, ismét előfordultak kisebb-nagyobb incidensek, és Gál Jenő képviselő egy interpellációjában arról kérdezte Hómant, nem gondolja-e, hogy a nemzeti egység megteremtésének érdekében kívánt művészbéke meghirdetésének elég furcsa akusztikája az, ha e magasztos szózat megjelenésével egy időben a budapesti orvoskar hallgatói összeverik egymást az anatómiai intézet folyosóján.³¹⁵

Miután Hóman május 31-i képviselőházi beszédében világossá tette, hogy az egyetemi átszervezésekkel kapcsolatos döntésében nem fogja őt holmi „szukcesszív szolidaritás” befolyásolni, a vidéki egyetemei városokban kitört a pánik.³¹⁶ Somogyi Szilveszter, Szeged polgármestere sajtónyilatkozatában kétségbeesésében egyenesen a halott Klebelsberghez fohászzkodott, aki véleménye szerint „szükség esetén

³¹² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1933. március 11. 29. kiadás, Szeged. MNL, OL, MTI Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1933. április 23. 4–5. kiadás, Debrecen. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1933. május 12. 21. kiadás, Pécs.

³¹³ Az országgyűlés képviselőházának 190. ülése 1933. május 31-én, szerdán, Képviselőházi napló, 1931. XVI. kötet, 1933. május 18. – 1933. június 02. 421.

³¹⁴ Kerepszki Róbert: A debreceni tudományegyetem hallgatóinak emlékirata az egyetem megcsonkítása ellen (1933.) Gerundium, 2010, 1, 111.

³¹⁵ Az országgyűlés képviselőházának 122. ülése 1932. október 28-án, pénteken, 187. Képviselőházi napló, 1931. XI. kötet, 1932. augusztus 12. – 1931. november 29.

³¹⁶ Az országgyűlés képviselőházának 190. ülése 1933. május 31-én, szerdán, Képviselőházi napló, 1931. XVI. kötet, 1933. május 18. – 1933. június 2. 21. A debreceni egyetem érdekében Bethlen is exponálta magát és levélben jelezte Hómannak az intézmény esetleges átszervezésével kapcsolatos aggályait. OSZK Kt. Fond 15/304 Bethlen István Hóman Bálintnak, Inke, 1933. április 21.

külön pártot is szervezett volna Szeged védelmében.³¹⁷ A debreceni egyetem orvosi karát pedig néhány hónappal később *Az Estnek* adott nyilatkozatában Lenhossék Mihály professzor torpedózta oldalba, azt állítva, hogy „[...] a debreceni egyetem orvoskarán úgyszólván őskori állapotok vannak. A hat elméleti tárgyat, amelynek mindenütt a világon hat különböző előadója van, összesen két professzor tanítja. [...] Érdekes, hogy Amerika oly kitűnően van informálva a magyarországi orvos viszonyokról, hogy míg a többi három magyar egyetem orvosi diplomáját nosztrifikálja, a debreceniét nem.”³¹⁸ A debreceni orvoskar dékánja, Orsós Ferenc tiltakozását követően Lenhossék ugyan visszavonta denunciáló szavait, ám e kavargások nyomán Hóman végül is belátta, az egyébként általa és kormánya által is tervezett egyetemi átalakítások oly sok, következményeiben szinte fel sem mérhető érdeksérelemmel járnának, éppen azok köreiben, akikre jövődi politikai terveik megvalósítása során támaszkodni kívánnak, hogy visszakoznia kell, és a radikális átalakítások helyett csak bizonyos számú egyetemi tanszék megszüntetését rendelheti el.³¹⁹ A reform elmaradása azonban megfosztotta Hómant attól a lehetőségtől, hogy a felsőoktatás intézményi kereteinek átalakításával járó elkerülhetetlen személyi konzekvenciákat levonva, kialakíthasson a maga számára egy olyan támogatói hátteret, mely egzisztenciáját neki köszönve maximális lojális lett volna kultúrpolitikai elképzeléseihez. E kudarc ellenére 1936-ban Hóman még egyszer nekifutott a felsőoktatási rendszer esetleges átalakításának, ám az általa elképzelt reform érdekében összehívott Felsőoktatási Kongresszus szakmai hozzászólásai alapján végleg meggyőződhetett arról – amivel egyébként, nem, mint politikus, de mint tudós bizonyosan tisztában is volt –, hogy a felsőoktatási intézményeknek nem lehet feladata az ideológiai nevelőmunka.

A Kongresszuson elmondott megnyitóbeszédében Hóman ismételten kifejtette, hogy a gazdasági válság nyomába járó erkölcsi, és világnézeti válságból, csak a „nemzeti élet szintézisének céltudatos előkészítésére irányuló következetes nevelőmunka”

³¹⁷ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, Bizalmas értesítések, 1933. június 3. 188. sz. Somogyi Szilveszter nyilatkozata.

³¹⁸ Kerepeszki, 2010, 114.

³¹⁹ OSZK Kt. Fond 15/196. Antal István levelei Hóman Bálinthoz, 1933. június 10. június 14. és 1933. november 13. Antal István a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője több levélben hívta fel Hóman figyelmét arra a lehetőségre, hogy a felsőoktatás szerkezeti átalakításának kompromisszumok nélküli erőszakolása a Gömbös által vezetett NEP kiépítésének társadalmi támogatottságát veszélyeztetheti. Hóman eredeti terve szerint csak a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet hozhatta létre, amely az 1934. évi X. tc. alapján a korábbi Magyar Királyi József Műegyetem, a Közgazdaságtudományi Kar, az Állatorvosi Főiskola és a soproni Magyar Királyi Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola összevonásával alakult meg. „A minisztertanács döntött az egyetem ügyében, nem csonkit, hanem 8 tanári katedrát megszüntet. Nagy öröm Szegeden.” 1933. november 3. Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Kossuth, Budapest, 1983, 119.

vezetheti ki a magyar társadalmat, és e cél elérése érdekében az egész magyar közoktatásban, így az egyetemen is fokozott mértékben kell érvényt szerezni a tudósoktól lenézett, és a szakpedagógusok álltak elhanyagolt nevelőszempontoknak. Hóman elismerte ugyan, hogy az egyetem elsősorban tudományos intézmény, ennek ellenére mégis úgy gondolta, hogy a tudományművelés és a gyakorlati életre való szakképzés mellett a felsőoktatásnak az állampolgári nevelés is fontos feladata. Véleménye szerint a magyar felsőoktatás hibái elsősorban e hármas feladatkör szükséges egyensúlyának hiányából eredtek, ezért határozottan jelezte, tervezett felsőoktatási reformja során biztosítani kívánja e hármas feladatkör kiegyensúlyozott érvényesülését. Beszédének végén azonban Hómannak azt is el kellett ismernie, hogy az egyetemi autonómiából következő tanzabadság következtében a „nevelő szempontnak az egyetemi tanmenetben leendő érvényesülése elsősorban a személyeken múlik”, s ez a tény törekvésének a későbbiekben mindenképpen határt szabhat majd.³²⁰ S valóban, a Kongresszus ülésein megjelent egyetemi tanárok hozzászólásait kizárólag a szakmai szempontok dominálták és a felsőoktatás ideológiai, világnézeti nevelőmunkájának kérdésére egyikük sem reflektált, sőt Eckhardt Sándor hozzászólásában határozottan kijelentette, minden olyan intézkedést veszedelmesnek tart, mely az egyetemi munka önállóságát veszélyezteti, mivel az egyetemek elsődleges feladata a szellemi értékek őrzése, s e tényből egyenesen következik a kutatószellem, valamint a kutatók egyéni szabadságának védelme is.³²¹

A Pázmány Péter Tudományegyetem tanári karának elutasító magatartása a továbbiakban arra ösztönözte Hómant, hogy elképzelései megvalósításának érdekében a megüresedett budapesti katedrákra a vidéki egyetemek oktatói közül olyan személyeket nevezzen ki, akiknek szakmai alkalmassága mellett, világnézeti beállítottsága is közel állt az általa eltervezett felsőoktatási reformelképzelésekhez. A Felsőház pénzügyi bizottságának 1937. április 13-án tartott ülésén Bethlen István már határozottan jelezte, rendkívül veszélyesnek tartja azt a gyakorlatot, hogy a katedrák betöltésénél „nem mindig az arravalóság és a tudományos működés, hanem a valamely irányzathoz tartozás” lehet a mérvadó szempont. Ezzel a gyakorlattal összefüggésben Bethlen károsnak tartotta az egyetemi ifjúság fokozottabb politikai aktivitását is, mely nem spontán, hanem „külső befolyások, egyes szervezetek, egyes pártokhoz

³²⁰ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1936. december 10. 8.9.10. kiadás, Hóman Bálint beszéde az Országos Felsőoktatási Kongresszuson. A Kongresszus anyaga megjelent: Magyar felsőoktatás: az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai / közzéteszi Hóman Bálint; szerk. Mártonffy Károly, Budapest, Egyetemi ny., 1937.

³²¹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1936. december 11. 8. kiadás, Eckhardt Sándor hozzászólása.

tartozó szervezkedések munkájának eredményképpen” alakult ki. Véleménye szerint rendkívül aggályosnak tekinthető, hogy e nemkívánatos politikai hatások következtében az ifjúság körében „[...] a magyar szempontból nem kívánatos brutális antiszemitizmuson kívül a szélsőjobboldaliság köpönyegében egy erős antikapitalizmus, és a magántulajdon teljes negligálása kapcsolódik össze, gyakran még a Jászi Oszkár tanításainál is szélsőségesebb formában. A mai ifjúság világnézete a kollektívizmus, még ha hitlerizmus formájában jelentkezik is, nagy veszélyt jelent, mert ezt az országot vagy polgári alapon fogjuk fenntartani, vagy sehogy sem.”³²² Hóman azonban meg volt győződve arról, hogy törekvéseit teljesen félreértik, és minden lehető alkalommal újra és újra kifejtette véleményét a felsőoktatásnak az állampolgári neveléssel kapcsolatos feladatairól, egyre inkább szembe állítva magát ezzel elsősorban az MTA tagjainak sorába tartozó tudósok egy részével is.³²³

Kultúrpolitikai tevékenységének kritikai megítélésére 1936 tavaszán Berzeviczy MTA elnökségről való lemondását követő eseményekből is következtethetünk. Berzeviczy egy 1936. február 1-én Hómannak írt levele mellékletében felsorolta azoknak a személyeknek neveit, akik jó eséllyel követhetnék őt az MTA elnöki székébe.³²⁴ A listán Hóman neve is szerepel, és minden bizonnyal ő maga is komolyan gondolt az elnökség megszerzésére. Berzeviczy a levelében jelzi is, Hóman kultuszminiszteri pozíciója nem lehetne akadály esetleges megválasztásának, ám a tény, hogy az elnöki székbe végül a semmilyen tudományos előélettel nem rendelkező József főherceg kerülhetett, jól mutatja a Hómannal kapcsolatos erős ellenérzéseket.

Ravasz László visszaemlékezése szerint: „Az elnöki szék betöltésénél a Berzeviczy halála után nagy nehézségek támadtak. Teleki Pál volt a legplauzibilisabb jelölt, de ő nem akart a főtitkárral, Voinovich-csal együtt dolgozni, akit viszont nem lehetett elejteni, mert mint esztétikus a főtitkári székbe igen beleillett, s mint kiváló gyakorlati gazda a nagy Vigyázó-hagyatéknak nagyszerűen viselte gondját. Balogh Jenő már döntött arról, hogy Konventet semmiféle munkáért el nem hagyja. Emlegették még Hómant, de ő túlságosan napi politikus volt s ádáz ellenzéki csoport ágaszkodott ellene a Moór Gyula vezérlete alatt.[...] Az én jelöltem Gombocz Zoltán lett volna, de ő már nem élt. Így lett a jelszó: »Egye fene, ha nincs más éljen hát Péchy Tamás.« válasszuk meg József főherceget. Ebbe meg nyugodtak a többi jelöltek is, de

³²² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1937. április 13. 33. kiadás, Bethlen István hozzászólása a Felsőház pénzügyi bizottságának ülésén.

³²³ MNL, OL, Magyar Országos Tudósító, 1937. január 14. 13. kiadás, Hóman Bálint előadása a közoktatásügyi problémákról.

³²⁴ OSZK Kt. Fond 15/301. A lista a következő neveket tartalmazta: Balogh Jenő, Wlassics Gyula, Ilosvay Lajos, Herczeg Ferenc, Lenhossék Mihály, Teleki Pál, Hóman Bálint, Kornis Gyula, Bethlen István.

egy igen súlyos egyéniségekből álló csoport, nem nyugodott bele. Elküldték hozzám Eckhart Ferencet és Kolozsváry Bálintot, ne engedjem azt a capitis deminutiot, hogy József főherceg egyébként igen nagyra becsült személye a Berzeviczy Albert és Eötvös Lóránd székébe üljön.”³²⁵ A főherceg delegálása is jelezte tehát, hogy az MTA tagjai inkább döntöttek egy tudományos szempontból nehezen értékelhető személyiség mellett, semmint komolyan megfontolják a politikus Hóman esetleges megválasztását.³²⁶

A Klebelsberg által kiépített Collegium Hungaricumok sorsa is sok feszültséget okozott. Hóman egyáltalán nem titkolta, hogy a külföldi ösztöndíjak kollégiumi rendszerével nem ért egyet, s ha rajta állna, visszatérne a szabad ösztöndíjak megpályázásának lehetőségéhez, ám miután a már kiépült külföldi intézmények keretein változtatni egyelőre nem lehet, azok fenntartásának kényszere a költségek drasztikus csökkentése mellett az ösztöndíjak számának megfelelődesét vonta maga után.³²⁷

A külföldi ösztöndíjakkal kapcsolatos aggályait Bethlen István és Kornis Gyula is többször jelezte a kultuszminiszternek. Kornis szerint a külföldi ösztöndíjak és a kollégiumok ügyének megfelelő kezelése rendkívül fontos, hiszen a „Trianon igazságtalanság megváltoztatása érdekében európai látókörű, nemcsak nyelveket, de kultúrát és néplelket ismerő szellemi vezérkart kell nevelni. Ma állást foglalunk a gazdasági önellátás és elzárkózás ellen, de ugyanilyen veszedelmes egy nemzet szellemi autarchiája, a lelki önelégültség állapota.”³²⁸ Bethlen pedig egyenesen azt állította, hogy Hóman ösztöndíj-politikája következtében a „külföldi kultúrákkal való kapcsolata-

³²⁵ Ravasz, 1992, 277. Zolnay László régész, aki közeli kapcsolatban állt Kornissal és Hómannal is, némileg másképpen emlékezik a történetekre: „Hóman Bálint és Kornis szívből utálták egymást, s Kornisnak sohasem tettem említést a Hómannal való kapcsolatáról. 1936-ban Hóman Bálint – Berzeviczy Albertnek az Akadémia elnökének halála után – minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy ne az esélyes Kornist válasszák meg az Akadémia elnökének. S Hóman valóságosan triumfált akkor, amikor az akadémiai elnökség gordiuszi csomóját azzal vágta át, s ez az ő nagy ötlete volt, hogy József királyi herceget (Alcsuti József polgárt) mint világháborús emlékiratok szerzőjét kandidáltatta az elnöki tisztre.” Zolnay László: Hírünk és hamvunk. Magvető, Budapest, 1986, 175.

³²⁶ OSZK Kt. Fond 15/1145. Azt a tényt, hogy az MTA tagjai között Hómannak nem egy ellenfele akadt, szintén jól jelzi Neuber Ede Hómannak 1943. május 2-án írt levele, melyben a kultuszminiszterrel egyébként szoros, baráti kapcsolatban lévő bőrgyógyász beszámol arról, kicsiben múlt, hogy el nem bukta a rendes taggá választást, noha 1938-ban 47 szavazattal 1 ellenében úgy választották meg levelező tagnak, hogy az intézményen belül alig volt személyes ismeretsége. Mivel úgy gondolja, hogy szakmai teljesítménye nem romlott az évek során, mindkettőn tudják, mi volt e különös választás igazi oka.

³²⁷ Hóman Bálint tájékoztatója az ösztöndíjas helyek csökkenéséről. Az országgyűlés képviselőházának 190. ülése 1933. május 31-én, szerdán 423–424. Képviselőházi napló, 1931. XVI. kötet, 1933. május 18. – 1933. június 2.

³²⁸ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1934. április 13. 14. kiadás, Kornis Gyula hozzászólása a Felsőház pénzügyi bizottságának ülésén.

taink sekélyebbé váltak” épp egy olyan időszakban, amikor, „[...] ez a kis nemzet olyan feladatok előtt áll, amilyenek előtt ezer év óta egyetlen nemzedék sem állott. Ezekben a sorsdöntő időkben olyan emberekre van az országnak szüksége, akik a nagy külföldi kultúrközpontokban a személyekkel és ügyekkel teljesen ismerősek, és adott esetben a nemzet érdekében teljesíteni tudják a maguk hivatását.”³²⁹

Hóman a nyílt kritikák ellenére továbbra is arra törekedett, hogy a budapesti tudományegyetem tanári karában növelje a kultúrpolitikai törekvéseivel szimpatizáló oktatók számát, és ennek érdekében nem riadt vissza olyan lépésektől sem, melyekkel két Corvin testületi tagtársának tudományos és egzisztenciális érdekeit is súlyosan megsértette. 1935-ben a Corvin-láncos Korányi Sándor professzor, valamint a Corvin-koszorús Grósz Emil professzor is betöltötte a 70 életévét. Nyugalomba vonulásuk a szabályok szerint várható volt ugyan, de Hóman nemcsak az ilyenkor szokásos tiszteleti év lehetőségét tagadta meg tőlük, de nyugdíjazásukkal egy időben bezárta az általuk vezetett III. számú Belgyógyászati, valamint az I. számú Szemészeti Klinikát is. A klinikák megszüntetésének következtében utcára került a két professzor hosszú évtizedek alatt összekovácsolódott tanítványi köre, akik közül jó néhányan – elsősorban származásuk miatt – másik állami állás megszerzésében nem is reménykedhettek.³³⁰ Hóman sajtóközleményben próbálta cáfolni azokat a lapértésüléseket, melyek az évtizedek óta működő világhírű klinikák megszüntetése mögött politikai indítékokat kerestek, ennek ellenére teljesen egyértelmű volt, hogy legalábbis a Korányi klinika megszüntetése – a kétségtelen takarékosági törekvések mellett – az exkluzivitásánál és speciális szelleménél fogva az évtizedek során át sok méltató mellett számos ellenséget is szerzett Korányi-iskola felrobbantására szolgált, mellyel Hóman jobb lehetőségekhez akarta juttatni a saját tudománypolitikai koncepciójához közelebb álló tudósokat.³³¹

A CORVIN TESTÜLET ÉLÉN

1935 januárjában Horthy Miklós a Magyar Corvin-koszorúval rendelkező Hóman Bálintnak a kitüntetés magasabb fokozatát, a Magyar Corvin-láncot adományozta.³³² Az középiskolai reform, a tanügyigazgatás szervezeti átalakítása, valamint a Magyar

³²⁹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1937. április 13. 33. kiadás, Bethlen István hozzászólása a Felsőház pénzügyi bizottságának ülésén.

³³⁰ OSZK Kt. Fond 15/883. Korányi Sándor levele Hóman Bálintnak, 1936. június 22.

³³¹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1936. január 13. Korányi András: Emléktörédek. Litera Nova, 1995, 87–89. 101–103.

³³² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1935. január 31. 18. kiadás.

Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemről, a Nemzeti Múzeumról, és az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsról szóló törvények elfogadtatása után Hóman minden bizonnyal úgy érezte, kultúrpolitikai tevékenységével kiérdemelte a megtiszteltetést. A Corvin-lánccal való kitüntetéssel megszűnt az a rendkívül félszeg helyzet is, mely abból adódott, hogy Hómannak kultuszminiszteri pozíciója miatt hivatalból jelen kellett lennie a testület alkalmain, amelynek egyúttal, mint a kitüntetés alacsonyabb fokozatának birtokosa, tagja volt. Fokozta ezt a különös helyzetet, hogy 1932-től már kultuszminiszterként nem egy olyan kellemetlen intézkedést is meg kellett tennie, mely valamelyik testületi tagtársát érintette.

Közvetlenül hivatalba lépése után például ő bocsátotta el állásából a Corvin-koszorús Hevesi Sándort, a Nemzeti Színház igazgatóját, aki mellett Klebelsberg kultuszminiszterként minden támadás ellenére rendületlenül kitartott, és akit Klebelsberg utódjának, Karafiáth Jenőnek regnálása idején az alkalomra régóta várakozó ellenfelei jóformán darabokra szedtek.³³³ Minden bizonnyal ez a sors várt volna a Nemzeti Színház vezető művésznőjére, a Corvin-koszorús Bajor Gizire is, ha a Kormányzó a leghatározottabban fel nem lép a védelmében.³³⁴ Hómant egyébként a színésznővel szemben – aki egy ízben fizetés nélküli szabadságot szeretett volna kérni tőle annak érdekében, hogy a Nemzeti Színházon kívül is felléphessen – nem személyes ellenszenv vezette.³³⁵ A kultuszminiszter az 1935-ben Corvin-koszorúval kitüntetett Kiss Ferencet sem engedte a Nemzeti Színházon kívül szerepelni, mivel véleménye szerint a Nemzeti Színház tagjai elvi okokból nem játszhatnak máshol.³³⁶

³³³ Mivel Hóman a Nemzeti Színházat a nemzetnevelés egyik eszközének tekintette, a Színház élére olyan személyt keresett, aki ennek az elképzelésének megfelelhett. Németh Antal kinevezése elsősorban Hóman tervének megvalósulása érdekében történhetett meg. A Nemzeti Színház a nemzetnevelés egyik fő tényezője – mondotta Hóman Bálint. Pesti Napló, 1935. október 5. 224. szám, 14.

³³⁴ Magyar, 1971, 182–198. „Hogy miért kellett Hevesi ellen, aki olyan zseniálisan tudta egyesíteni magában a tudóst a művésszel, hogy miért kellett ellene hivatalos hajtóvadászatot indítani, annak titkos okait nem ismerem. Igaz azonban, hogy akkoriban a kultuszminisztériumban valami kicsinyes, konfúzus és harapós szellem volt munkában, hogy vérig bosszants, lealázza, és elüldözze a művészet vezető pozíciójából az arra rátermett embereket, és féltéhségeket ültessen a helyükre. Petrovics Eleket a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját, akiknek a maga szakmájában európai tekintélye volt, súlyos betegsége idején kiakolbólították, hogy egy szánalmas kis műkedvelőnek csináljanak helyet. Ugyanakkor, azzal az ürüggyel, hogy véget kell vetni a sztárrendszernek, kíméletlen hajszát kezdtek Bajor Gizi ellen. Ha a hivatalos körökön fordul, esetleg kiüldözik a Nemzetiből Európa egyik legnagyobb művésznőjét. Ekkor azonban felsőbb hatalmak léptek közbe, és erélyesen véget vetettek minden további izetlenkedésnek.” Herczeg Ferenc: Hűvösvölgy. Szépirodalmi, Budapest, 1993, 176–177.

³³⁵ OSZK Kt. Fond 15/217. Bajor Gizi Hóman Bálinthoz, 1933. január 1. Uo. Fond15/1820. Hóman Bálint Bajor Gizizez, 1933. január 2.

³³⁶ OSZK Kt. Fond 7/795. Hóman Bálint Szekfű Gyulának, 1935. április 9.

A Corvin-láncos Hubay Jenőt, aki élemedett kora ellenére nem volt hajlandó távozni a Zeneművészeti Főiskola éléről, és a Kormányzót arra próbálta rávenni, hogy az örökös főigazgatói cím megadásával tegye lehetővé a számára a korlátlan idejű pozícióban maradási, rendkívül kínos körülmények között, 1934 júliusában kellett nyugdíjba küldenie.³³⁷ Hubay, akit már Karafiáth Jenő megpróbált nyugdíjazni, kinevezése után néhány nappal felkereste Hómant, és minden bizonnyal az örökös főigazgatói cím megadására próbálta rávenni, mivel azonban ez nem sikerült, Merész Gyulához hasonlóan a Kormányzó személyén keresztül akart célt érni nála.³³⁸ Hubay tisztában volt azzal, hogy a kultuszminister Dohnányi Ernőt szeretné a Főiskola élén látni, ezért beadványában, saját érdemeinek ecsetelése mellett, nem keslekedett felhívni Horthy figyelmét a zongoraművész „vörös” múltjára sem.³³⁹ Hóman azonban, aki nem egy esetben kifejtette a fiatalabb generáció szóhoz juttatásának fontosságát, hajthatatlannak bizonyult, hiszen 1934-ben Dohnányi Ernő már betöltötte az 57. életévét, és mindenképpen méltányos volt, hogy végre az őt megillető pozícióba kerüljön.³⁴⁰

³³⁷ OSZK Kt. Fond 73/10. Hubay Jenő levélfogalmazványai, levélmásolatai, levéltöredékei, Hubay Jenő Horthy Miklóshoz, é.n. (1934) „Most azonban ismét fordulóponthoz jutott a Zeneművészeti Főiskola azáltal, hogy ki akarják venni a kezemből a vezetést. A legnagyobb aggodalommal vagyok eltelve, hogy azok, akik már egyszer felforgatták hevenyészett reformterveikkel e nagyhírű és bevált intézményt, nem e fogják másodszer is lejtőre vinni.[...] A Főiskola további nyugodt és biztos vezetése érdekében szükséges, hogy úgy, mint előbb volt továbbra is állásom megingathatatlan legyen.” MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1934. június 28. 23. kiadás. Hubay nyugdíjazásának bejelentése.

³³⁸ OSZK Kt. Fond 15/716. Hubay Jenő Hóman Bálinthoz, 1932. október 8. OSZK Kt. Fond 73/10. Hubay Jenő levélfogalmazványa Horthy Miklóshoz, 1933. február 20. „Külföldön sohasem helyeztek nyugdíjba a korra való tekintettel olyanokat, kik a nagy művészi intézmények élén állottak. Gevaert 90 éves korában még mindig a brüsszeli Királyi Conservatorium élén állt. Joachim József, hazánkfia a berlini Hochschule igazgatója is élete fogytáig töltötte be állását. [...] A művészet terén nincs korhatár.”

³³⁹ OSZK Kt. Fond 73/10. Hubay Jenő levélfogalmazványa Horthy Miklóshoz, 1933. február 20. „A vörös uralomra vonatkozóan a következőket kell megjegyezni: A szovjet idején Dohnányi és Kodály vállalták Reinicz zene biztos fennhatósága alatt a Zeneakadémia vezetését. A Zeneakadémia szovjeturalom alatti működéséről az akták a közoktatásügyi minisztériumban bizonyosan fellelhetőek. A Zeneakadémia nagytermében folyt a sorozás és az Internacionálé hangjai mellett a fiatalság eltántorított a magyar állameszmétől.”

³⁴⁰ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1934. június 28. 23. kiadás. „Az utódlásnak, illetve a Zeneművészeti Főiskola jövőjének igazgatásának kérdése évek óta eldöntött kérdés. Az igazgatás teendőit Dohnányi Ernő régebben kinevezett főiskolai igazgató veszi át főigazgatói minőségben. Dohnányi egyénisége és művészete teljes biztosítékot nyújt arra, hogy e kitűnő kultúrintézményünket a Hubay által megalapozott színvonalon tartja és korunk követelményeinek megfelelő szellemben fogja irányítani.” Hóman Bálint nyilatkozata Hubay Jenő nyugdíjazásáról és Dohnányi Ernő kinevezéséről. OSZK Kt. Fond 15/450. Dohnányi Ernő levelei Hóman Bálintnak. Hóman és Dohnányi szoros, baráti kapcsolatáról árulkodnak Dohnányinak „*Kedves Bálint!*” megszólítású Hó-

A 62 éves Petrovics Eleket viszont a kultuszminiszter 1935 nyarán az 1935 márciusában Corvin-koszorúval kitüntetett Gerevich Tiborral egyetértésben a Gyűjteményegyetem átalakításáról szóló törvény segítségével nyugdíjazta, és e történésnek különösen bántó színezetet adott az a tény, hogy a gyanútlan Wlassics – mint a Testület elnöke – 1935 januárjában éppen Petrovicsot kérte fel a Gerevich megválasztásához szükséges tagajánlás elkészítésére.³⁴¹

A Corvin-lánc tulajdonosaként Hóman végre elérkezettnek látta az időt új Corvin kitüntetettek felterjesztésére is. Az 1931-es utolsó, még Klebelsberg által tett tagajánlás óta, a Corvin-koszorúsok közül elhunyt Négyessy László, Csánky Dezső, Hutryra Ferenc, Foerk Ernő, és Pauler Gyula. Hóman a helyükre Gerevich Tibort, Harsányi Zsoltot, Kiss Ferencet, Molnár Ferencet, Révész Imrét, Rudnay Gyulát, valamint Szily Kálmánt ajánlotta. Wlassics a nevek birtokában felkérte a Testület bizonyos tagjait a tagajánlások elkészítésére, majd a február 8-ára összehívott ülésen a Testület az ajánlások meghallgatását követően döntött arról, támogatja-e a jelöltek felterjesztését a Kormányzóhoz.³⁴²

mannak adresszált levelei, melyekben a zongoraművész több esetben hivatalos ügyekről is a barátság keretei között tájékoztatta a kultuszminisztert.

³⁴¹ „Nem kívánja a törvényjavaslat fenntartani a Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselőire nézve megállapított 70 éves korhatárt a Nemzeti Múzeum tudományos személyzeténél. Részben szociális szempontok indokolják ezt. Az ifjúság elhelyezkedésének mai nehézségei között antiszociális lenne egy ilyen nagyobb számú állást felölelő státusnál a szolgálati idő meghosszabbításával az ifjúság elhelyezkedési lehetőségeit csökkenteni. De figyelembe veendő e kérdésnél az is, hogy a 70 éves korhatárral bíró egyetemi tanári és kúriai bírói állások nem a közigazgatási állások betöltésénél szokásos előmenetel, hanem sajátos szempontok szerint történő kiválasztás alapján töltenek be. Nem látszik továbbá indokoltnak, hogy a fokozott agilitást követelő és nagy részben igazgatási tevékenységgel is kapcsolatos múzeumi tisztviselői állások azonos elbírálás alá essenek a kizárólag tudományos munkálkodást igénylő állásokkal.” Hóman Bálint indoklása a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló törvényjavaslatához. 1934. március 2. Felsőházi irományok, 1931. V. kötet, 196–281. sz. 305. Wlassics Gyula levele Petrovics Eleknek Gerevich Tibor tagajánlásával kapcsolatban. 1935. január 18. Enigma 60, Gerevich Tibor, 2009, 115.

³⁴² OSZK Kt. Fond 121/23. Melich János tagajánlása Németh Gyula jelöltről, 1939. január 27. Bár egyetlen testületi ülés jegyzőkönyve sem maradt fenn, a kitüntetés szabályzatából tudható, hogy a felterjesztendő személyek egyhangú támogatása hiányában szavazásra került sor, melyben a döntés szótöbbséggel született. 1937-ben például minden bizonnyal véletlenül kiszivárgott és a sajtóban is megjelent a Corvin-koszorúra jelöltek személyével kapcsolatos testületi szavazás eredménye. Eszerint a Corvin-láncre Verebely Tibor sebész professzort egyhangúan, a Corvin-koszorúra viszont Tasnádi Ilona színművésznőt harminc szavazattal egy ellenében, Csánky Dénest a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját huszonnyolc szavazattal három ellenében, és Vastagh György szobrászt húsz szavazattal tizenegy ellenében hozták javaslatba a Testület tagjai. 1944. február 6-án a Kisfaludy Társaság ülésén Voinovich Géza arról tájékoztatta Szabó Lőrincet, hogy neve felkerült a Corvin-koszorúra jelöltek listájára. A kitüntetést végül Harsányi Lajos, Lehár Ferenc, és Lukinich Imre kapta meg, de az, hogy Szabót a Testület, vagy a Kormányzó ejtette e el, mára már kideríthetetlen. Harminchat év (1921–1944) Szabó Lőrinc és felesége levelezése. Petőfi Irodalmi Múzeum, Magvető, 1989, 595.

Molnár Ferenc neve már 1930-as adományozáskor is szóba került, de őt Móricz Zsigmonddal ellentétben akkor bizonyosan nem keresték meg, mivel az író – Móriczsal ellentétben – a kitüntetést sohasem utasította volna vissza. Molnárt ugyanis nagyon bántotta, hogy külföldi és a budapesti magánszínházakban aratott nagy sikerei ellenére a Nemzeti Színház nem tart igényt a darabjaira, és a kitüntetés odaítélése után a Kormányzónak írt leveléből is nyilvánvalóan látszik, milyen nagy elégtétel volt számára a hivatalos elismerés.³⁴³ A Corvin koszorút azonban az író természetesen nem Horthynak köszönhette. Hóman ugyanis nem csak a képzőművészek modernjeit szerette volna megnyerni kultúrpolitikai koncepciójának, de számított az irodalmi világnak azokra a képviselőire is, akik az elmúlt tíz évben a klebelsbergi kultúrpolitika hivatalos keretein kívül rekedtek.³⁴⁴ Az 1935. február 28-án megalakult Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsba Hóman Molnáron és Móricz Zsigmondon kívül meghívta Babits Mihályt is, aki az invitálást elfogadta ugyan, de az alakuló ülésen Móriczsal ellentétben nem vett részt.³⁴⁵

Hóman törekvése a különböző világnézetű írók közös, ha úgy tetszik nemzeti platformra helyezésével kapcsolatban a képviselőházban elhangzott, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács jövőbeli feladatairól szóló beszédéből is következtethetünk, ahol az értékes magyar irodalom képviselőiként Herczeg Ferencet, Tormay Cecilet, Zilahy Lajost, Móricz Zsigmondot, Babits Mihályt, és Molnár Ferencet is megemlítette.³⁴⁶ Ez a kánon mindenképpen különbözött Klebelsberg irodalmi elképzeléseitől, aki kultuszminiszteri regnálása idején Babits, Móricz és Molnár Ferenc

³⁴³ MNL, OL, MTI, Osztrák lapszemle, 1933. október 24. Molnár már 1933-ban őszén kihallgatáson volt Horthynál, mellyel kapcsolatban, az osztrák sajtóban arról írtak, hogy az író „rövidesen megkapja a Corvin-nyakláncot, és a *Játék a kastélyban* című darabját bemutatja a Nemzeti Színház.”

³⁴⁴ OSZK Kt. Fond III/587. Hóman Bálint levele Babits Mihálynak, 1933. január 5. „A Magyar Szemle Társaság elküldötte nekem legújabb könyvedet, mely kiváló írói munkásságod egyik újabb fényes sikere. Hálásan köszönöm azt az élvezetet, amelyet nekem szerezteél és melegen kívánom, hogy írói pályádat az eddigiehez hasonló, sok méltó folytatás kövesse.”

³⁴⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvatos hírek, 1935. február 28. „A törvény szelleme, a Szervezeti Szabályzat konstrukciója és. az a szelekció, amelynek alapján a tanácsba való meghívások és kinevezések történtek, mind azt célozzák, legyen a tanács organikus kapocs az élő művészet és az állami adminisztráció között, amelynek hivatása az, hogy felülemelkedve a pártharcokon, tisztultabb magaslatookról a nemzeti gondolat jegyében az irodalom és művészet örök és egyetemes kultúrértékeinek termelését segítse elő.” Részlet Hóman Bálint nevében Tihamér Lajos ügyvezető elnök által a Tanács alakuló ülésén elmondott beszédéből. OSZK Kt. Fond 15/212. Babits Mihály Hóman Bálintnak, 1934. szeptember 1. OSZK Kt. Fond 15/1099. Molnár Ferenc Hóman Bálintnak, 1934. augusztus 8. A magyar. királyi. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1935. évi 9.127. számú rendelete, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács szervezetének és működésének szabályozásáról. Magyarországi Rendeletek Tára 1935. 68. évfolyam, Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium, 216–222.

³⁴⁶ Az országgyűlés 65. ülése 1935. november 20-án, szerdán. Képviselőházi Napló, 1935. IV. kötet, 1935. november 12. – 1935. december 21.

nevét ilyen kontextusban hivatalosan soha ki nem ejtette volna.³⁴⁷ Ám az a tény, hogy a Hóman által kitüntetett költők, írók, kevés kivételtől eltekintve nem az általa a magas irodalom képviselői közé sorolt, és Klebelsberg idején mellőzött alkotók sorából kerültek ki, szintén azt bizonyítja, hogy, az irodalmi élet megosztottsága és a Kormányzó vétőjoga Hóman még oly jó szándékú elképzeléseinek is határt szabott.³⁴⁸

Rudnay Gyula kitüntetése, és az a tény, hogy Rudnay 1941-ben Corvin-láncot is kapott, jól jelzi a művészeti kérdésekben Hóman tanácsadójaként működő Gerevich Tibornak azt a törekvését, hogy az állami kultúrpolitika elismerése a KUT vagy az UME radikálisnak tekintett művészei helyett a Szinyei Merse Pál Társaság modernségében is klasszikus, a nagy magyar elődök, Munkácsy, Pál László művészetét továbbfejlesztő vonalának jusson.³⁴⁹

Az új kitüntetettek listájának megjelenését követően a Corvin-koszorús Zilahy Lajos, akit Németh László a felső tízezer kedvencének és a pakfon-irodalom nagyvállalkozójának nevezett, a reformista írókat, Illyés Gyulát, Féja Gézá, Szabó Lőrincet, Németh Lászlót, valamint Móricz Zsigmondot – Hómant megkerülve – megismertette

³⁴⁷ „Móricz Zsigmond tiszteletére az egyetemi ifjúság által rendezett estélyen, ahol az egyetemi ifjúságnak minden rétege megjelent, a bajtársi sapkás és vállszalagos egyetemi ifjak is, akik óriási tömegekben jelentek meg és ünnepelték ott Móricz Zsigmondot. S amikor azt kérdeztem, hogyan lehet, hogy az urak eljöttek ide, azt mondták: Eljöttünk, pedig Hekler tanár úr a bajtársi egyesületekben kiadta a jelszót, hogy Móricz Zsigmond ünneplésére nem szabad elmenni. [...] Én azt mondom, hogy Móricz Zsigmond ízig-vérig magyar író és ennek az ízig-vérig magyar-írónak az ünneplésén, 25 éves írói jubileumán nem jelent meg a magyar kormány, nem jelentek meg a magyar hatóságok. Nem jelentek meg az írók egyes rétegei, és nem akarták megengedni azt sem, hogy az egyetemi ifjúság megjelenjék. Fábrián Béla képviselő beszéde a Képviselőház 57. ülésén. 1927. május 30-án, hétfőn. Képviselőházi napló, 1927. IV. kötet, 1927. május 12. – 1927. május 30.

³⁴⁸ A könnyű műfaj iparosának is nevezett Harsányi Zsolt minden bizonnyal nagyszerű Madách életrajzában köszönhetette a megtiszteltetést, Mécs Lászlónak pedig – aki mára a magyar irodalmi kánonból szinte nyom nélkül tűnt el – az 1939-es Corvin-koszorúval a széles körben népszerű, és a direkt hatáskeltés eszközeivel operáló programköltészetét díjazhatták.

³⁴⁹ MNL, OL K 718, 1. cs. Országos Irodalmi és Művészeti Tanács iratai. Rudnay Gyula 1942. május 9-én Gerevich Tibor javaslatára a Kolozsváron megrendezett VI. Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás nagy aranyérmét is elnyerte. Az, hogy 1941-ben Szőnyi István is megkapta a Corvin-koszorút – noha Gerevich reményeivel ellentétben a festőművész nem lett a római iskola reprezentánsa – szintén bizonyítja: a művészettörténész verbeli taktikusként nem kívánt nyíltan szembefordulni a törekvéseit nem támogató képzőművészekkel, többek között a Gresham-asztaltársaság tagjaival sem. „Az öreg Gerevich Tibor szívinfarktussal fekszik a Kút völgyében, alig van remény a gyógyulására. Már értelmi, idegi zavarai, dühöngései is vannak, s állandóan ingben-gatyában szökni akar. Közben fél-öntudatnál állandóan reszket: jönnek a festők, jönnek a szobrászok, és meg akarnak ölni. Szegény, pedig milyen régóta nem vétkezett a modern magyar képzőművészet ellen az olasz neoklasszicizmus jegyében. De hát, úgy látszik, mindenkinek eljön a maga macbethi látomása. Gerevichnek a Gresham-asztaltársaság jutott.” Ortutay I., 2009, 507.

Gömbös Gyula miniszterelnökkel.³⁵⁰ Zilahy, aki nem mellesleg a Kisfaludy Társaság és a Corvin Testület tagja volt, a találkozáson egy új szellemi társaság megalakításának szükségességét vázolta fel, „[...] melyben minden ágazatból, mérnökökből, közgazdászokból is tíz-tíz igazi tehetség foglalna helyet, tekintet nélkül arra, kicsoda az illető, csak a magyarság megmentésében értsen egyet.”³⁵¹ Zilahy ezt az elképzelést két nappal később a Pesti Naplóban megjelent *Új szellemi frontot* című cikkében részletesen is kifejtette: „A múltkor ott hagytam abba, amikor Berzeviczy Albert leintett. Mondván, hogy csupán zsurnalisztikai szófacsarás az, amikor a magyar szellemi élet bizonyos fáradságáról írok. Ez akkor történt, amikor Bartókot és Kodályt nem választották be a Kisfaludy Társaságba. [...] Mert próbáljunk csak végignézni egy kicsit ezen a szellemi fronton. Világosan mutatja a merevgörcs tüneteit. Irodalomról és tudományról szólva az Akadémia, a Kisfaludy vagy Petőfi Társaság igen szükséges feladatot tölt be a maga helyén bizonyos feladatok ápolásában, de túlzás volna azt állítani, hogy célkitűzésükben, munkatervükben vagy tagjainak világszemléletében párhuzamos úton haladnak azzal a politikai irányzattal, amely végre az égetően sürgős magyar feladatok felé fordult. A Corvin Rend? A Színpadi Szerzők Egyesülete? A Szinyei Merse Társaság? Akárhova fordul az ember, azt érzi: Itt ugyan hiába fújna meg Gömbös a trombitát egy szellemi sorakozóra.³⁵² Ám Zilahyval ellentétben a felsorolt társaságokban, különösen a Corvin Testületben csak nagyon kevesen várták Gömbös trombitaszavát. A láncosok közül Berzeviczy, Herczeg, Hubay, Korányi, Ravasz, Zala és Wlassics, nem is beszélve a Corvin-koszorús Szekfűről a politikai élet változásai ellenére Bethlen hívei maradtak, és Hóman maga is egyre határozottabban érezhette, hogy a Klebelsberg által kigondolt Corvin Testület szellemisége nehezen lesz összeegyeztethető saját kultúrpolitikai elképzeléseivel.³⁵³

³⁵⁰ „Ma Zilahy Lajos felhívott, hogy keressem fel, mert nagyon komoly dologról akar velem beszélni. Ezt mondta el: A napokban beszéltem Gömbössel, és ennek az lett az eredménye, hogy ő azt mondta, szeretne találkozni azokkal a magyar írókkal, akiknek mondanivalójuk van a mai állapotról. Erre én máris megszerveztem magamban, kik legyenek azok, akikkel elmegyek hozzá. [...] A te generációból te vagy az, akire gondolok, mert más nincs. Babits nem hiszem, hogy kellene. Kosztolányi? Talán még kevésbe.” 1935. április 6. Móricz Zsigmond naplórészletét idézi Móricz Virág: *Tíz Év I. Szépirodalmi*, Budapest, 1981, 382.

³⁵¹ Illyés Gyula: *Napló 1929–1945. Szépirodalmi*, Budapest, 1986, 83.

³⁵² Zilahy Lajos: *Új szellemi frontot!* Pesti Napló, 1935. április 14. 15. A Színpadi Szerzők Egyesületét Zilahy a néhány hónappal korábban Corvin koszorúval kitüntetett Harsányi Zsoltra utalva említette meg, aki az egyesület elnöke volt.

³⁵³ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvomas hírek, 1935. február 26. 24. kiadás. Az 1935. február 23-án tartott Testületi vacsorán, melyen Hóman már Corvin-láncosként vett részt, a serlegbeszédet tartó Berzeviczy először az évek óta halott Klebelsberggről emlékezett meg, majd a Kormányzót éltette, és utóljára köszöntötte Hómant. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvomas hírek, 1934. július 28. 34–35. kiadás. Az 1934. évi IX. törvénycikk által szervezett Országos Irodalmi és

Berzeviczy 1932 őszén – Petrovics Elekhez és Wlassics Gyulához hasonlóan – rendkívül pozitívan fogadta Hómannak a képzőművészeti élet konszolidálása érdekében tett lépéseit, melyhez a Kisfaludy Társaság elnökeként azzal is igyekezett hozzájárulni, hogy a Társaság az az évben festők számára kiadható Greguss-díjat megosztva, az OMKT delegálta Karlovszky Bertalannak, valamint a Képzőművészeti Főiskola jelöltjének, Csók Istvánnak ítélte oda.³⁵⁴ A Felsőház költségvetési bizottságának 1933. június 16-i ülésén azonban már aggodalmának adott hangot amiatt, hogy a kormány a törvénytől rendelve kiadására vonatkozó felhatalmazását egy újabb évre meg kívánta hosszabbítani.³⁵⁵ A Nemzeti Múzeumról szóló törvényjavaslat 1934. április 25-i, a Felsőház közoktatásügyi bizottságában lezajlott vitáján pedig egyértelműen jelezte, hogy a Gyűjteményegyetem Klebelsberg által kialakított szabályrendjét megfelelőnek találja és annak Hóman tervezte átalakításával nem ért egyet.³⁵⁶ Berzeviczy az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács létrehozását sem szívesen támogatta, elsősorban azért, mivel annak megalakítása a Klebelsberg által 1923 telén életre hívott Képzőművészeti Tanács megszűnését jelentette. Ám az új szervezet Petrovics Elek aktív közreműködésével jött létre, és ez a tény még arra is rábírta a vonakodó Berzeviczyt, hogy minden ellenérzése mellett a Tanács tiszteletbeli tagja legyen.³⁵⁷ Az 1935. márciusi házfelosztás, és az új választások körüli botrányok azonban végleg elidegenítették őt a Gömbös irányította kormánytól, és a miniszterelnök 1935. június 20-án a Felsőházban elhangzott beszédére reagálva nemtetszésének egészen nyíltan hangot is adott.³⁵⁸

Művészeti Tanács Hóman által meghívott 80 tagú tagságának Antal Istvántól Vaszary Jánosig terjedő névsora mutatja azt a jóval szélesebb spektrumot, melyre kultúrpolitikája támogatása érdekében a kultuszminiszter abban az időben számítani akart.

³⁵⁴ MNL, OL, Magyar Országos Tudósító, 1933. január 4. 6. és 10. kiadás.

³⁵⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, 1933. június 16. 11. kiadás.

³⁵⁶ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1934. április 25. 17. kiadás. OSZK Kt. Fond 15/229. Balogh Jenő levele Hóman Bálintnak, 1934. március 14. Berzeviczy és Hóman a Gyűjteményegyetem átalakításával kapcsolatos ellentéte olyannyira feszültté vált, hogy a kettőjük között levélben közvetítő Balogh Jenő, az MTA főtitkára azt javasolta Hómannak, konfliktusukat egy személyes beszélgetés során próbálják tisztázni.

³⁵⁷ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1934. április 25. 12. kiadás. „A javaslat sem irodalmi, sem művészeti ügyekben nem akar új hatáskört adni a kormánynak. Félreértés lenne azt gondolni, hogy ezután a kormánynak több módja lesz a beavatkozásra a szellemi élet területén. A változás mindössze az, hogy amíg a kormány az irodalmi és a zenei ügyeket eddig rendszeresen a hivatalnoki szervezetek részében intézte el, ezentúl állandó szaktestülethez fordulhat véleményért.” Petrovics Elek előadói beszéde az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács megalakításával kapcsolatban a Felsőház Közoktatásügyi Bizottságának ülésén.

³⁵⁸ „Áttérnék némely más kérdésre, de megvallom, hogy a nagyméltóságú miniszterelnök úr tegnapi rendkívül fontos, érdekes nagy beszéde egészen új helyzet elé állított engem is és szinte zavarban vagyok, hogy mit mondjak el azok közül, amiket elmondani akartam és mit ne, amennyiben

Berzeviczy idegenkedését osztották a Testület legbefolyásosabb, a Kormányzóhoz legközelebb álló tagjai is, és ez a tény lehetlenné tette Hóman számára, hogy az évek során olyan személyeknek juttasson Corvin kitüntetést, akiket a közvélemény elsősorban az ő kultúrpolitikai elképzeléseinek reprezentánsaiként tartott számon. Nem kaphatott Corvin-koszorút például Németh Antal, akit Hóman 1935-ben nevezett ki a Nemzeti Színház élére, és akit tízéves színházvezetői pályafutása során több esetben éppen a Corvin Testület tagjai bíráltak igen élesen.³⁵⁹ Némethet ez a méltánytalan helyzet annál is inkább bántotta, mivel társulatának két tagja, Bajor Gizi és

a miniszterelnök úr a tilalomfák egész sorát állította elem. Nevezetesen konstata, hogy a felsőházat nem illeti meg a választási visszaélések bírálata. [...] A másik tilalomfa a külpolitikai kérdésekre vonatkozik, amelyekre hangoztatta gróf Károlyi Gyula és a miniszterelnök úr excellenciája is, hogy tulajdonképpen felelőtlen emberek, kivált ilyen kaotikus külpolitikai állapotokban, ne avatkozzanak a külpolitikai kérdésekbe, bízzák azt a kormányra, amely mindenesetre jobban van informálva a külpolitikai viszonyokra nézve, mint mi, egyesek lehetünk, és hogy a kormány a maga közléseit inkább a külügyi bizottság bizalmas tárgyalásaira tartja fenn. [...] Egy további tilalomfa, hogy úgy mondjam, amely a nagyméltóságú miniszterelnök úr beszédében elhangzott, az volt, hogy mi az ő programja megvalósításának módját és idejét bízzuk reá, sőt hogy a felsőház ne sokat törődjék, és ne sokat foglalkozzék pártviszályokkal és ne foglalkozzék közjogi kérdésekkel se. Ez olyannyira megszökíti a felsőház szólásjogának körét, hogy végre – minthogy a nagyméltóságú miniszterelnök úr ezeket a kívánságokat éppen a felsőház nívója szempontjából állította fel – oda juthatnánk, hogy esetleg a felsőház nívójának csak a hallgatás fog megfelelni, amit pedig bizonyára nem kíván a miniszterelnök úr. [...] Azt is hallottuk a miniszterelnök úrtól, hogy a vezér akaratának kell érvényesülnie. Nagyon helyes, de akkor a vezérnek tudnia kell és nekünk is tudnunk kell, hogy mit akar a vezér.” Az országgyűlés felsőházának 10. ülése 1935. évi június hó 22-én. Felsőházi napló, 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1936. június 26.

³⁵⁹ „A Nemzeti Színház 98 éve áll fenn becsületesen és mondhatni dicsőségesen. A Nemzeti Színházban ez alatt a 98 év alatt egy bizonyos művészeti szellem, művészeti stílus alakult ki. Mindenki természetesnek találta volna, hogy ez a két év múlva ünneplendő centenárius be fogja mutatni ennek a 100 éves fejlődésnek végfolyamatát és úgyszólván megkoronázását, szóval, hogy ez az utóbbi két év inkább arra van hivatva, hogy az eddigi működésre rátegye a koronát, nem pedig arra, hogy egy teljesen új produktumot állítson a közönség elé.” Berzeviczy Antal felszólalása Németh Antal kinevezésével kapcsolatban. Az országgyűlés felsőházának 10. ülése 1935. évi június hó 22-én. Felsőházi napló, 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1936. június 26. „Válságban van azonban a színház azért, mert maga döntötte magát válságba. Nem maradt meg a maga útján, nem bízott az élő szó erejében, az eleven egyéniség hatásában, az eleven színjátszásban és minden vonatkozásban közeledni akart – ami ránézve lehetetlen – a mozogépszínházhoz, annak változatosságához, díszletekben való gazdagságához.” Voinovich Géza felszólalása a Németh Antal vezette Nemzeti Színház működéséről. 1938. évi február hó 10-én. Felsőházi napló, 1935. III. kötet, 1937. október 26. – 1938. augusztus 18. Voinovich, aki különösen neheztelt a Nemzeti Színház igazgatójára, mivel annak kinevezésekor őt, mint miniszteri biztost váltották le a színház éléről, 1942. decemberében is megtámadta Némethet a Felsőházban, és e támadását előre egyeztetette Kornis Gyulával, Csató Kálmánal és Herczeg Ferencsel is. Voinovich felszólalása az országgyűlés felsőházának 79. ülésén, 1942. december 17-én. Felsőházi napló, 1939. III. kötet, 1942. március 10. – 1943. április 12. Az egyeztetésről: Magyar, 1977, 400.

Kiss Ferenc testületi tagok voltak, míg neki a díszes grémium működésével kapcsolatban csak annyi juthatott, hogy éves műsorrendjébe minden esetben be kellett kalkulálnia a februári Corvin-lakoma időpontját is.³⁶⁰

Corvin láncot 1935-ben Hómanon kívül csak Karlovszky Bertalan kapott, ami annál is kínosabb hatást tett, mivel a láncsal kitüntetettek számát tekintve lehetőség lett volna még egy személy jelölésére. Karlovszky Bertalan kitüntetéséhez a Kormányzó ragaszkodott, aki az OMKT nagy öregjét ért és elsősorban Hóman művészetpolitikai tevékenységének következményeként megélt sérelmek óta igyekezett kárpótolni kedvenc festőművészt.³⁶¹ Hóman minden bizonnyal megpróbálta elérni Serédi Jusztinián kitüntetését is, akivel a Kormányzóval és Klebelsberggel ellentétben, szívélyes baráti viszonyt ápolt, és akinek mellőzése a katolikus közvéleményben addig is rendkívül sok feszültséget okozott, a Kormányzó azonban ekkor még hajthatatlannak bizonyult.³⁶² A húszas évek végén Horthy Paulettenek Fáy Lászlóval kötött házassága érvénytelenítése ügyében a Vatikánnal összhangban tanúsított egyházi magatartása miatt a Kormányzó „rendkívül megharagudott” a hercegprímásra, és ez még tovább súlyosbította egyébként is feszült kapcsolatukat.³⁶³

1936-ban a Corvin Testület első öt éves ciklusának letelte után Wlassics – korára való hivatkozással – lemondott elnöki pozíciójáról, és helyébe a tagok Hómant választották meg. Ez a körülmény, tekintve, hogy a Corvin kitüntetés szabályrendje szerint a kitüntetendők személyével kapcsolatban a mindenkori kultuszminiszter a Testület véleményének meghallgatása után tett javaslatot a Kormányzónak, mely Testületnek, természetesen, szavazatával az elnök is tagja volt, mind jogilag, mint emberileg problematikusnak tűnhet, ám ez akkor láthatóan senkit sem zavart.³⁶⁴

1936. március 22-én, 83 éves korában elhunyt Berzeviczy Albert, és Hóman 1937 februárjában végre el tudta érni a Kormányzónál, hogy a Corvin-láncra felterjesztett jelöltek között Serédi is szerepeljen. Horthy minden bizonnyal kénytelen volt belátni, hogy az 1938-ban Budapesten megrendezendő Eucharisztikus Világkongresszusra való készülétek közepette lehetetlen továbbra is mellőznie a hercegprímást.³⁶⁵

³⁶⁰ Magyar, 1977, 310.

³⁶¹ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1933. május 3. 44. kiadás. Karlovszky Bertalan Horthyról készített portréjával a konzervatív művészek közül egyedül szerepelt az 1935. május 3-án megnyílt, és a modern magyar képzőművészetet bemutató brüsszeli kiállításon.

³⁶² OSZK Kt. Fond 15/1377. Serédi Jusztinián levelei Hóman Bálinthoz. MNL, OL, Magyar Országos Tudósító, Egyházi Hírek, 1934. október 4. Ravasz Lászlót, aki már 1930-ban megkapta a Corvin-láncot, a katolikus sajtóban több esetben Corvin-madzagos püspökként emlegették. Dr. Ince Gábor beszéde az Országos Református lelkészegyesület II. Országos Konferenciáján.

³⁶³ Barcza, 1994, 293.

³⁶⁴ MNL, OL MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1936. február 24. 43. kiadás.

³⁶⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1937. február 6. 14. kiadás.

1937 tavaszán meghalt Wlassics Gyula, Hubay Jenő és Zala György, 1938-ban pedig Karlovsky Bertalan, így a dualizmus korának nagy öregjeit már csak Herczeg Ferenc és Korányi Sándor képviselték a Testületben.³⁶⁶ Corvin-láncot azonban a továbbiakban – kivéve az 1940-ben díjazott erdélyieket – csak az 1930-ban Klebelsberg által Corvin-koszorúval kitüntetett személyek kaptak, és a rendelkezésre álló 12-es, majd 1940-től 15-ös Corvin lánc keretet Hóman sohasem töltötte be.³⁶⁷

Feltűnő, hogy Hóman egyetlen esetben adott Corvin-koszorút történésznek, s ez a tény mindenképpen jelzi azt a politikusi és tudósi szerepei között fennálló feszültséget, melyek a Szekfűvel való sorozatos konfliktusokat is okozták, s mellyel kapcsolatban 1943-as levélváltásuk idején Hóman keserűen jegyzi meg, tisztában van azzal, hogy Szekfű köre szerint politikusi működésével kompromittálta tudósi renomméját.³⁶⁸

A természet és a műszaki tudományok képviselői közül viszont öt személy kapott Corvin-koszorút, akik közül négyen a Hóman felsőoktatási reformtervei közül egyedül megvalósult József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem oktatói vol-

³⁶⁶ Herczeg udvarias, de távolságtartó viszonyt ápolt Hómannal, és annak kultuszminiszteri regnálása idején elnyert magas kitüntetését, kiemelkedő megbecsülését a Kormányzó „legsajátosabb ötletének” tekintette. Herczeg, 1993, 182., 201. OSZK Kézirattár Fond 15/673. Herczeg Ferenc levele Hóman Bálintnak, 1934. augusztus 4. Korányi Sándor nyugdíjazása és klinikájának felszámolása után néhány évig a tanítványai által létrehozott magánintézetben tevékenykedett. Egy 1939. október 11-én Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek írott levelében a professzor határozottan jelezte, közéletből való visszavonulásában, romló egészségi állapota mellett, az új, számára idegen közszellem kialakulása is szerepet játszik. Semmelweis Orvostörténeti Levéltár III. személyi fondok/67. Korányi Sándor 96. doboz 8. t.

³⁶⁷ 1937-ben az akkor már 84 évében lévő Károlyi Árpád történész, levéltáros, 1938-ban Verebély Tibor sebész professzor, 1939-ben Hüttl Dezső építész és Melich János nyelvész, 1941-ben Pásztor János szobrász és Rudnay Gyula festő, 1942-ben pedig Schütz Antal piarista szerzetes kapta meg a Corvin-láncot. 1942 nyarán, amikor Hóman Bálint megvált kultuszminiszteri pozíciójától 11 személy rendelkezett Corvin-lánccal. Szinyei Merse Jenő 1944 februárjában három személyt terjesztett fel Corvin-koszorú kitüntetésre, Corvin-láncot viszont senki sem kapott.

³⁶⁸ OSZK Kt. Fond 15/1877. Hóman Bálint levele Szekfű Gyulához, 1943. május 29. „Politizálni és pártpolitikát tudományos térre átvinni sohasem volt kedvem, ma sincs módom s magam erre az útra terelni nem engedem. A fentebb érintett és sok más tünethöz mégis meg kell állapítanom, hogy mások nincsenek ezen az állásponton, s rólam a tudomány örve alatt gyakorolnak politikai bírálatot.” Ujváry Gábor: A végtelenben újra találkoznak. Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos majd elvált életpályája. In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Budapest, 2007. 43–78. 1938-ban a Corvin-koszorús Károlyi Árpádot Corvin-lánccal, 1941-ben Szentpétery Imre középkorászt Corvin-koszorúval tüntette ki Hóman. Szentpéteryt néhány évvel korábban éppen Szekfű ajánlotta Hóman figyelmébe. OSZK Kt. Fond 15/1474. Szekfű Gyula levele Hóman Bálinthoz, 1932. június 18. 1944-ben Lukinich Imre is kapott Corvin-koszorút, ám akkor nem Hóman, hanem Szinyei Merse Jenő volt a kultuszminiszter, bár Hóman a Testület elnökeként, minden bizonnyal akkor is belefolyt a jelölés folyamatába.

tak.³⁶⁹ Az ötödik a szegedi Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára, Szent-Györgyi Albert, aki Marx György fizikus állításával szemben nem a Nobel-díj elnyerése után, hanem azelőtt kilenc hónappal, 1937. február 6-án kapta meg a Corvin-koszorút.³⁷⁰ Hóman Klebelsberggel ellentétben csak egy esetben tüntetett ki orvost, a dermatovenerológus Neuber Edét, akinek nem csak tudományos munkásságát, hanem politikai nézeteit is nagyra értékelte.³⁷¹

1938-ban a Testület egy Corvin-könyv kiadásáról döntött, melyben az kitüntetés és a Testület alapszabályain kívül a kitüntetettek életrajzait, valamint a Corvin-vacsorákon elmondott serlegbeszédeket kívánták megjelentetni.³⁷² Az évben sor került a kitüntetés alapszabályának módosítására is, mely lehetővé tette a Corvin-láncossá előlépet egykori koszorúsok számára Corvin-koszorújuk megőrzését és a láncsal történő, egy időben való viselését is.³⁷³

Bár a két világháború közötti magyar művészeti életben a római iskola messze nem futotta be azt a pályát, melyet Gerevich eredetileg szánt neki, ám legjelentősebb képviselőjük, Aba-Novák Vilmos egész, tudatosan felépített életművével reprezen-

³⁶⁹ Pogány Béla fizikus, Schimanek Emil gépészmérnök, Szabó Zoltán biológus, Varga József vegyész-mérnök.

³⁷⁰ „A Nobel-díj elnyerése után külföldön meghívják, díszdoktorrá avatják, különböző egyetemek stb., és egyszer csak jön egy távirat a Kormányzó Úr fölméltóságától is, hogy személyes kihallgatásra hívják. Ottan megtudta azt, hogy Corvin-láncot fog kapni. Szent-Györgyi bemegy a kormányzóhoz, az kezdet fog vele, nyakába akasztja a Corvin-láncot, elkezdenek beszélni, csakhamar hátslovakra terelődik a szó. Horthy Miklós szeretett fehér lovon bevonulni különböző alkalmakkor, és ahogy nekem Szent-Györgyi mesélte 81 néhány éves korában, ő Cambridge-ben szokott rá a lovaglásra, mert Angliában illett lovagolni. Így elbeszélgettek, nagyon belemelegedtek, hogy melyik fajta lónak mik az előnyös tulajdonságai. Egyszer csak krakog a szárnysegéd, lejárt a 15 perc, Szent-Györgyi még egyszer megköszöni a kitüntetést. Kimennek, a szárnysegéd azt mondja, bocsánatot kérünk, a következő kitüntetett egy lótenyésztő, és a Kormányzó Úr nyilván összekeverte a személyeket. Szent-Györgyi azt mondta: »Mit mondhattam erre, szegény lótenyésztő most biokémiáról társalog a fölméltóságú úrral!«” A Marx György által előadott történet jellegzetes eleme a Szent-Györgyi élete körüli legendagyártásnak. Szentgyörgyi Albert falak nélkül Millenniumi mesék. Fizikai Szemle, 2001, 8. szám 251. MNL, OL, MTI Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1937. február 6. 14. kiadás. Tudósítás Szent-Györgyi Albert Corvin koszorúval való kitüntetéséről. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1937. október 29. 6. kiadás. Tudósítás Szent-Györgyi Albert Nobel díjáról.

³⁷¹ Neuber Edét, aki addig a debreceni Tisza István Tudományegyetem bőrgyógyászat és nemikórtan tanszékének nyilvános rendes tanára volt, Hóman Bálint előterjesztésére 1938. augusztus 8-án nevezte ki a Kormányzó a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karának bőr és nemikórtani tanszékére. Neuber, számos tudományos eredménye mellett, jelentős mértékben hozzájárult, a szervezett bőrgyógyászati szűrések elindításához, a szexuális úton terjedő betegségek elleni megelőző küzdelem megszervezéséhez, valamint még Debrecenben létrehozta az egyetemi hallgatók rendelőintézetét is.

³⁷² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1938. január 21. Hunyadi Mátyás. Kiadja a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú Tulajdonosainak Egyesülete, Egyetemi ny., Budapest, 1941.

³⁷³ MNL, OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. január 14. 30. napirendi pont. MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1938. február 17.

tálta azt a Gerevich és Hóman által egyaránt vallott elképzelést, hogy „a festő az öncélú munka síkjáról a nemzet együttes munkájába is bekapcsolódhat”.³⁷⁴ Gerevich Tibornak minden bizonnyal nagy elégtételt jelenthetett, hogy a festő a Képzőművészeti Főiskolára való kinevezése után 1939-ben Corvin-koszorút is kapott.³⁷⁵

Az 1939. február 23-án megtartott Corvin-vacsora egyik fő programpontja a miniszterelnöki pozícióba került testületi tag, Teleki Pál ünneplése volt. Az év áprilisában viszont Ravasz László a Felsőház ülésén javaslatot volt kénytelen tenni arra vonatkozólag, hogy a második zsidótörvény szankciói alól – melyet Teleki Pál miniszterelnök kormányzása idején, és az ő aktív közreműködésével készítettek elő, s melyet Ravasz László református püspöki minőségében maga is megszavazott – a Corvin Testület zsidó származású tagjai mentesüljenek.³⁷⁶ Ravasz javaslatát nem fogadták el, ennek következtében 1939. május 5-től a Corvin Testület tagjai közül másodrendű állampolgárnak számított Angyal Dávid történész, Fejér Lipót matematikus, Grósz Emil szemészprofesszor, Iványi-Grünwald Béla festőművész, Korányi Sándor belgyógyász-professzor, Molnár Ferenc író, és Vészi József szerkesztő. Teleki maga egy évvel később Mátyás születésének 500 évfordulóján, a Kormányzó által adott Corvin díszvacsorán a Corvin kitüntetés és a Testület hivatását a következőképpen látta: „Kormányzó Urunk, midőn a magasabb szellemi tevékenység minden ágának e rendjét büszke emlékezésből Mátyás korára Corvin-Rendnek nevezte, nem emlékezést célzott a Rend alapításával, hanem azt, hogy most a vajúdnak mai korszakában legyünk szolgálatára nemzetünknek. E Rend útmutatás, példa és élő munkaközösség arra, hogy a jelenünkkel induló jövőbe a nemzet és vele és általa az európai emberiség formálásához, kevésbé egyes tudományágak és munkakörök részleteivel, mint a művelődés összes ágainak egy gondolatba való összefogásával, az ismeret mesteremberei helyett magasabb erkölcsi felfogás alapján álló elit nevelésével, a jelennek versengő, egymást legyűrő mindennapisága helyett évszázadok feladataira hivatott, örök értékek megbecsülésére ébredő társadalom formálásával járulunk.”³⁷⁷ Az ünnepi

³⁷⁴ OSZK Kt. Fond 15 /165. Aba-Novák Vilmos levelei Hóman Bálinthoz

³⁷⁵ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1939. február 24. 20. kiadás.

³⁷⁶ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1939. február 24. és 1939. április 13.

³⁷⁷ MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyomatos hírek, 1940. február 24. OSZK Kt. Fond15/1541 1939. december 4. A nyilvánvalóan akkor is végletes lelkiállapotban lévő Teleki Hómannak küldött levelében, melyet, mint Boli, az ex-tudós írt alá, pontokba szedve sorolta fel, miért nem szeretné megtartani a Corvin-lakoma serlegbeszédét: 1. Más dolga van. 2. Minek töltsön heteket azzal, hogy egy számára idegen történeti korszakba beledolgozza magát. 3. Mi szükség van, eggyel több, az ünnepi alkalmakkor elmondott mindenkiről lepergő formális beszédre. 4. Ő maga nem ambicionálja, hogy a beszédet elmondja, és azt sem, hogy mások meghallgassák. 5. Bizonyára többen vannak, akik örömmel vállalkoznának a feladatra. 6. Akik erre vállalkoznának, joggal fogják mondani, hogy azt nála jobban, és szívesebben mondanák el.

asztalnál ezúttal is ott ülő Angyal Dávid, Fehér Lipót, Grósz Emil és Iványi-Grünwald Béla tehát a Teleki által előkészített törvény szerint, mint másodrendű állampolgárok, ám az ugyancsak Teleki által elmondott ünnepi beszéd alapján, mint a Corvin Testület „magasabb erkölcsi felfogású elítjének tagjai” vettek részt a vacsorán.³⁷⁸

1940. október 24-én a Kormányzó „Kedves Hóman!” megszólítással hivatalos leiratot intézett a kultuszminiszterhez, melyben közölte, hogy a Magyar Szent Koronához Mátyás születésének 500. évfordulóján visszacsatolt erdélyi és keleti részek íróinak, tudósainak és művészeinek hűszesztendei áldozatos munkájáért a Corvin-láncok számát tizenötöre, a Corvin-koszorúk számát pedig nyolcvanra emeli.³⁷⁹ 1940. október 24-én délelőtt a Kormányzó Teleki Pál miniszterelnök és Hóman Bálint kultuszminiszter kíséretében találkozott a Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetem rektorával, Bartók Györggyel, aki a Kormányzó üdvözlése után engedélyt kért az egyetem ünnepélyes megnyitására. Ezt követően a Mátyás király diákház Corvin-termében Szily Kálmán, a VKM államtitkára felolvasta a Kormányzó Hómanhoz címzett, a Corvin kitüntetések számának felemeléséről szóló hivatalos leiratát, majd Horthy Miklós személyesen adta át a kitüntetéseket. Az ünnepélyes aktus befejezése után a Kormányzó megkoszorúzta Fadrusz János Mátyás király szobrát, aztán Hóman Bálinttal közösen villásreggelin látta vendégül a kitüntetetteket.³⁸⁰

A kolozsvári alkalom volt az utolsó nagyszabású ünnepélyes aktusa a Corvin-kitüntetés történetében. A következő néhány év kitüntetettjei minden különösebb hírverés nélkül, csendben vehették át láncukat és koszorúikat, míg végül elérkezett az utolsó Corvin vacsora napja.³⁸¹

1944. február 24-én Hóman – a Testület elnökeként, szokásához híven – röviden méltatta Magyarország Főméltóságú Kormányzóját, majd átadta a szót Zilahy Lajosnak, aki a jelenlevők nem kis meglepetésére különös serlegbeszédet mondott. Az író először is színopszisát adta az elmúlt 13 évben elhangzott köszöntőknek, melyek

³⁷⁸ Molnár Ferenc ekkor már néhány hete Amerikában tartózkodott, de az alkalomra a Kormányzótól kapott nyomtatott meghívót megőrizte, mely jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban található.

³⁷⁹ Corvin-lánc: Balogh Artúr jogtudós, Kelemen Lajos levéltáros-történész, Reményik Sándor író, Corvin-koszorú: Balázs András római katolikus pap, kultúrpolitikus, Berde Mária író, Bíró Vencel piarista szerzetes, történész, Gyallai Domokos író, Gyergyai Árpád orvos, György Lajos irodalomtörténész, báró Kemény János író, Kós Károly építész, író, Kristóf György, a kolozsvári egyetem rektora, nyelvész, Nyíró József író, Pakocs Károly író, Scheffler János egyházjogász, Szilágyi Dózsa premontrei szerzetes, tanár, Szopos Sándor festőművész, Tamási Áron író, Tavasz Sándor reformárus teológus, filozófus, Varga Béla unitárius püspök, B. Váradi Aranka színművésznő

³⁸⁰ OSZK Kt. Fond 15/99. Horthy Miklós kolozsvári útjával kapcsolatos feljegyzések.

³⁸¹ Az 1944-es adományozáskor már nem Hóman Bálint, hanem Szinyei Merse Jenő volt a kultuszminiszter.

véleménye szerint az élet valós tényeitől elszakadva, tudósi szobák zárt ablakai mögül zengték a humanizmus dalát, miközben semmit sem látszottak érzéklni a külvilág egyre növekvő zajából. Voinovich Géza 1943-as serlegbeszéde például egyetlen utalást sem tartalmazott a háborúval kapcsolatban, miközben a Testület tagjai télikabátban, zsebükben elemlámpával ültek a Hungária Szálló asztalánál, azért, hogy egy esetleges légiriadót követő elsötétítésnél biztonsággal hazatalálhassanak. Zilahy véleménye szerint viszont laudációknak nincs többé helye, ugyanis elérkezett az új barbárság kora, melyben a magas műveltség mit sem ér a fanatizálható tömegek feneketlen műveletlenségével szemben: a tudomány eredményei, az oktatás, a népnevelés, vagy a közművelődés a leggonoszabb illúzió, és öncsalás. A szavait minden bizonnyal dermedten hallgató Testület tagjainak az író végül a következőket adta útravalóul: „Felelj hát Janus Pannonius, felelj Vitéz János, felelj te magad nagy király, és feleljetek e symposionban, mit tegyünk, ha kiürül az ivópothár, s véget érve a társalgás kilépünk a szálloda kapuján, és villanylámpáink fénynyalábjai tapogatják majd az éjszakát, mint vakok fehér botja a sötétséget? Feleljetek, milyen lélekkel térjünk otthonunkba? Assisivel fogtok felelni, talán legigazabb humanista őstötökkel. Szent Ferenc meg fogja vizsgálni óvóhelyeiteket, a homokot, a vizet, a gyertyát, a falbontó csákányt s azt fogja mondani, nem ér az semmit. Istent vigyétek magatokkal.”³⁸²

A drámai vízió egy év múlva valósággá vált. Gulácsy Irén Fő utcai lakása 1945. január 2-án bombatalálatot kapott. Az író holttestének maradványait évekkel később a ház teljes elbontásakor találták meg, az apróbb értékeit, köztük a Magyar Corvin-koszorú kitüntetését tartalmazó összelapult ládikával együtt.³⁸³

³⁸² MNL, OL, MTI, Napi Hírek, Könyvmatos hírek, 1944. február 23.

³⁸³ MNL, OL, Magyar Országos Tudósító, 1948. június 23.

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

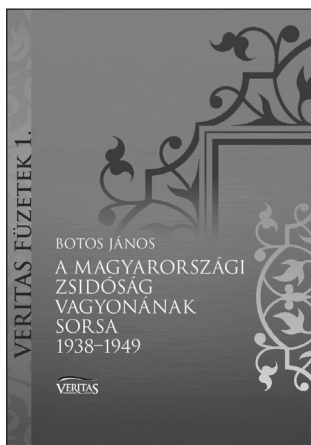
Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó Oláh János
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Máttyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

A VERITAS-FÜZETEK korábbi kötetei

Botos János

*A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa
1938–1949*

VERITAS FÜZETEK 1.

Ára: 1490 Ft

